

T.C
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**1946-1960 YILLARI ARASINDA DİYARBAKIR'DAKİ SİYASİ
FAALİYETLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
NURETTİN AKÇAY

DANIŞMAN
BEKİR KOÇLAR

Van-2013

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih
ANABİLİM DALI Türkiye Cumhuriyet Tarihi BİLİM DALI'nda
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Bekir KOÇLAR İmza: B. Koçlar
ÜYE (Danışman) : Yrd. Doç. Dr. Bekir KOÇLAR İmza: B. Koçlar
ÜYE : Yrd. Doç. Dr. Rahmi TEKİU İmza: R. Tekiu
ÜYE : Yrd. Doç. Dr. Tahir ZORKUL İmza: T. Zorkul
ÜYE : İmza:

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../201.....

Doç. Dr. Zeki TAŞTAN
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VIII
1. GİRİŞ	1
1.1. Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Siyasi Süreç	1
1.2 Cumhuriyet Sonrası Türkiye’de Siyasi Süreç	12
1.2.1. Atatürk Dönemi	12
1.2.2 İnönü Dönemi ve Çok Partili Dönem.....	25
1.2.3. Milli Mücadele Döneminde Diyarbakır.....	38
1.2.4. Cumhuriyet’in İlanından Sonra Diyarbakır.....	46
2. 1946-1960 ARASI DİYARBAKIRDAKİ SİYASİ FAALİYETLER	48
2.1. 1946 Seçimleri ve Sonrası	48
2.2 Demokrat Parti Şubesi’nin Diyarbakır’da Kurulması.....	51
2.3. Demokrat Parti Kurmaylarının Diyarbakır’ı Ziyaretleri.....	57
2.4. Halkın Demokrat Parti’ye Verdiği Desteğin Nedenleri.....	59
2.5. 1950 Milletvekili Seçimleri	64
2.6. Diyarbakır ve İlçelerinin Sorunlarına Kısa Bir Bakış	73
2.7. 1950 Sonrası: CHP Teşkilatındaki Çözümler ve DP İle Sorunlar.....	75
2.8. DP’de Sorunların Başlaması.....	79
2.9. 1954 Milletvekili Seçimleri ve Menderes’in Diyarbakır’ı Ziyareti	83
2.10. DP’deki Sorunlar ve 1955 Yerel Seçimleri	85
2.11. DP Yerel Seçimleri Kaybediyor	89
2.12. DP’den Antidemokratik Uygulamalar	89
2.13. Hürriyet Partisi’nin Diyarbakır’daki Faaliyetleri	98
2.14. 1957Genel Seçimleri ve Demokrat Parti’de Yaşanan Hizipleşmeler.....	101
2.15. 1960 Darbesi ve Sonrasında Yaşananlar	107

3. DİYARBAKIR'DAKİ YAYIN ORGANLARININ SİYASETTEKİ ROLÜ ...114

3.1. Diyarbakır Basın Tarihi.....	114
3.2. Şehirde Yayın Yapan Gazete ve Dergiler.....	115
3.2.1. Diyarbekir.....	115
3.4.2. Halkın Dili.....	116
3.4.3. İç Oğuz.....	117
3.4.4. Yeni Şark.....	117
3.4.5. Şark Postası.....	117
3.4.6. Dicle.....	117
3.4.7. Sesleniş.....	117
3.4.8. Ümmid.....	117
3.4.9. Yeni Yurt.....	117
3.4.10. Demokrat Şark.....	118
3.4.11. Gökalp.....	118
3.4.12. Demokrat Kale.....	118
3.4.13. Ziya Gökalp.....	118
3.4.14. Yeni Şark Postası.....	118
3.4.15. Yeni Diyarbakır Sesi.....	118
3.4.16. Kara Amid Dergisi.....	119
3.4.17. Halk Gazetesi.....	119
3.3. Çok Partili Hayatta Siyaset ve Basın Arasındaki İlişki.....	124
3.3.1. Yeni Şark Gazetesi.....	124
3.3.2. Şark Postası.....	125
3.3.3. Diyarbakır Gazetesi.....	126
3.3.4. Ziya Gökalp Gazetesi.....	130
3.3.5. Gayret Gazetesi.....	131
3.3.6. Dicle Gazetesi.....	132
3.3.7. Ümmid.....	133

3.3.8. Sesleniş	133
4. SONUÇ	138
5. KAYNAKÇA	141
6. ÖZET	148

ÖNSÖZ

Osmanlı Devletinin yıkılması ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Anadolu toprakları yeni bir siyasi süreç içerisine girmiştir. Bu yeni süreçle beraber, Türkiye Cumhuriyeti Tek Partili dönem ve çok partili dönem olmak üzere iki önemli değişim aşamasından geçmiştir. Demokrasinin en önemli öğelerinden biri sayılan çok partili siyasal hayat, Türkiye'nin politik yaşantısında önemli değişmelere neden olduğu gibi bu durum taşradaki siyasi hayatı da ciddi bir şekilde etkilemiştir. Buna paralel olarak taşradaki siyasi gelişmeler de Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ahvali üzerinde önemli roller oynamıştır.

Taşradaki siyasal yapının, Türkiye genelindeki gelişmelerle yakından ilişkili olduğunu düşünerek, siyasi gelişmelere ışık tutacağı inancıyla böyle bir çalışmanın yapılmasının tarih araştırmacılığı açısından faydalı olacağını düşündüm.

Bu bağlamda, 1946 ile 1960 tarihleri arasında, başka bir ifade ile çok partili hayata geçiş sürecinde, Diyarbakır'da yaşanan siyasi gelişmeleri ele alan bu konuyu yüksek lisans tezi olarak çalışmaya karar verdim.

“1946-1960 Yılları Arasında Diyarbakır'daki Siyasi Faaliyetler” adlı bu çalışma; çok partili hayata geçiş dönemi olarak kabul edilen yıllarda yaşanan siyasî değişimin Türkiye genelindeki yansımaları ve bu sürecin Diyarbakır ilinde nasıl tezahür ettiğini konu almaktadır. Öte yandan, yeni Türkiye sisteminin getirdiği demokrasi kavramının halka ne ölçüde aktarıldığı ve bu sistemin işleyişi Diyarbakır örneği ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamın temel kaynaklarını, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve 1946-1960 yılları arasında Diyarbakır'da yayımlanan mahalli gazeteler oluşturmuştur. Bu kaynakları BCA ve Milli Kütüphane'den temin ettim. Elde ettiğim belgeleri ve gazete nüshalarını konum gereği tasnif ederek, yaptığım plan çerçevesinde tezimi yazmaya başladım.

Tez giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan meydana gelmiştir. Öncelikle genel bir fikir elde edilmesi amacıyla; giriş bölümünde Türk siyasal yapısının Osmanlı döneminden itibaren, demokratikleşme süreci kısa bir şekilde izah edilmiş, daha sonra, birinci bölümde tezin konusu olan 1946-1960 yılları arasındaki Türkiye siyasal yapısı incelenmiştir. İkinci bölümde ise Diyarbakır ilinin 1946 öncesi ve bu tarihten 1960 yılına kadarki siyasi yaşantısı, basın hayatı dikkate alınarak anlatılmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında yardım ve yönlendirmelerini esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Sayın Bekir Koçlar'a; teşekkür ederim.

Nurettin Akçay

KISALTMALAR

a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.t	Adı Geçen Tez
ARMHC	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP	Demokrat Parti
DTCF	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	Editör
HP	Hürriyet Partisi
İTC	İttihat Terakki Cemiyeti
KTC	Kürdistan Teali Cemiyeti
MP	Millet Partisi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası
TKP	Türkiye Köylü Partisi

1. GİRİŞ

1.1. Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Siyasi Süreç

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşu olan 1299’dan, Vezir-i Azam Sokullu’nun ölüm tarihi olan 1579’a kadar, topraklarını devamlı olarak genişleterek, büyüyen bir devlet görünümündedir. 1579’dan 1699’a kadar olan dönem, Osmanlı İmparatorluğu’nun “Duraklama” dönemini teşkil etmiş, 1699’dan itibaren ise imparatorluğun gerilemesi başlamıştır¹. Bu dönemle beraber imparatorluğun sınırları küçülerek, yapılan savaşların çoğunda önemli topraklar kaybedilmiştir.

Gerileme; doğal sınırlara ulaşıma, askeri ve ekonomik bakımdan zayıflama gibi siyasi nedenlerinin yanı sıra, ülke içerisinde; İmparatorluğun çağdaş gelişmeleri, ne kültür ne de teknik alanda takip edemediği yorumlarının yapılmasına neden olmuştur. Osmanlı aydınları da Karlofça ve Pasarofça antlaşmalarından sonra, bu yorumların da etkisiyle devletin savaştaki hali kalmadığını düşünerek, kültür hayatına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bu değişim Osmanlı Hanedanı tarafından da şiddetle desteklenmiştir.² Avrupa ülkelerinde yaşanan yenilikçi hareketlerin çoğunun halk tarafından başlatılması, bunun aksine Osmanlı’da tepeden başlayan değişim, halkın özgürlüklerini arttırma arzusunun dışında, geleneğe dönüşü sağlayarak, eskisi gibi mutlak monarşiyi güçlü kılmak ve hanedanın kendi otoritesini arttırmak isteğinden kaynaklanması nedeniyledir.

İlk dönemlerdeki yenilikçi hareketlerin gelenekselin yozlaşmasının düşünülmesinden dolayı ortaya çıktığı bilinmekle beraber, bu dönemde hiçbir şekilde geleneksel karşıtı bir yorum yapılmamıştır. İmparatorlukta yaşanan bu gerilemenin nedenleriyle ilgili rapor hazırlayan çok sayıda devlet adamı geleneğe dönüş arzusunu her seferinde dillendirmiştir. Örneğin bozulmanın nedenleriyle ilgili raporlar hazırlayan Arnavut

¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006.

² Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Cilt. I, Cumhuriyet Yayınları, 1997.

menşeli devlet memuru Koçi Bey, 1631 tarihinde Sultan Murat'a sunduğu ilk raporunda, devletin ve cemiyetin içinde bulunduğu durumu tahlil ederek, sorumluları belirler ve bu buhranın nasıl önleneceği ve ne gibi çözüm yollarının uygulanması gerektiğini dile getirir.

Bu dönemin Osmanlı aydınları arasında, az da olsa Avrupalıların pek çok alanda ilerlemiş olduğunu fark eden kimseler yok değildi. Ancak Avrupalıların düşünce ve teknik alanında gösterdiği gelişmeler, günü gününe takip edilemediği için Batı ile Osmanlı arasındaki fark giderek daha da büyümüştü³.

Fakat on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın üstünlüğü, ayrıca kuzeyde de Rus devletinin doğuşu, kuvvetler dengesini Osmanlı aleyhinde bozdu ve imparatorluğu dengeyi düzeltme çare ve yollarını aramaya zorladı. Batı'nın kudreti arttığı sırada Osmanlı idare sistemi, özellikle ordusu, bozulmaya başladı. Artık rastgele devşirilen yeniçeriler eski sıkı disiplininden ayrılmışlar, devlet için mali bir yük, padişahın tahtı için de devamlı bir tehlike halini almışlardı. İşte bu şartlar altında Osmanlı İmparatorluğu reformların ilham kaynağı olarak Batı'ya döndü⁴.

18 yüzyıl sahnesinin açılmasıyla Osmanlı Devleti'nin geleneksel kurumlarını diriltmek yerine Batı'ya yönelme eğiliminde olduğunu ifade ettik⁵. Bu yüzyılın başlarından itibaren ilk defa, Avrupa'dan askerlik sanatı ile ilgili bazı yeni metotların alınması şeklinde başlayıp, giderek Osmanlı kurumlarının Batı örnek ve metotlarına göre düzenlenmeye çalışılması şeklinde ortaya çıkan çağdaşlaşma hareket ve çalışmaları başlamış oldu. Bu yeni hareket, 18. Yüzyıl başlarında "Lale Devri" adı verilen bir dönemde, bir düşünce değişikliğinin ifadesi olarak kendisini gösterdi⁶.

19. yüzyıla geldiğimizde, bu dönemin Osmanlı Devleti için bir anlamda reformlar ve yenilikler dönemi olduğunu görürüz. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal idareye doğru bir ilerleme sağlanan dönemdir. 1808 Sened-i İttifakı, 1839

³ Hüseyin G. Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi", *Türkiye Tarihi Cilt.III*, Osmanlı Devleti 1600-1908, Ed: Sina Akşin, Cem Yayınevi,

⁴ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, AFA Yayınları, İst:1996, s. 31.

⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2008. s.8.

⁶ Hüseyin G. Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi"..., s. 275.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 1856 Islahat Fermanı, 1839-1876 Tanzimat döneminde merkezi ve bölgesel temsili meclis ve kurulların kuruluşu, 1876 anayasasının ilanı ve 1877’de ilk Osmanlı parlamentosunun toplanması bu ilerlemenin kilometre taşları olarak görülür⁷.

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nun anayasal idareye doğru ilerleme sağladığı yüzyılken⁸, bu döneme, yaptığı reformlar ve yenilikçi hareketleriyle II. Mahmut’un damga vurduğunu görürüz. II. Mahmut reformist eylemlerinde, gelenekselden farklılaşarak Batılı değerlerle yeni bir oluş gerçekleştirmek istemiştir.

II. Mahmut (1808-1839) kendisinden önceki reformcuların kötü tecrübelerini de dikkate alarak, askeri yeniliklere karşı büyük bir engel oluşturduğuna inandığı Yeniçeri Ocağı’nı ortadan kaldırmış ve yerine III. Selim zamanında ortaya çıkan yeni askeri birliklere benzeyen Asakir-i Mansure-i Muhammediye’yi, ordunun esas birimleri haline getirmiştir. Bu dönemde ayrıca, Batılılaşma çabaları da Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye’nin açılmasıyla birlikte hız kazanmıştı. Posta sistemi oluşturulmuş, polis kuvvetleri örgütlenmişti. Böylece padişaha mutlak şekilde bağlı kul bürokrasisi, yerini padişah karşısındaki konumu, bir ölçüde de olsa güvenceye kavuşmuş olan merkezi bürokrasiye bırakmıştır⁹. II. Mahmut reformların uygulanabilmesi için kendisi dışında hiçbir gücün bulunmaması gerektiğine inanıyor, bu inancı doğrultusunda da elinden gelen her türlü çabayı sarf ediyordu.

1839’da Tanzimat Fermanı’nın ilanından 1876 yılında kısa ömürlü 1. Meşrutiyet hareketinin başlangıcına kadar olan süre Tanzimat Dönemi olarak anılır. Bir taraftan Osmanlı Devleti’nin varlığını devam ettirebilmesi için yapmak zorunda olduğu kapsamlı ve köklü değişiklikler, diğer taraftan ise Batılı ülkelerin azınlıklara eşitlik ve güvence verilmesi yönündeki taleplerinin sonucu olarak, altyapısı II. Mahmut devrinde hazırlanan Tanzimat dönemi, 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa’nın Gülhane Hatt-ı

⁷ Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, 2006, s. 74-75.

⁸ Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 1997, s. 98.

⁹ Seyfettin Aslan, Abdullah Yılmaz, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s.290.

Hümayunu’nu okuması ile başlamış oldu¹⁰. Hakikatte Tanzimat 1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayunu’nun okunmasıyla başlatılmakla birlikte, bizim Batılılaşmamızın kesin bir çizgi haline gelmesi ondan daha önceye, II. Mahmut devrine kadar gider. Tanzimatın hazırlıkları o devirde yapılmış, hatta modernizm hareketlerine “Tanzimat-ı Hayriye” adı bile o zamanda verilmiştir. Belki asıl dönüm noktası olarak Yeniçeriliğin ilgasını almak daha doğru olur, çünkü II. Mahmut’un açtığı büyük modernleşme çığırını o hadisenin oluşuna dayanmıştır¹¹.

Resmi alanda o ana dek gerçekleşen en yoğun ve kapsamlı batılılaşma hamlesinin başlangıcı olan Tanzimat, Osmanlı toplumsal ve kültürel hayatında da kalıcı ve derin dönüşümlere neden olmuştur. Tanzimat’ı safha safha uygulanan bütünlüklü bir modernleşme projesi olarak algılamak yerine, girift ve yer yer sancılı bir müzakere süreci olarak ele almak gerekir. Bu sürecin merkezinde kendi içinde farklılıklar arzeden Osmanlı bürokrat seçkinleri, diğer tarafında ise türlü beklenti ve talepleriyle Avrupa güçleri, yerel (muhafazakar) muhalefet ve çeşitli Müslüman ve gayri müslim güç odakları yer almıştır¹².

Bu dönem askeri, ekonomik ve siyasi değişikliklerin yanı sıra, toplumsal ve kültürel bir değişimin yaşanmasına da neden olmuştur. Özellikle Batı örnek alınarak yapılan reformlar nedeniyle, birçok kişi artık Batılı bir yaşam tarzını da benimsemeye başlamıştır. Bu durum Tanzimat devlet adamlarının bir bölümünün Batı kurumlarına karşı olan tutumlarında da görülebilir. “Devlet adamlarının bazılarının Batı’yı model olarak almakta ne denli ileri gittikleri, 1860'lardaki tutumlarından da çıkarılabilir. O sırada Osmanlı bakanlarının bir bölümü, Fransız medenî kanunu olan *Code Civil*'i çevirterek, bunun bir Osmanlı temel yasası olarak kullanılmasını önerebilmişlerdi”¹³.

Tanzimat döneminde Batılılaşma ve yenilik hareketleri genel anlamda en fazla askeri, siyasi, idarî ve biraz da sosyal alanlarda, yani padişah ve sadrazamın doğrudan etkisi

¹⁰ Muzaffer Sencer, “Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler” *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt: 17, Sayı: 3, s. 46.

¹¹ Erol Güngör, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s. 16.

¹² *TÜSİAD Dünya Tarihi*, 1839-1939, Ed: Ahmet Kuyaş, İstanbul 2006, s. 128.

¹³ Şerif Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*, Derleyen: Mümtazer Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 210-211.

bulunan kurumlarda başlamış ve devam etmiştir. Çünkü müesseselerde yapılan yenilikler gerek muhafazakarların gerekse yenilikçilerin dikkatini çekmemiştir. Bu sebeple ıslahatçılar uzun zaman, ulema ve onun kontrolü altında bulunan ve halkın tepkisine yol açacak, asırlar boyunca oluşmuş kültür, medeniyet, eğitim ve hukuk alanlarında değişiklik yapma çabalarına girmemişlerdir¹⁴.

31 Ağustos 1876'da V. Murat'ın yerine tahta geçen II. Abdülhamit, söz verdiği üzere Kanun-u Esasîyi 23 Aralık 1876 günü bir ferman ile ilan etti. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, anayasal bir monarşi olmuş ve artık bu esaslara göre yönetilecekti. Bu olay Osmanlı tarihinde Birinci Meşrutiyet olarak adlandırılan ve 1908 yılına kadar devam eden devrenin başlangıcıdır.

Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra yapılan seçimlerle, Türk siyasi tarihinde ilk defa bir meclis teşekkül ettirildi. 1876 Anayasasına göre; meclis, ancak padişahın vereceği emir ve direktiflere göre kanunları görüşebilir ve kanun yapabilir. Meclis azaları kanun teklifi veremez ve bunları oylayamazdı. Padişahın gösterdiği kanun tasarıları üzerinde değişiklik de yapamazdı. Bu yetki hükümete aitti. Meclisin hükümeti denetlemesi için gensoru, güvenoyu gibi kurallar getirilmemişti. Meclis bir kanun tasarısını reddederse padişahın meclisi feshetme yetkisi bulunuyordu. Hükümet azalarının ve kabinenin meclise karşı sorumluluğu yoktu. Meclis bu yapıyla yasama değil, danışma meclisini andırmaktaydı. Yasama fonksiyonunu hakkıyla yapabilecek cihazlardan mahrum bırakılması ona bu görüntüyü vermekteydi¹⁵.

19 Mart 1877'de toplanan ilk Osmanlı Mebusan Meclisi, ikinci toplantısını ertesi sene yapabildi. Fakat vekillerin hükümeti acımasız bir şekilde eleştirmesi sonucu II. Abdülhamit, 13 Şubat 1878 yılında meclisi süresiz olarak tatil etti. Böylece I. Meşrutiyet 1 yıl 1 ay 21 gün sürmüştü.

Bundan sonra, 1877 ile 1908 arasında Abdülhamit kendi mutlak idaresini kurarak imparatorluğu istibdadı altına aldı. Abdülhamit'in hürriyetleri birer birer yok edip

¹⁴ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Hareketleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 1.

¹⁵ Hüseyin Yürük, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Cilt.I, Alternatif Yayınevi, İstanbul 2009, s. 19-20.

1877'den sonra Kanun-i Esasi'yi de yürürlükten kaldırması üzerine önce imparatorluk sınırları içinde, sonraları dış memleketlerde gizli cemiyetler kuruldu; zamanla bunlar Jön Türkler adıyla tanındı. Başlıca maksatları 1876 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koydurmaktı. İstanbul Askeri Tıbbiye Mektebi'nde İbrahim Temo'nun kurduğu gizli bir derneği örnek alarak Ahmet Rıza Bey, Paris'te 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdu¹⁶.

20. Yüzyılın başlarında Osmanlı aydınlarına meşrutiyetin yeniden ilanı konusunda cesaret ve teşvik sağlayan olaylar yaşandı. Birincisi, Rus-Japon savaşı ve bu savaşın dünyada uyandırdığı etki-tepki zinciriydi. Rusya'nın Mançurya ve Kore'de güttüğü yayılmacı siyaset yüzünden, Japonya ile savaş çıktı (1904). Dünyanın hayret dolu bakışları önünde Japonya Rusya'yı yendi ve isteklerini kabul ettirdi. Bu Asya ülkesinin bir Avrupa ülkesini bu biçimde karada ve denizde yenilgiye uğratması Avrupa'nın yenilmezliği, Avrupalı olmayanın da adam olmazlığı efsanesini çökertti. Ayrıca Rusya'da mutlakiyet yönetimini sarstı. 1905 Sovyet ihtilali patlak verdi. Çar, demokratları yanına alarak Komünistlerle baş edebilmek için meşrutiyet ilan etmek zorunda kaldı (1906). Mutlakiyetin kalesi ve savunucusunun böylece çökmesi üzerine İran ve Çin'de de meşrutiyetçi hareketler başladı. Komşu Rusya ve İran'da (1906) meşrutiyet kurulması Osmanlıları derinden etkilemekte gecikmedi¹⁷.

9 Haziran 1908'de Finlandiya Körfezi'ndeki Reval Limanı'nda İngiltere Kralı ile Rus Çarı'nın bir araya gelmesi Jön Türkler için bir dönüm noktasıydı. Kral ve çarın yaptıkları görüşmeden sızan sonuçlara göre, Osmanlı toprakları yeniden paylaşılacak, Rumeli parçalanacak, padişah ise ordularını göndermeyerek bu duruma boyun eğecekti. İttihat ve Terakki açısından bu, asla kabul edilemez bir durumdu. Yaşanan bu son olayla beraber Anayasa'nın ilan edilmesi yönündeki talepler daha açıkça ifade edilmeye başlandı. Bu gelişmeler karşısında çaresiz kalan II. Abdülhamit 24 Temmuz 1908 günü Kanun-i Esasi'yi (Anayasa'yı) tekrar yürürlüğe koyarak bu anlama gelen Meclis-i Vükela mazbatasını onaylayarak Meşrutiyet'i resmen ilan etti. Yeni Meclis-i Mebusan'ın oluşturulması için Kasım 1908'de seçimler yapıldı. Seçimleri İttihat ve

¹⁶ Kemal Karpat a.g.e., s, 36.

¹⁷ Sina Akşin, "Siyasal Tarih", *Türkiye Tarihi, Cilt.III, Osmanlı Devleti 1600-1908*, Ed: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 177-17.

Terakki Cemiyeti listeleri kazandı. Yeni Meclis-i Umumî 17 Aralık 1908 günü Padişahın nutkuyla açıldı ve epey bir süre etkili bir şekilde çalıştı.

Yeni dönemin en belirgin özelliği, siyasal gücüne yeterince güvenemeyen ve olası tepkilerden ürken İTC'nin, yönetime doğrudan el koymaktan çekinmesiydi. Bu yüzden, hükümeti dışarıdan yönlendirmeyi tercih etti. Ancak, kısa bir süre sonra iktidar çok başlı bir görünüm kazandı. Abdülhamit'in meşrutiyetin ilanı ile kısıtlanan iktidarının yanında, Sadrazam Kâmil Paşa, Meclis-i Mebusan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti farklı güç odakları olarak ortaya çıktı. Kâmil Paşa, kimi kez muhalefete kimi kez Abdülhamit'e yakın davranarak gerginlikleri yatıştırmaya çalıştı. Ancak, bu uzlaştırıcı politika sonuç vermedi. Kâmil Paşa, Meclis'in büyük çoğunluğunun güvensizlik oyu ile sadarettten düştü¹⁸.

İttihat ve Teraki Cemiyeti artarak devam eden gerginlikler üzerine, 12 Nisan'da bir bildiri yayınlarak artık gizli bir oluşum olmadığını ve olağan bir siyasi partiye dönüştüğünü ifade etti. Hemen o gece, Kamil Paşa'nın azlinden sadece bir ay sonra, silahlı bir isyan patlak verdi. İsyancılar şeriatın tehlikede olduğunu bahane ederek böyle bir girişimde bulunmuşlardı.

İsyancılara yönelik karşı darbenin gelmesi uzun sürmedi. Gerici isyan haberleri kısa sürede Selanik'e telgrafla bildirildi ve General Mahmud Şevket Paşa komutasındaki bir "Kurtuluş Ordusu" İstanbul'a hareket etti... Bu kurtarıcılar başkente 23 Nisan'da ulaştılar ve ertesi gün isyancılarla yapılan birkaç çatışmanın ardından şehri işgal ettiler¹⁹. 27 Nisan 1909'da Meclis-i Umumî-i Millet İstanbul'da toplandı ve Abdülhamit'in tahtan indirilmesine ve Mehmet Reşat'ın tahta çıkarılmasına karar verdi. Abdülhamit Selanik'e gönderildi. Hareket Ordusunun müdahalesi, ülkemizde siyasal iktidara karşı ordunun yapmış olduğu ilk doğrudan müdahaledir. Böylece II. Abdülhamit'in sekiz ay süren ikinci meşrutiyeti, önemli bir icraat yapılmadan sona ermiştir.

¹⁸ TŪSĪAD Dünya Tarihi, s. 196.

¹⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2009, s. 292-293.

Ayaklanmanın bastırılması ve Padişahın değiştirilmesinden sonra Meclis-i Umumî yoğun bir çalışma içine girdi. 1876 Kanun-i Esasîsi, 8 Ağustos 1909 tarihli kanunla büyük ölçüde değiştirildi. Toplam 21 maddede değişiklik yapıldı. 1909 değişiklikleriyle artık Osmanlı rejimi bir “meşrutî (sınırlı, anayasal) monarşi” haline gelmişti. 1909 değişiklikleriyle Osmanlı İmparatorluğunun mutlak monarşiden kesin olarak çıktığını ve sınırlı monarşi dönemine girdiğini söyleyebiliriz. Ancak bilindiği gibi rejim, kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki diktatörlüğüne dönüşmüştür. Bu dönemdeki uygulamaları demokratik olarak nitelendirebilmek oldukça güçtür. En azından yapılan seçimlerin serbestliği pek şüphelidir. Seçimlerde İttihat ve Terakkinin baskıları söz konusudur. Osmanlı İmparatorluğu 1909 değişikliklerini izleyen dönemde, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi oldukça güç günler yaşamıştır²⁰.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hürriyetin ilanından 31 Mart’a kadar, yapılan genel seçimlerde büyük bir başarı kazanmış olmakla birlikte, siyasete ağırlığını o kadar dolaylı bir yoldan koymuştur ki, bunu (denetleme yoluyla da olsa) bir iktidar döneminden çok, bir geçiş saymak daha uygun olur²¹.

İttihat ve Terakki, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasını önlemek ve imparatorluğu kuvvetlendirmek için Türk unsuruna dayanma politikasını benimsemişti. Yani Türkçü bir politika izlemekteydi. İttihat ve Terakki’nin bu Türkçülük politikası, Türk’ten gayri unsurla arasında tepkilere sebep oldu. Arnavutluk’ta, Makedonya’da ve Yemen’de ayaklanmalar çıktı ve bu ayaklanmalar Osmanlı Devleti’ni, Balkan savaşlarına gelinceye kadar uğraştırdı²².

İttihat ve Terakki Partisi Balkan Muharebesi’nin bin bir faciası içinde Arnavut, Arap gibi Müslüman unsurların da Türk topluluğundan ayrılmak istedikleri ortaya çıkınca, milliyet fikri kıvamını buldu. Hadiseler hep bu yönden muhakeme edilmeye başlandı. Devleti doğuran milletin, güvenilecek tek kuvvet olduğu hükmüne varıldı²³. Parti lideri Talat Paşa’nın, sadrazam olduğu ilk günlerde Parti Genel Meclisi’ni toplayarak;

²⁰ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa 2007, s. 23-25.

²¹ Mete Tunçay, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, *Türkiye Tarihi Cilt.4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Ed: Sina Akşin, Cem Yayınevi, s. 32.

²² Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 629.

²³ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 74.

Anadolu ve Kürt bölgelerinde ulusal ve inançsal azınlıklar üzerine araştırma raporları hazırlanarak, buna göre politikalar üretilmesi direktifini vermesi,²⁴bu yönde alınan önlemler arasında değerlendirilebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla siyasî parti mücadelelerinin getirebileceği olumsuzluklar göz önüne alınarak, çok partili siyasî hayat tatil edilmiş, İttihat ve Terakki tek parti iktidarı olarak hakimiyetini 1918 yılı sonuna kadar devam ettirmiştir. "Almanya ile birlikte katıldığı ve kaybettiği I. Cihan Harbi'nin sonunda imzalanan" 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla, İttihat ve Terakki Partisi tarihin sayfaları içerisinde yerini almıştır²⁵.

Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'ndan çıkmasını sağlayan 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasıyla başlayan devre, Anadolu'da yeni millî Türk devletinin doğması yönünde son derece önemli bir devre olmuştur. Mütareke dönemi olarak adlandırılan bu devre siyasî partilerin, siyasî teşkilatların çok fazla olduğu bir dönemdir²⁶.

1918 ve 1919 yılları içinde doğan bu parti ve cemiyetlerin program ve tüzüklerine baktığımız zaman ister dinci, ister batıcı, ister ulusçu olsun hepsinin düşününün altında yalnız Osmanlı saltanatıyla Osmanlı hilafetinin varlığına hala doğal olarak bakıldığını görürüz. Kurtuluş sorunu hala ve yalnız saltanat ve hilafetin kurtuluşu sorunu imiş gibi gözüküyordu²⁷.

Yeni seçimler 1919 yılında işgal güçlerinin gözetimi altında gerçekleşti ve Ocak 1920'de son Osmanlı Mebusan Meclisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki altıncı ve sonuncu genel seçimlerle seçildi ve İstanbul'da bir araya geldi²⁸. 12 Ocak 1920'de toplanan fakat 16 Mart'ta işgalle karşılaşan son Osmanlı Mebusan Meclisi, faaliyetlerini tatil kararı alacak, 11 Nisan 1920'de ise meclis padişah tarafından feshedilecektir.

²⁴ Mehmet Bayrak, *Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm*, Özge Yayınları, Postfach 1999, s. 185.

²⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasî Partiler, 1859-1952*, İstanbul 1952, s.75.

²⁶ Ercan Haytoğlu, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)", *PAÜ. Eğitim Fak. Dergisi*, 1997, Sayı 3, s.47.

²⁷ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 475.

²⁸ Bernard Lewis, *Demokrasi'nin Türkiye Serüveni*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 13.

Cihan harbinden büyük bir yenilgiyle ayrılan İttihatçı önderlerin çoğu ülkeyi terk etmişti. Siyasi arena Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne kalmıştı. 1919 yılının başlarına geldiğimizde Osmanlı topraklarının neredeyse bütün bölgeleri işgal altına girecektir. Böylesi vahim bir durumdan çıkmak için çareler arayan Osmanlı devlet adamları ise, çareyi farklı etnik unsurların özellikle de Arapların bulunduğu topraklara özerklik hakkı vererek, bu bölgeleri elde tutmaya çalışmakta ve İngiliz himayesinde yarı bağımsız bir imparatorluk düşleri kurmaktaydılar.

Osmanlı Devlet adamlarının bu çözüm üretemeyen arayışlarını kendileri için bir kurtuluş yolu olarak görmeyen başka bir kesim de, Anadolu'nun birçok yerinde ulusun kurtuluşu için kongreler düzenlemiş, cemiyetler oluşturmuş, hatta geçici hükümetler dahi kurmuşlardı²⁹.

Osmanlı devlet adamlarının kurtuluş planları ve bunlara bir tepki şeklinde oluşan Anadolu hareketleri arasında, Mustafa Kemal ve çevresinde oluşan kadro kurtuluş teziyle sivrilmeyi başarmış ve zamanla Anadolu'daki tek hareket olmuştur.

Mustafa Kemal'in kurtuluş tezi, bağımsızlığı savunuyordu. Bu yönüyle, İtilaf ve Osmanlı Devleti çıkışlı tezlerin tam karşıtıdır. Dış egemenlik ya da bağımsızlık konusunda tartışmalı tek konu Amerikan mandası arayışları olmuştur. Bu sorun da uzun tartışmalar sonucunda aşılmıştır... Nüfus ya da toplum anlayışı bakımından ulusal tezin özelliği ulusçu bir dil kullanmamış oluşudur. Kullanılan "ümme" deyimi değilse de, yine geleneksel bir terminolojidir... Ülke sınırları açısından ulusal tezin temel dayanağı Misak-ı Milli olmuştur. Ulusal tez bununla ülke unsuru açısından "ulusal vatan" anlayışını getirmiştir³⁰.

²⁹ Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) TBMM'nin açılış tarihi olan 23 Nisan 1920'ye kadar 30 kadar önemli kongre toplanmıştır.

³⁰Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2003, s. 41-46.

Mayıs ayında Anadolu'ya resmi bir görevle gelen, ama İstanbul hükümetini dinlemeyerek çeşitli direniş hareketlerini tek bir ulusal çatı altında toplamak isteyen Mustafa Kemal, çalışmalarına hızlı bir şekilde başladı.

4 Eylül 1919'da büyük umutlarla açılan Sivas Kongresi'nin, Mustafa Kemal'in arzu ettiği ölçüde bir temsil gücü yoktu. Kongreye ancak otuz beş delege katılmıştı; bunların onu ise, Mustafa Kemal'in Erzurum'da kurduğu çekirdek kadronun üyeleri idi. Ancak bu olumsuzluk, delegeleri Erzurum'da alınan kararları ulusal bir program biçimine sokarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmaktan alıkoymadı. Kongrenin sonunda da aynı istekler, yani meşrutî rejime geri dönme arzusu yinelendi³¹. Sivas Kongresinde Millî Cemiyetler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiş ve etkili bir siyaset izlemeye başlamıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin uyguladığı siyaset kısa zamanda sonuç vermiş ve Damat Ferit hükümeti istifa etmiş, onun yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümet, Anadolu'da giderek güçlenen millî mücadele hareketini tanımak durumunda kalmış ve bu gelişmelerin sonucunda 1919 yılında Meclis-i Mebusan için seçimler yapılmıştı. 12 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan çalışmalarına başlamış, 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millî, bu meclisin gizli toplantısında kabul edilmişti. Misak-ı Millînin kabul edilmesinden bir süre sonra, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi Türkiye tarihi açısından önemli olayların yaşanmasına neden olmuştur.

Mustafa Kemal, bu olaydan üç gün sonra bir bildiri yayınlayarak, Ankara'da toplanacak olağanüstü bir meclis için seçim çağrısı yaptı. Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Kanun-i Esasi'ye göre işleyen bir meclis değildi. Hem yasama gücünü, hem de yürütme gücünü üstlenen TBMM, 1920 Eylül'ünden itibaren, asker kaçağını önlemek amacıyla kurulan İstiklâl Mahkemeleri nedeniyle, yargı gücünü de üstlendi.

³¹*TÜSİAD Dünya Tarihi*, s. 290.

1. 2. Cumhuriyet Sonrası Türkiye’de Siyasi Süreç

1.2.1. Atatürk Dönemi

Yeni devletin kurtuluş savaşında aldığı başarılar sonucunda Yunanlılar ve İtilaf devletlerinin Anadolu’dan çekilmesiyle, Ankara Hükümeti’nin karşısında tek güç kalıyordu. Yüzyıllardır milletin gözünde yüce bir değere sahip olan saltanat ile Yunan güçlerini ülkeden çıkararak Ankara hükümeti halkın karşısında duruyordu.

İstanbul’daki padişah hükümetini hala tanımakta ısrar eden İtilaf Devletleri, Lausanne’daki barış konferansına milli mücadeleçilerle birlikte, onları da davet etmişlerdi. Bu ikili davet ve böylesi hassas bir dönemde yol açtığı bölünmüşlük üzerine, Mustafa Kemal derhal ve ebediyen tahtın siyasi kudretine son verme kararı aldı³².

Saltanat ve Hilafeti birbirinden ayırmayı ve saltanatı ortadan kaldırmayı planlayan Mustafa Kemal, Osmanlı şehzadesini siyasi iktidarı olmaksızın, dini yetkilerle halifelik makamında oturtmayı planlıyordu. Mustafa Kemal 31 Ekim’de teklifini Müdafai Hukuk Grubu’nun bir toplantısında ortaya koyarken, ertesi gün ele alınan teklif, uzun ve hararetli tartışmalara neden oldu. Mustafa Kemal yaptığı konuşmada tarihi delilleriyle meseleyi ortaya koymuş ve saltanatın kaldırılması yönünde TBMM üyelerini ikna etmeyi başarmıştı. Sonuç olarak 1299’da filizlenen Osmanlı saltanatı, 1922 yılında artık tekrar yeşermemek üzere kökünden sökülmiş ve TBMM, “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Türkiye halkı, Misak-ı Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nden başka şekli-i hükümet tanımaz” diyerek saltanat ve hilafeti birbirinden ayırarak, birincisini kaldırmıştı³³.

Saltanatın kaldırılması eski düzen içerisinde yaşamak isteyen bir grubun sert tepkisiyle karşılanmış, meclis içinden ve dışından Mustafa Kemal’e karşı açık cephe alınmaya başlanılmıştı. Rahatsızlıkları günden güne artan muhalif grup 6 Aralık 1922 tarihinde,

³²Bernard Lewis, a.g.e., s. 346.

³³Ramazan Tosun, “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi “Kuruluş Dönemi”, Erciyes Üniversitesi Yayınları No:73, Kayseri: 1994, s. 47.

Lozan Konferansı'nın en bunalımlı müzakerelerinin yapıldığı bir dönemde meclise şu şekilde bir önerge vermişlerdi.

“Büyük Millet Meclisine üye seçebilmek için, Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler halkından olmak ve seçim bölgesi içinde devamlı oturmak şarttır. Göç ederek gelenler, yerleştikleri tarihten itibaren beş yıl devamlı oturduktan sonra milletvekili seçilebilirler”³⁴.

Bu öneri mecliste yapılan oylamayla reddedilirken, önerge Mustafa Kemal'in eline, kendisine muhalif vekilleri tasfiye edebilmesi için iyi bir fırsat vermişti. Devrimleri yürütmek için güçlü bir siyasi kuruluşa ihtiyaç duyan Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922 tarihinde Halk Fırkası adında bir partinin kurulacağını açıkladı. Mustafa Kemal, yeni kurulacak parti hakkında temaslarda bulunmak, aydınları yoklamak, askeri birlikleri incelemek maksadıyla, 13 Ocak 1923 tarihinde uzun bir yurt gezisine çıkmış ve bu gezisinde uygulanacak olan inkılap stratejisini ana hatlarıyla açıklamıştır³⁵.

Meclis 1 Nisan'da seçime gitme kararı almış, Mustafa Kemal de 8 Nisan'da, Halk Fırkası'nın doğumu, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin sonu anlamına gelen “Dokuz Umde”lik beyannameyi yayınlamıştı. İkinci dönem milletvekili seçimleri 11 Ağustos 1923'de yapılmış, meclis başkanlığına da Mustafa Kemal getirilmişti³⁶.

Öte yandan 1923 Nisan'ında alınan erken seçim kararı, o zaman yürürlükte olan Teşkilat-ı Esasiye kanuna aykırı olarak alınmış ve yaz aylarında gerçekleşen seçimlerle meclise “ikinci gruba” yani muhalif kanada mensup hiç kimse girememiştir. Bu şekilde başlayan İkinci Meclis dönemi, 1924 yılında patlak veren Şeyh Sait hareketinin de etkisiyle ve Takrir-i Sükun Kanunu ile İstiklal Mahkemelerinin sağladığı kolaylıklar

³⁴ Mehmet Kılıç, *Cumhuriyet Yolunun Kilometre Taşları*, Okan Üniversitesi Yayınları, No:1, 1999, s. 305.

³⁵ Mehmet Kılıç, a.g.e., s. 306.

³⁶ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.559

sayesinde, sadece meclis içindeki değil, meclis dışındaki muhalefetin de sindirildiği bir dönem olmuştur³⁷.

Büyük Millet Meclisi'nin ikinci devresine katılan mebuslar, 7 Ağustos'tan 11 Eylül'e kadar yaptıkları toplantılarla, Halk Fırkası nizamnamesini müzakere ve kabul ederek, 23 Ekim 1923'te Partinin dilekçesini sundular. Fırkanın eski İttihat ve Terakki ile bir ilişkisi bulunduğu dair çıkan söylemleri de bizzat partinin lideri Mustafa Kemal yalanlamak zorunda kalmıştır³⁸. Bu yalanlamaya rağmen Mustafa Kemal, Cumhuriyetin kurucuları ve devletin üst kademelerinde yer alanların ezici bir çoğunluğunun, İttihat Terakki Cemiyeti'nin üyesi olduğunu, aynı yıl içerisinde yaptığı başka bir konuşmasında ifade etmiştir³⁹.

Aynı tarihlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi ikinci başkanı Ali Fuat Paşa'nın görevinden istifa edip 2. Ordu Müfettişliği'ne atanmayı talep etmesi, 24 Ekim'de Fethi Bey'in Dahiliye Vekilliği görevinden ayrılması ve Halk Fırkası yönetimi tarafından Meclis 2. Başkanlığı ve Dahiliye Vekaleti için gösterilen adayların Halk Fırkası Meclis Grubu'na seçilememesi üzerine siyasi bir kriz baş göstermişti. Halk Fırkası Meclis Grubu bu tutumu ile Mustafa Kemal'e karşı da tavır almaktaydı.

Bu muhalefetin ortaya çıkmasında, meclisin Hariciye Vekili İsmet Paşa'ya bir türlü ısınmadığının da etkili olduğu ifade edilmektedir⁴⁰. Ancak asıl problem sitemden kaynaklanmıştır. Yani, Meclis Hükümeti sisteminin geçerli olması hükümetlerin kurulmasında olduğu gibi çalışmalarını da zorlaştırmıştır. Mustafa Kemal ise, bunun farkına çok önceleri varmıştır⁴¹.

Mustafa Kemal bu kriz karşısında, Bakanlar Kurulu'nu Çankaya Köşkü'nde toplayarak Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa haricindeki üyelerin istifa etmesini istedi. Ayrıca ilke

³⁷ Mustafa Erdoğan, "Türkiye'de Siyasal Sistem ve Demokrasi", *Cumhuriyet Siyasal Değerlendirme*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, s. 802.

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.559.

³⁹ Mustafa Peköz, *Türkiye'de Sistem Partileri I, 1923'ten 2004'e CHP'nin İdeolojik Politik Tarihi*, Gün Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 29.

⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal, 1922-1928*, C.III, İstanbul 1983, s.46.

⁴¹ Ramazan Tosun, a.g.m., s. 52.

olarak, istifa eden hükümet üyelerinin tekrar seçilmesi halinde bunu kabul etmemeleri esası da kabul edilmişti. Mustafa Kemal'in buradaki amacı karşıt görüşteki gruba fırsat tanıyarak onların yeni bir hükümet oluşturmasını sağlamaktı. Karşı grubun oluşturacağı yeni hükümetin de başarılı olamayacağını bildiğinden böyle bir kararı vermekte zorlanmamıştır⁴². Nihayet 27 Ekim'de Mustafa Kemal'in talebi üzerine İcra Vekilleri Heyeti görevden ayrıldı. Yeni bir İcra Vekilleri Heyeti oluşturulması yolundaki çabalar ise sonuçsuz kaldı. Siyasi bunalım, yeni İcra Vekilleri Heyeti'nin kurulamaması üzerine daha da derinleşmiş oldu.

Mustafa Kemal, sonuçlarını ve çözümünü önceden düşünüp hazırladığı, yeni bir hükümetin kurulamaması gibi derin bir siyasi bunalımı bizzat yaşatarak, uzun zamandan beri gerçekleştirmek istediği, fakat bunun için önce uygun bir fırsat yakalamaya çalıştığı siyasal amacına oldukça yakınlaşmıştı. Onun görüşüne göre sorun anayasadan kaynaklanıyordu. İcra Vekilleri Heyeti'ne girecek olan kişilerin tek tek meclis tarafından seçilmesi hem her zaman güç olmakta, hem de İcra Vekilleri Heyeti içinde bir görüş birliği yaratılamaması sonucunu doğurmaktaydı. Ayrıca, zaten ilke olarak rejime adını koyma zamanı da gelmişti⁴³.

28 Ekim akşamı Çankaya'da yapılan toplantıda, ertesi gün Cumhuriyet'in ilan edilmesi kararlaştırıldı. Mustafa Kemal ve İsmet İnönü tarafından hazırlatılan kanun 29 Ekim 1923 tarihinde Teşkilatı Esasiye kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi başlığı ile Büyük Millet Meclisinin onayına sunuldu.

29 Ekim 1923 günü 1921 Anayasası'nda gereken değişiklik kabul edilerek cumhuriyet kurulmuş oldu. TBMM reisi olan Mustafa Kemal oybirliğiyle cumhurbaşkanı seçildi. Böylece Almanya, Avusturya ve Macaristan'dan sonra Türkiye'de cumhuriyet rejimine geçmiş oluyordu⁴⁴. Fethi Bey meclis başkanlığına getirilirken, Cumhurbaşkanı'nın başbakanlığa atadığı İsmet Paşa kabinesini kurdu ve Meclis'ten güvenoyu alarak görevine başladı. Mustafa Kemal cumhurbaşkanı olunca, Halk Fırkası genel

⁴² İsrail Kurtcephe, Aydın Beden, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Alp Yayınevi, Ankara 2007, s. 336.

⁴³ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi, C. IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Ed: Sina Akşin, Cem Yayınevi, s. 92.

⁴⁴ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, C. II*, s. 49.

başkanlığıyla doğrudan doğruya uğraşmayarak, parti işlerinin yönetimini başkan vekili olarak atadığı İsmet Paşa'ya bıraktı⁴⁵.

Yeni dönemle birlikte devlet gitgide tek bir partinin malı haline gelmiş, toplumsal ve kültürel yapı, totalci bir “sosyal mühendislik” anlayışıyla kökten dönüştürülmeye ve yeni bir insan tipi yaratılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede basın susturulmuş, eğitim ve kültür kuruluşları devletleştirilmiş veya bağımsız kalma potansiyeli taşıyan sivil örgütler kapatılmıştır. Bu arada, 1933 yılındaki üniversite reformuyla eski üniversite geleneği beşeri kadrosuyla birlikte tasfiye edilmiş, böylece geleneksel bilginin toplumdaki bütün izleri silinmeye çalışılmıştır. Keza muhalif siyasi parti girişimlerine de hayat hakkı tanınmamıştır⁴⁶.

CHP'nin tek başına iktidarda kaldığı 1923-1946 yılları arasında, iki defa çok partili sisteme geçiş denemesi yapılmış; fakat iki denemede de çeşitli nedenlerden dolayı, muhalif partiler yaşamlarını devam ettirememişlerdir.

Mustafa Kemal, bu dönemdeki çeşitli beyanlarında demokrasiye olan ihtiyacı birçok kez tekrarlamış ve 11 Aralık 1924'te Time muhabirine verdiği demeçte, “*Milli egemenlik esasına dayanan ve özellikle cumhuriyet idaresine malik bulunan memleketlerde siyasî partilerin varlığı tabîdir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de siyasî partilerin varlığı tabîdir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur*” diyerek muhalefetin oluşması gerektiğini ifade etmiştir⁴⁷. Mustafa Kemal'in demokrasiye olan ihtiyacı bu şekilde ifade etmesine ve bunu sürekli dillendirmesine rağmen kendi hayatı boyunca uzun süreli bir muhalefet partisinin bulunmaması da dikkat çekici bir konudur.

Atatürk döneminde kurulan iki muhalefet partisinden ilki Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası'dır. Bu partinin oluşum nedenlerini milli mücadeleyi gerçekleştiren kadro

⁴⁵TÜSİAD Dünya Tarihi, s. 307.

⁴⁶ Mustafa Erdoğan, a.g.m, s. 802.

⁴⁷Zekai Güner, “Atatürk-Cumhuriyet Ve Demokrasi”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2006, s. 41-51.

arasındaki çekişmelere dayandırmak yanlış olmayacaktır. Kasım 1922’de saltanatın kaldırılmasını takiben, 1923 yılında Lozan Antlaşması imzalanmış, Ankara Başkent olmuş, Cumhuriyet ilan edilmişti. Özellikle bu önemli olayların son üçünde, İnönü’ye verilen önemli rol, muhalifleri bir hayli rahatsız etmişti. Daha sonra 3 Mart 1924’te halifeliğin yanı sıra; Şer’iye ve Evkaf Vekaleti’nin kaldırılarak, eğitim-öğretim birliğini sağlayan kanun ile Teşkilat-ı Esasiye’nin kabul edilmesi ve ordunun siyasetle ilişkisinin kesilmesi konusunda getirilen sınırlamalar ve karşılıklı güvensizlik, Mustafa Kemal ile muhaliflerin arasının açılmasında önemli rol oynamıştı⁴⁸.

Özellikle de 1924 Ekim ayında bu kadro arasındaki ayrılık dikkate değer boyutlara ulaşacak, 2. Ordu müfettişi Ali Fuat Paşa’nın, İsmet Paşa hükümetince takibi büyük tepki uyandıracaktı. Başından beri Milli Mücadele saflarında yer alan bu kişiler, kendilerine karşı belirli bir tavır alındığının farkına varmış ve bu nedenle başka bir parti kurarak siyasi mücadelelerini devam ettirmek istemişlerdir. Bu kişiler Halk Fırkası’ndan istifa ederek, 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurmuşlardır. Genel Başkanlığına Kazım Karabekir’in getirildiği partide, Ali Fuat Paşa, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar gibi önemli kişiler de yer almıştır⁴⁹.

Mustafa Kemal’in silah arkadaşları Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy’un etrafında örgütlenen TCF’nin kurucuları Halk Fırkası’ndan istifa eden milletvekilleridir. İstifaların nedeni; Lozan Antlaşması hükümleri gereğince yapılan Rum ve Türk mübadelesi esnasında, göçmenlerin yerleşimleri ve bunlara Rumlardan kalan malların paylaşılmasında yolsuzluk yapıldığı gerekçesiyle mecliste açılan gensoruda, İsmet İnönü hükümetinin 19 olumsuz oya karşılık 148 olumlu oyla güvenoyu almasıdır. Böylece gerek laik yenilikler, gerekse hükümetin uyguladığı ekonomi politikasına karşı meclis içinde oluşan muhalefet bu olayla açığa çıkmış olacaktı⁵⁰.

⁴⁸ Mustafa Albayrak, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Tarihsel Gelişimi*, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 113.

⁴⁹ Tuncer Baykara, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 176.

⁵⁰ Tülay Özüerman, “Türkiye’de Siyasal Partilerin Kurumsallaşması”, *Cumhuriyet Siyasal Değerlendirme, C.II*, Yeni Türkiye Yayınları, s. 971.

İlk şubesini Urfa'da kuran Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası, kuruluş beyannamesinde, fırkanın gerici hareketlere göz yummayacağını, ne bir tek kişinin, ne de birkaç kişinin hegemonyası ile oligarşinin kurdurulmayacağını açıklıyordu.⁵¹

TCF kurulur kurulmaz aktif bir muhalefet işlevini üstlenmiş ve İsmet İnönü'nün istifasına neden olmuştur. İnönü'nün çekilmesiyle Fethi Bey başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. TCF kısa zamanda örgütünü doğu illerine kadar genişleterek, Halk Fırkası'nın nisbeten türdeş yapısının tersine, çok değişik kesimleri kendi içinde toplamaya başlamıştır⁵².

Yeni partinin kurulmasıyla beraber; memlekette ne kadar saltanatçı, hilafetçi ve yeni idareden memnun olmayan zümreler varsa bu partinin etrafında toplandılar. Onun hem fikri, hem içtimai terakibini bozdular. Muhafazakar bir parti hüviyet ve karakterine soktular. Her zümre yeni partiyi kendi emellerinin tahakkuku için alet etmek istedi. Yeni partinin içine; Başta İsmail Canbulat ve Kara Vasıf gibi eski ittihatçılar, Müceddit partisinin kurucularından Lütfi Fikri ve arkadaşları, Kürt Teali Cemiyeti mensupları, tekrar saltanata ve hilafete dönülmesini isteyen Velid Ebuzziya ve Refet Paşa ile onlar gibi düşünenler bu partiye toplanmışlardı. Zamanın iktidarına muhalif olan Hüseyin Cahit, Ahmet Emin Yalman ve Eşref Edip Beyler de kendi gazeteleri Tanin, Vatan ve Sebilürreşat ile yeni partiyi desteklemeye başlamışlardı⁵³.

Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasında mecliste çok sert tartışmalar yaşandı. Bütçe görüşmeleri sırasında Halk Fırkası tenkit edildiği sırada, Ardahan mebusu General Halit'in üzerine yürüyen, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan altı mebus ile aralarında çıkan kavga sonunda General Halit, arkasından sıkılan tabanca kurşunlarıyla öldürüldü. Bu olaydan bir gün önce de doğuda Şeyh Sait hareketi patlak vermişti⁵⁴.

⁵¹Yücel Özkaya, *Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Ankara 1981, s. 202.

⁵²Tülay Özüerman, a.g.m., s.971.

⁵³Tahsin Ünal, *1700'den 1958'e Kadar Türk Siyasi Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1958, s. 277.

⁵⁴F. Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Yayınları, s. 70-71.

İsyanla başa çıkabilmek için 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükun kanunu kabul edildi. Bir gün önce tekrar başbakanlığa getirilmiş olan İsmet İnönü hükümetine bu kanunla geniş yetkiler verildi. Ayrıca örfi idare ilan edilerek vatana ihanet suçlarıyla, rejime karşı işlenen diğer bütün suçları yargılamak üzere 1920'de kurulmuş olan İstiklal Mahkemeleri geniş yetkilerle tekrar harekete geçirildi⁵⁵. Takrir-i Sükun ve İstiklal Mahkemeleri kanununun kabulünden hemen sonra, ilk iş olarak İstanbul'da yayınlanan; Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, Sebilürreşat, İstiklal ve Aydınlık gazeteleri süresiz olarak kapatıldılar⁵⁶.

Şark İstiklal Mahkemesi, ayaklanmada rol oynadığını ileri sürerek 25 Mayıs'ta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın mahkemenin görev alanına giren bölgelerindeki şubelerinin kapatılmasını valilerden istedi ve istek derhal yerine getirildi. Diğer yandan, Ankara İstiklal Mahkemesi de, Nisan ayında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul'daki şubelerinde yaptığı aramalarda ele geçirilen belgelerden hareketle, partinin programında yer alan dine hürmetkar olduğu yolundaki hükmün gericiliği kışkırttığına ilişkin hükümetin dikkatini çekmişti. Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin verdiği bu güçle hükümet, TCF'nin 3 Haziran'da kapatılmasına karar verdi⁵⁷.

13 Şubat 1925'te Genc'e (Bingöl) bağlı Piran'da başlayan Şeyh Sait Ayaklanması, kısa zamanda Lice, Elazığ ve Muş-Varto bölgelerine de yayılarak, 7 Mart'ta Diyarbakır sınırına dayanmıştır. Ayaklanma Fethi Okyar hükümetince ilk önce basit bir asayişsizlik hareketi olarak algılanırken, Şeyh Sait karşısına çıkan ordu birliklerini yenilgiye uğratmıştı.

Mustafa Kemal olayı yakından takip ediyordu. Bu arada İstanbul Heybeliada'da istirahat etmekte bulunan Halk Partisi Genel Başkan Vekili ve eski Başbakan İsmet İnönü'ye hemen Ankara'ya gelmesi tebliğ edildi. Bunun üzerine İnönü 21 Şubat 1925

⁵⁵Kemal H. Karpat, a.g.e., s. 60.

⁵⁶F. Hüsrev Tökin, a.g.e., s. 71.

⁵⁷Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)"..., s. 101.

Cumartesi günü Ankara'ya döndü⁵⁸. İnönü'nün Ankaraya dönmesi ve mecliste gerçekleşen uzun tartışmalardan sonra, hükümete güvensizlik önerisi oya sunuldu ve zayıfta olsa, çoğunlukla kabul edildi. Fathi Bey de daha fazla direnmek istemedi, partiyi aşip mecliste güvenoyu istemektense, hemen istifasını sunmayı daha uygun buldu. Böylece İnönü, bir kere daha Başbakanlığa getirildi. Recep Bey'de Milli Müdafaa Vekili oldu⁵⁹. İnönü'nün göreve başlamasının ertesi gününde, sükuneti sağlamak için hükümete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükun kanununu çıktı ve iki İstiklal Mahkemesi göreve başladı⁶⁰.

7 Mart'ta kuşatılan Diyarbakır 27 Mart'a kadar kuşatma altında kaldı; fakat Şeyh Sait birliklerinin disiplinsiz hareketleri nedeniyle, kuşatma kaldırılmak zorunda kaldı ve birlikler Diyarbakır'da olduğu gibi diğer yerlerden de çekilmek zorunda kaldılar. Mart'ın sonunda isyancılar her taraftan geri çekilmeye başlamışlardı. 15 Nisan'da İran'a kaçmaya çalışan Şeyh Sait'i bir Türk taburu bazı Kürt aşiretlerinin de yardımıyla yakaladı. 10 Mayıs'a kadar hareketin bütün liderleri ele geçirilip Diyarbakır'daki İstiklal Mahkemesine gönderildi⁶¹. Yapılan mahkemeler sonrasında resmi kayıtlara göre 57 idam cezası verildi. Seyit Abdulkadir 27 Mayıs'ta, Şeyh Sait ve 46 taraftarı 29 Haziran'da Diyarbakır'da idam edildiler. Albay Halit Cibran ise, daha önce Bitlis'te idam edilmişti. İstiklal mahkemesi bu olaylardan sonra doğu illerindeki tüm tekke ve zaviyelerin de kapatılmasına karar vermişti⁶².

1925 hareketinden sonra, Şark Islahat Planı kabul edilerek uygulamaya konuldu. İnfazdan kurtulan Kürtler Islahat Planı uyarınca mecburi iskâna tabi tutuldu ve bölgede kalanların da Kürtçe konuşmaları yasaklandı. Şark Islahat Planı'nın 41. Maddesi'nde şöyle deniliyordu:

"Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Bidlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişgezek, Ovacık, Adıyaman, Besni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik

⁵⁸ İlhami Aras, *Adım Şeyh Sait*, İlke Yayıncılık, İstanbul:1992, s. 49.

⁵⁹ Lord Kinnross, *Atatürk-Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994, s. 467.

⁶⁰ Tuncer Baykara, a.g.e., s. 177.

⁶¹ Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2006, s. 491.

⁶² Andrew Mango, a.g.e., s. 492.

vilayet ve kaza merkezlerinde, hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda, Türkçeden başka dil kullananlar, hükümet ve belediyenin emrine aykırı davranmak la suçlanacak ve cezalandırılacaktı."⁶³.

1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasının yanı sıra, milletlerarası takvim kabul edilerek İslam takviminin yerini aldı. Fes yerine şapka giyilmesi kabul olundu ve aşar kaldırıldı. 1926'da İsviçre Medeni Kanunu bütünü ile kabul edilerek şeriata dayanan Mecelle'nin yerini aldı. Böylece aile münasebetleri ve kadının aile ve toplumdaki yeri batı esaslarına göre düzenlendi. Aynı yılda yeni Ceza ve Ticaret Kanunları geçirildi ve insan suretinin yapılmasını yasak eden dini inançlara karşı İstanbul'da Mustafa Kemal'in ilk heykeli dikildi. 1927'de kısa bir fasıladan sonra reformlara tekrar başlandı. Önce rakamlar, 3 Kasım 1928'de de Arap alfabesi resmen kaldırılarak Latin alfabesi kabul edildi⁶⁴.

1930'da Türkiye, dünyanın diğer birçok ülkesi gibi, çok ağır bir ekonomik bunalım içinde idi. Büyük Millet Meclisi'nde ekonomik güçlükleri düzeltmek ve ekonomiyi sağlam temeller üzerine oturtmak için iki ayrı eğilim ve düşünce çatışmaya başladı. Bunlardan biri memlekete yabancı sermaye girmediğinden ve yerli büyük sermaye sahipleri de bulunmadığından, her teşebbüsü devletin eline alması, diğeri ise, politik ve ekonomik alanda liberalizmi savunuyordu. Devletçi düşüncenin başında o zaman başbakan bulunan İsmet İnönü bulunurken, liberal düşüncenin savunucusu ise Fethi Okyar idi⁶⁵.

İki ayrı düşüncenin de mecliste tartışılması gerektiğini düşünen Mustafa Kemal, Fethi Bey ile yaptığı görüşmeler neticesinde yeni bir parti kurulması konusunda anlaşmaya varmıştı. 7 Ağustos 1930'da Mustafa Kemal, "Serbest Cumhuriyet Fırkası" kurması yolunda, Fethi Beyin Mustafa Kemal'in isteği ve izni bulunduğu dair bir yazı teminat istemesi üzerine, 8 Ağustos 1930'da yanında İsmet Bey de olduğu halde bu metni hazırlayıp verdi⁶⁶.

⁶³ Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları, Tedip ve Tenkil*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004, s. 116.

⁶⁴ Kemal H. Karpat, a.g.e., s. 65-66.

⁶⁵ F. Hüsrev Tökin, a.g.e., s. 72.

⁶⁶ Yücel Özkaya, a.g.e., s. 205.

Böylelikle, Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşlarından ve eski başbakanlarından olup, Paris Büyükelçiliği görevinden Türkiye'ye yeni dönen, Fethi Bey gibi rejime sadık, güvenilir bir muhalifin⁶⁷ Genel Başkanlığına geçtiği Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930'da kurulmuş oldu.

SCF'nin bu nedenlerle kurulduğunu iddia edenler olduğu gibi, bu partinin yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle, yaptığı yurt gezilerinde halkın yoğun şikayetleriyle karşılaşan Mustafa Kemal'in, oluşabilecek muhalefeti denetim altında tutabilmek amacıyla oluştuğunu savunanlar da olmuştur⁶⁸. Bernard Lewis, Mustafa Kemal'in yetkisiyle kurulmuş olan ve onun yakın gözetimi altında faaliyet gösteren SCF, TCF'den daha az bağımsızdır ve iktidardaki partiye karşı daha az ciddi bir alternatif olarak görünmektedir⁶⁹.

Kimilerine göre ise, Mustafa Kemal çok-partili dizgeyi, iki parti arasındaki tartışmaların bunalım karşısındaki izlenecek siyasete ışık tutması için istemekteydi⁷⁰. Her şeye rağmen Türkiye Cumhuriyetinin ikinci çok partili sisteme geçiş denemesi olan bu parti, ilk teşebbüs olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan çok farklı özellikler göstermektedir.

Partinin programında; 6 umdeye sadık kalmak esası, seçimin tek dereceli olması, siyasi hakların kadınlara da verilmesi, Bayındırlık işlerinin bir nesle tahmili değil, muayyen senelere bölünmesi, dış sermayeye açık olmak, resmi dairelerde iş sahiplerinin işlerini hızlandırmak gibi esaslar vardı⁷¹.

SCF, hızla teşkilatlanmasını tamamlamış ve kısa süre içinde önemli bir gelişme göstermiştir. Yayın organı olmayan partiyi basında, "Yarın" ve "Son Posta" gazeteleri desteklemiştir. Özellikle Batı Anadolu'da daha hızlı gelişen bu partinin Aydın İl Başkanlığında Adnan Menderes bulunmaktaydı. Genel seçimlere katılma fırsatı bulacak

⁶⁷ Mustafa Albayrak, a.g.e., s. 122.

⁶⁸ Tülay Özüerman, a.g.m, s. 972.

⁶⁹ Bernard Lewis, a.g.e., s. 376.

⁷⁰ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Cilt. II, s. 72.

⁷¹ Tahsin Ünal, a.g.e., s. 282.

kadar uzun ömürlü olmayan SCF, 1930 yılındaki tek dereceli belediye seçimlerine katılarak, 502 seçim bölgesinden 31'inde seçimi kazanma başarısı göstermiştir.⁷²

Güdümlü bir muhalefet olarak siyaset sahnesinde yerini alan SCF, asıl denetim altında tutulan kendisi olduğu için, muhalefetin asli görevi olan iktidarı denetleme görevini tam olarak yerine getirememesine karşın, toplum tarafından kısa sürede benimsenmiş, özellikle ülkedeki yaşam koşullarından yılgın kitleler tarafından destek görmüştür. Teorik anlamda özel girişimden yana olan devletin, özel sektörü teşvik ve himayeye karşı olan tutumu nedeniyle hükümete muhalif olan açık ya da gizli liberaller hemen liberal ekonomi alternatifi getiren bu parti etrafında toplanmışlardır⁷³.

Ayrıca yeni bir muhalefet partisinin teşekkülü ülke genelindeki hoşnutsuz kesimlerin hızla bu partiye yönelmesine yol açtı. Böylece parti toplum içinde hızlı bir şekilde kök salarak büyük bir toplumsal desteği arkasına aldı ve hiç umulmadık bir biçimde çok kısa sürede adeta bir iktidar seçeneği haline geldi. Partinin gördüğü bu büyük ilgi nesnel olarak partiyi kuruluş amacından uzaklaştırmış oluyordu ve bu durum beklenebileceği gibi hızla partinin sonunu getirdi⁷⁴.

Serbest Fırka denemesi çok kısa zamanda bir felakete dönüştü. Bunalımdan etkilenenler ve eski düzenin dönmesini isteyenler büyük bir heyecanla fırkanın bayrağı altında toplandılar. Fethi Bey'in İzmir'e yaptığı ziyaret, kanlı olaylarla noktalanan çılginca gösterilere vesile olmuş, bu durum CHF yöneticilerini son derece ürkütmüştü.⁷⁵ CHF'nin tehlikeli duruma düşmesi üzerine, İsmet İnönü, Mustafa Kemal'den yardım istemiş, Mustafa Kemal de Serbest Fırkaya karşı yeniden Halk Fırkası'nın yanına geçmiştir. Bu durumda Mustafa Kemal'e karşı mücadele edemeyecek olan SCF kurucuları 17 Kasım 1930 firkalarını feshetmişlerdir⁷⁶.

⁷² Mustafa Albayrak, a.g.e, s. 125-126.

⁷³ Tülay Özüerman, a.g.m, s. 972.

⁷⁴ Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 39 (2006), s. 120.

⁷⁵ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Cilt. II, s. 72.

⁷⁶ Tuncer Baykara, a.g.e., s. 179.

Serbest Cumhuriyet Fırkası feshedilmesinden yaklaşık bir ay kadar sonra, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda olduğu gibi, bir ayaklanma ile noktalanmıştır.

1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yanı sıra, Ahali Cumhuriyet Fırkası ile Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası kurulurken, 1931 yılında da Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası gibi küçük çaplı üç parti daha kurulmuştur⁷⁷. Bu partilerden Ahali Cumhuriyet Fırkası ile Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası'nın aynı yıllarda vekiller heyetince kapatılmasına karar verilmiştir⁷⁸. Böylelikle 1930-31 yıllarında kurulan bu dört partinin siyasi hayatlarının son bulmasının ardından, 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluşuna kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde başka bir siyasi parti kurulmamış ve Türkiye Cumhuriyeti tek parti rejimi tarafından yönetilmiştir.

1931 yılı ile beraber Türkiye'nin yönetim sisteminde önemli değişiklikler meydana gelecektir. 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan CHF Üçüncü Büyük Kongresi'nde, ilk defa parti kendisi için bir program kabul etmiştir. Bu kongreyle beraber CHF'nin ana ilkeleri sayılan ve 6 ok biçiminde belirginleşen ilkeler bu kongreyle beraber tamamlanmıştır. Kongrenin hemen öncesinde ise, parti içinde önemli bir değişiklik gerçekleşmiş ve 10 Mart tarihinde, daha önce de iki kez aynı görevi yürütmüş olan, otoriter eğilimleri ile tanınan Recep Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliğine getirilmiştir⁷⁹.

Recep Peker ile birlikte, Mustafa Kemal'in başlangıçta uygulanan tedrici değişme metodu, yerini zorla değiştirme felsefesine bıraktı. Peker'e göre, devrimler ancak baskı ve zor altında yapılabilirdi. Böyle bir baskı havası içinde Halk Partisi kendisini yavaş yavaş devlet ve millet bir tutmaya başladı. Kendisini her türlü kontrolün dışında sayarak, Avrupa'daki totaliter hükümetlerin başarısından cesaret alarak tahakkümünü genişleterek genişletti⁸⁰.

⁷⁷ Hacı Ali Özhan, "Cumhuriyet Tarihi Boyunca Siyasi Partilerimiz", *Cumhuriyet Siyasal Değerlendirme, C.II*, Yeni Türkiye Yayınları, s. 1025.

⁷⁸ Hacı Ali Özhan, a.g.m., s. 1029.

⁷⁹ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s. 113.

⁸⁰ Kemal Karpat, a.g.e., s. 79.

CHP'nin 1935 yılında gerçekleştirilen 4.Büyük Kurultayında ise, partinin yeni programı ve tüzüğü görüşülerek oybirliği ile kabul edilmiştir. Yeni programın başlangıç bölümünde “Partinin güttüğü bütün esaslar Kemalizm prensipleridir” denilerek Kemalizm resmi olarak ilk defa tanımlanmıştır. Programın üçüncü maddesinde, “Türkiye ulusçu, halkçı, devletçi, lâik ve devrimci bir cumhuriyettir” denilerek partinin özellikleri devletin özellikleri haline getirilmiştir.

1.2.2 İnönü Dönemi ve Çok Partili Dönem

26 Aralık 1938 tarihindeki CHP kongresinde Atatürk'e “Ebedi Şef”, yaşamı boyunca başkanı olarak kalacağı ilan edilen İnönü'ye de Milli Şef denildi. 25 Ocak 1939'da İnönü'nün isteğiyle istifa eden Celal Bayar'ın yerine Refik Saydam getirildi. Resmi daireler, posta pulları, kağıt ve metal paralardaki Atatürk resimlerinin yerini, İnönü'nün resimleri aldı. Mustafa Kemal'in İstiklal Savaşı'ndaki eski dostlarının gönlünü almak için Ali Fuat Cebesoy ile Kazım Karabekir birbiri ardına meclis başkanlığına getirilerek onurlandırılırken, Rauf Orbay da Londra'ya büyükelçi olarak atanmıştır⁸¹. Öte yandan 1939'da başlayan Milli Şef dönemiyle beraber, Atatürk'ün çevresinde kümelenmiş ve etkinliklerini Atatürk'ten alan 1923-1938 döneminin resmi-gayri resmi eliti de büyük ölçüde etkisizleştirilmiştir⁸².

Sina Akşin İnönü dönemini anlatırken, Milli Şef'in, İktidarda olsun, muhalefette olsun, Atatürk devriminin başarılı bir savunucusu ve sürdürücüsü olduğunu, devrime çok önemli katkılarda bulunduğunu ifade ederek, Varlık Vergisi'nin ırkçı ve insan haklarına aykırı uygulamaları, Nâzım Hikmet'in yıllarca hapiste kalması, Tan olayı, DTC Fakültesi'ndeki tasfiye hareketi, çok partili dizgenin sosyalist solsuz kurulması gibi uygulamaları da İnönü döneminin en büyük olumsuzlukları olarak görmüştür⁸³.

Türkiye'de yeniden çok partili siyasete geçilmesi süreci ancak 1945 yılında başlatılabilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada yaşanan “ikinci demokrasi

⁸¹ Andrew Mango, a.g.e., s. 603.

⁸² Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2006, s. 141.

⁸³ Sina Akşin, a.g.e, Cilt. II, s. 121.

dalgası”, mutlu bir tesadüf eseri olarak, savaş sonrasında ekonomik ve güvenlik sorunlarının üstesinden gelebilme endişesi içinde bulunan Türkiye’nin ihtiyaçlarıyla örtüşünce, devlet seçkinleri böyle bir kararı almak zorunda kaldılar⁸⁴.

Çok partili hayata geçme kararı üzerine, 1945 Temmuzunda önce Kalkınma Partisi⁸⁵ kurulurken, bunu Türk Sosyal Demokrat Parti ve Liberal Demokrat Parti takip etti. 7 Ocak 1946’da ise siyasal hayatımızda derin etkiler bırakan Demokrat Parti teşekkül etti⁸⁶. 1945 ile 1950 yılları arasında kurulan partilerin sayısı 27’yi bulmaktadır. Bütün bu partilerin içinden ancak sadece iki tanesi gerçek anlamda siyasi olarak önem taşıyordu. 1946’da kurulan Demokrat Parti ve 20 Temmuz 1948’de kurulan Millet Partisi⁸⁷. Demokrat Parti’nin Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki derin tesirleri nedeniyle bu partinin kuruluş öncesi ve sonrasına kısa bir şekilde değinmemiz faydalı olacaktır.

1945 yılına kadar geçen devreler süresince halk kitleleri içinde belirmiş çeşitli fikir akımları, tek parti yönetiminin verdiği yorgunluklar, yönetici kadro üzerinde baskılarını göstermeye başlamıştır. Asker ve sivil bürokrasi ve çevresindeki aydınlar hangi fikirde olursa olsun bir noktada birleşiyorlardı: Yeni bir yönetim sistemine gidilmelidir. Halk ise, köylerden şehirlere ve hükümet merkezine kadar tek parti yönetiminin değişmez yüzlerinden, bunların ceberut tutumlarından bıkmış usanmıştı. Bu ruhi bıkkınlık ekonomik zorluklarla on misli artıyor, halk bu zorlukları kaldıracak yeni insanları özliyordu⁸⁸.

Dünyada yaşanan değişimler ve özellikle İkinci Dünya Savaşı’nda demokrasi cephesi ülkelerin, totaliter ülkelere karşı aldıkları galibiyet, Türkiye’de, çok partili sisteme geçişi ve demokrasiyi savunan kesimlerin muhalefetini ortaya çıkaracak zemini hazırlayacaktı. Çünkü, Stalin’in yayımlanacak tasarılarına karşı koyabilmek için

⁸⁴ Mustafa Erdoğan, a.g.m., s. 802.

⁸⁵ İşadamı Nuri Demirağ tarafından, Milli Kalkınma Partisi adıyla 7 Temmuz 1945 kurulmuştur.

⁸⁶ Tahsin Ünal, a.g.e., s. 282.

⁸⁷ Bernard Lewis, a.g.e., s. 518-519.

⁸⁸ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, 1972, s. 46-47.

Türkiye'nin yardımına gereksinim duyan ABD ve İngiltere, demokratik müttefikler istiyorlardı⁸⁹.

Bu gelişmeler sonrasında ülkedeki muhalefet, tek partili rejimi eleştirme imkanına sahip olmuş ve tek partili sistem CHP içerisinde; Menderes, Bayar, Koraltan ve Köprülü gibi muhalif bir grup tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Tek parti sisteminin savunucuları ise, bu eleştirilere karşı koyarak sistemin devam etmesi gerektiği yönünde görüş beyan etmeye devam etmişlerdir⁹⁰.

II. Dünya Savaşı sonlarına kadar parti içinde ciddi bir muhalefet anlayışı göze çarpmamaktadır. Ancak, 1945'te Ticaret Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında yapılan şiddetli tenkitler ve aleyhte verilen yedi oy hükümete karşı kısa bir zamanda gittikçe büyüyecek olan teşkilâtli muhalefetin başlangıç noktasını işaret etmiş ve muhalefetin yeni kadrosunu ortaya çıkarmıştır⁹¹. 14 Mayıs 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Yasası görüşülürken, Adnan Menderes ile Başbakan Şükrü Saraçoğlu sert bir biçimde tartışmışlar, bütçe tasarısına ret oyu veren 7 milletvekili oy kullanmayarak, tepkilerini göstermişlerdir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yeni partilerin açılması yolundaki en önemli ve ilk resmi işaretini Çiftçiyi Topraklandırma Yasası görüşmelerinde yaşanan tartışmalarından beş gün sonra, 19 Mayıs 1945'de söylediği bir nutukta verecekti. İnönü bu nutkunda son derece ihtiyatlı bir dil kullanmakla beraber demokrasi yolunda ilerleneceğini belirtmiş ve bu yönde gösterilen çabalara yeşil ışık yakmıştır⁹².

7 Haziran 1945'de Celal Bayar (İzmir), Adnan Menderes (Aydın), Fuat Köprülü (Kars) ve Refik Koraltan (İçel) CHP grubuna verdikleri "Dörtlü Takrir" ile, Anayasa'nın demokratik özelliğine dikkat çekmiş; fakat gerici hareketler ve II. Dünya Savaşı gibi

⁸⁹ Andrew Mango, a.g.e., s. 604.

⁹⁰ Bekir Koçlar, "Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet-Muhalefet İlişkisi", *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Cilt:16, 2002, s. 754.

⁹¹ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap İstanbul 2007, s. 20.

⁹² Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s. 5.

nedенlerle demokratik düzene geçilemediğini belirtmiş, artık demokrasiye geçmek için zamanın geldiğini ileri sürmüşlerdir⁹³.

Bu önerge, tavrın görüşüldüğü 12 Haziran 1945 günü Meclis Grup Toplantısı'nda birçok tenkitlere ve tartışmalara yol açtı. Yapılan oylama sonucu tavrır reddedildi. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü bu sonuç karşısında Vatan gazetesinde şiddetli eleştirilerine devam ettiler. Bunun sonucu olarak, Aydın milletvekili Adnan Menderes ile Kars milletvekili Fuat Köprülü, Cumhuriyet Halk Partisi'nden çıkarıldılar. Bir süre sonra da İzmir milletvekili Celal Bayar milletvekilliğinden istifa etti. Refik Koraltan da aynı şekilde çekilmek zorunda kaldı⁹⁴.

Bu çekilme ve uzaklaştırmalar sonucunda yeni parti kurulacağına dair söylentiler de artmaya başlamıştı. Aralık ayı başından itibaren basında, "Celal Bayar'ın kuracağı yeni parti" başlıklı yazılar çıkmaya başladı. Bayar da bu konuda kendisi ile konuşan gazetecilere şunları söylemekteydi:

*"Siyasi partiyi kuracağız, bu muhakkaktır. Partinin kuruluşuna hükümetçe müsaade edilip edilmeyeceği, partinin ne isim alacağı hakkındaki suallerinize kısaca söyleyeyim ki, iş henüz bu raddeye gelmiş değildir. Bu suallerinize cevap verebilmem için birkaç gün daha sabırlı olmanızı rica ederim"*⁹⁵.

İnönü'nün de desteğini alan muhalifler, 7 Ocak 1946 yılında Celal Bayar'ın önderliğinde Demokrat Parti'yi kurmaya muvaffak olmuşlardı. Kurucuları bir önceki yıl Cumhuriyet Halk Partisi'nde kazan kaldırmış olan dört asiydi. Anayasal muhalefet rolünü yerine getirmek ve hükümetin yerine geçebilmek için hazırlıklara başladılar⁹⁶. Kısa zaman sonra onlara, 1944 yılında Genelkurmay Başkanlığından emekli olan sert ve

⁹³ Ümit Özdağ, a.g.e., s. 149.

⁹⁴ F. Hüsrev Tökin, a.g.e., s. 79.

⁹⁵ Filiz Çolak, "İzmir'de 21 Temmuz 1946 Seçimleri ve Demokrat Parti", *Cumhuriyet Siyasal Değerlendirme, C.II*, Yeni Türkiye Yayınları, s. 1014.

⁹⁶ Bernard Lewis, a.g.e., s. 410.

disiplinci Mareşal Fevzi Çakmak ile Mustafa Kemal'in eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras gibi güçlü kişiler de bu partiye katılmıştı⁹⁷.

Yeni kurulan parti, yurttaşın ferdi ve toplumsal bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını, insan haklarının güven altına alınmasını ve bütün devlet mevzuatında bu prensibe aykırı hükümlerin bulunmamasını istemekte, iktisadi hayatta özel sermaye ve teşebbüsü esas kabul etmekteydi. Özel teşebbüs ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışma şartları sağlanmasını istiyordu. Demokrat Parti Türkiye'de bireylere hak ve hürriyetlerin tanınmadığını, ferdin elinden bütün hak ve hürriyetlerin alındığını iddia etmekteydi. Devletin keyfi hareket ettiğini, keyfi hareketlerin, devlet otoritesinin genişlemesinin vatandaşlarda güvensizlik ve huzursuzluk uyandırdığını belirttiler⁹⁸. Demokrat Parti'nin arkasındaki ana fikir ise, Halk Partisi inkılapçılığına muhalif olan bir milliyetçilikti⁹⁹.

Demokrat Parti, şehirlerin büyük iş adamlarından ilçelerin eşrafına, büyük toprak sahiplerine kadar halkı maddi manevi baskı altında tutanların teşkilatı haline gelmiş ve devleti totaliter bir sistemle idareye almış CHP'ye karşı; köylü, işçi, esnaf, aydın ve bunların aralarında Halk Partisi'nden çeşitli sebeplerle ayrılanların el ele bir ayaklanması olarak doğmuştu. Partinin idareci kadrolarına da bu bünyesine uygun şekilde; demokrasiye yüzde yüz inananlarla, başka ideolojilere bağlananlar ve sadece şahsi çıkarlarının peşinde olanlar da girdiler¹⁰⁰.

Ankara'da çıkan "Zafer" gazetesi, partinin yayın organlığını yapıyordu. Ankara'da yayınlanan "Kuvvet", İstanbul'da yayınlanan "Vatan", "Tasvir", "Cumhuriyet", "Son Posta", "Tan", İzmir'de yayınlanan "Demokrat İzmir" gazeteleri, Demokrat Parti'nin düşüncelerini savunuyor ve destekliyordu¹⁰¹.

⁹⁷ Andrew Mango, a.g.e., s. 605.

⁹⁸ F. Hüsrev Tökin, a.g.e., s. 79.

⁹⁹ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, s. 216.

¹⁰⁰ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul 1967, s. 63.

¹⁰¹ F. Hüsrev Tökin, a.g.e., s. 80.

Erol Güngör, Demokrat Parti'nin kuruluş sürecini şu şekilde anlatmaktadır: “Demokrat Parti de tıpkı Serbest Fırka gibi, bir muvazaa partisi olarak doğmuş, yani İsmet İnönü tarafından kendi mutemed adamı Celal Bayar'a kurdurulmuştur. Fakat böyle bir partinin kuruluşu, yine Serbest Fırka devrinde olduğu gibi, bütün muhalif güçleri kendi etrafında toplamaya yetmiştir; şu farkla ki, artık iktidar eskiden olduğu gibi, muhalefete bir noktadan sonra çekil diyecek güce ve yetkiye sahip değildi.”¹⁰²

Yeni parti yurt içinde ve dışında olumlu tepkilerle karşılanırken, DP'ye gösterilen yoğun ilgi karşısında telaşlanan CHP'li yöneticiler 1947 yılında yapılması gereken genel seçimleri bir yıl öne almaya çalışmışlardır.

Belediye seçimlerini takip eden günlerde Milli Şef İsmet İnönü, beyaz treniyle bir yurt gezisine çıkmıştı. Sanıyordu ki vatandaşlar bizzat onu görürlerse, CHP'ye karşı tutumlarında bir değişiklik olacaktır. Fakat her gittiği yerde milletvekillerinin bezginliğini görüyor ve buna bir çare bulmak durumunda olduğunu anlıyordu. Belediye seçimlerine iştirak oranı da çok düşüktü. İşte bu gezinin dönüşünde, Milli Şef İnönü seçimlerin öne alınması kararını vermişti. Eğer seçimler 1947 yılında yapılırsa, Demokrat Parti memleket içindeki teşkilatlanmasını tamamlayacak ve belki de iktidar ellerinden kayıverecekti¹⁰³.

CHP yeni seçim kanunu 31 Mayıs'ta Büyük Millet Meclisi'ne getirdi. Sert geçen tartışmalardan sonra, 5 Haziran 1946'da seçim kanunu değiştirilerek, tek dereceli seçime geçildi. 10 Haziran 1946'da da TBMM'de 385 kabul oyu ile seçimlerin öne alınması kabul edildi ve kanun şu şekilde belirtildi: “*Memleket idaresi ve politikasını içerde ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için yeni seçimlerin 21 Temmuz 1946'da yapılmasına karar verdik.*” Karar 3 Temmuz 1946'da ilan edildi¹⁰⁴.

21 Temmuz 1946'da yapılan seçim tek dereceliydi; ama yargı denetimi yoktu. Oylar açıktan veriliyor, gizli sayılıyordu (açık oy-gizli tasnif), çoğunluk sistemi

¹⁰² Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 216.

¹⁰³ Filiz Çolak, a.g.m, s. 1015.

¹⁰⁴ Filiz Çolak, a.g.m, s. 1015.

uygulanıyordu, yani seçim çevresi sayılan illerde, bir parti tek oy farkla önde olsa bile, bütün o ilin milletvekilleri onun oluyordu. DP 465 milletvekilliği için ancak 273 aday gösterebilirken, bunlardan sadece 66'sını milletvekili olarak meclise gönderebilmiştir¹⁰⁵. Seçimlerin CHP lehine sonuçlanması ve seçim sandıklarında yapıldığı iddia edilen yolsuzluklar, demokratik yaşama geçişin başlangıcında tansiyonu turmandırırken, seçim sonuçlarından ne iktidarın, ne muhalefetin, ne de subayların memnun olduğu söylenemez¹⁰⁶.

Sekizinci dönem TBMM 5 Ağustos 1946 tarihinde toplandı. Meclis toplantısının ilk günü CHP Cumhurbaşkanlığına İnönü'yü, DP ise Genelkurmay eski başkanı Fevzi Çakmak'ı aday gösterdi. İnönü, yeniden Cumhurbaşkanlığına seçildi. TBMM Başkanlığına da CHP'nin adayı olan Kazım Karabekir getirildi. İnönü, Başvekillik görevini Saraçoğlu'na değil de Recep Peker'e verdi. Peker'in hükümeti kurmakla görevlendirilmesi partiler arasındaki gerginliği daha da arttıran yeni ve önemli bir aşama oldu¹⁰⁷.

Peker 7 Ağustos tarihinde hükümeti kurmuş ve görevine başlamıştır. Demokratikleşme sürecindeki bir ülkede, mizacı ve dünya görüşü itibarıyla belki de en son başbakan olabilecek bir kişiliğe sahip olan Peker'in esasen İnönü'nün politik taktiği gereği Başbakan olarak atanmış olduğu düşünülebilir. İnönü bu uygulamasıyla parti içinde güçlenen Peker, Ökmen ve İncedayı hizbine hükümet kurdurmak suretiyle, bir taraftan çok partili hayata geçiş sürecinde CHP'yi müşkül durumda bırakabilecek parti içi muhalefeti pasifize etmek, bir taraftan da bu grubun uygulayacağı politikalar ile DP'yi yıpratmak istemiştir. Başka bir ifadeyle sınırlı bir demokrasiden yana olan İnönü, kendisinin uygulamak istediği; ancak uyguladığı takdirde kamuoyu nezdinde yıpranacağını düşündüğü politikayı bu gruba uygulatarak, kendi isminin yıpranmasını engellemeye çalışmıştır¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Sina Akşin, a.g.e., Cilt. II, s. 117.

¹⁰⁶ Ümit Özdağ, a.g.e., s. 150.

¹⁰⁷ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s. 144.

¹⁰⁸ Bekir Koçlar, a.g.m., s. 754-755.

1946 seçimleri sonrasında yaşanan tartışmalar hız kesmeden devam ederken, mecliste ve basında karşılıklı suçlamalarla siyasi gerginlik en üst noktada kalmaya devam etti. Sonunda bizzat cumhurbaşkanı İnönü Haziran 1947’de tarafsız bir hakem rolüyle tartışmalara müdahale etti. Fikir alışverişinde bulunmak ve özellikle de şikayetleri dinlemek üzere Başbakanla ve DP liderleriyle birlikte ve ayrı ayrı bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Ardından 12 Haziran 1947’de bu tartışmaları ve kendi tepkisini açıklayan bir beyanat verdi¹⁰⁹.

Bu gelişmeler Cumhuriyet Halk Partisinin kendisini yenileme çabalarına hız katmış ve 3-14 Kasım 1947 tarihinde yapılan 7.Kongrede CHP ideolojisini oluşturan altı ilkeyi yeniden yorumlama ihtiyacı hissetmiştir. Delegeler parti üst yönetimini halktan habersiz ve kopuk olduğunu ileri sürerek eleştirmişlerdir¹¹⁰. Siyasal yapıda ise bazı kanunların demokratik nitelik taşımayan hükümleri kaldırılmıştır. Gizli oy, açık tasnif, yargı denetimi gibi ilkeleri içeren Yeni Seçim Yasası’nın kabulünden sonra 14 Mayıs 1950’de çok partili sisteme geçişin en önemli dönemeci olan milletvekili genel seçimleri yapılmıştır.

Tek parti döneminde yaşanan sıkıntılardan etkilenen kesimler, 1950 seçimlerinde CHP’ye karşı cephe almış, özellikle İkinci Dünya Savaşı esnasındaki toplumun geniş kesiminin yaşadığı zorluklar, Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi, Milli Korunma Kanunu ve güvenlik güçlerinin bazı görevlilerinin halka karşı uyguladıkları baskılar CHP’ye karşı bir tepkiye yol açmıştı. Ayrıca DP’nin yurt çapında kurduğu ocak-bucak örgütleriyle halkla bütünleşmenin sağlanması ve basının önemli bir bölümünün DP’yi desteklemesinden dolayı,¹¹¹ 14 Mayıs 1950’de yapılan seçimlerde CHP büyük bir yenilgi alarak 27 yıllık tek parti iktidarına veda etti.

Seçimlerde halkın büyük bir çoğunluğu sandık başına giderek oylarını kullanmıştı. 8 milyon 905 bin 576 seçmenden 7 milyon 958 bin 55’i, yani seçmenin %89.3’ü sandıklara gittiler. DP adayları 4 milyon 242 bin 381 oy, CHP adayları ise 3 milyon 165

¹⁰⁹ Bernard Lewis, a.g.e., s. 411.

¹¹⁰ Karpat, a.g.e., s.176.

¹¹¹ Hüseyin Çavuşoğlu, “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, Sayı:2 s. 266.

bin 96 oy aldılar. Çoğunluk sisteminin uygulanması neticesinde 487 milletvekilinden 396'sını Demokratlar, 68 Halkçılar, 7'sini bağımsızlar, birini de Millet Partisi aldı; 15 milletvekilliği de açık kaldı¹¹².

DP'nin hükümete gelmesi devlet partisini üç temel noktada etkiledi. Birincisi yıllardır CHP içerisinde bulunan büyük toprak sahipleri ile işbirlikçi burjuvazinin siyasi temsilcilerinin önemli bir kesiminin ayrışmasına yol açtı. İkincisi, sistem içi politik İslami güçlerin hemen hemen tamamı CHP'den koptu. Üçüncüsü ise, CHP'nin 27 yıllık siyasi tarihinin eleştirel bir tarzda sorgulanmasının önü açıldı¹¹³.

1950 seçimi Türk siyasi yaşamının dönüm noktalarından birisini teşkil eder. Bu seçimler sonucunda, 1908 sonrası Osmanlı seçimleri de dahil olmak üzere, Türk tarihinde ilk kez bir muhalefet partisi barışçı ve demokratik yöntemlerle başa geçmiştir¹¹⁴.

1950 seçimlerinden sonra yeni TBMM'nin yaptığı ilk işlerden biri, adaylığı hiç tartışılmayacak Atatürklü yılların devlet adamı Celal Bayar'ı cumhurbaşkanı seçmek oldu. Başbakanlık makamı ise, Bayar'ın halka yakın gördüğü için desteklediği Adnan Menderes'e verildi. Hükümet, Menderes'in ilk defa "milli iradenin tam ve serbest tecellisinin sonucu" oluşmuş dediği TBMM'de, seçimden iki hafta sonra okunan programla güvenoyu aldı¹¹⁵. Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar, DP Genel Başkanlığından istifa ederken, onun yerine Adnan Menderes geçti. Refik Koraltan TBMM Başkanı seçilirken, Fuat Köprülü ise, Dışişleri Bakanlığına getirilmişti¹¹⁶.

Yeni meclis yepyeni insanlarla eskinin tanınmışlarından meydana geliyordu. Bu mecliste Halide Edip Adıvar, General Ali Fuat Cebesoy, Hamdullah Suphi Tanrıöver, General Selahattin Adil, General Muzaffer Ergüder, Edebiyatçı Ali Canip gibi meşhur

¹¹² Kemal Karpat, a.g.e., s. 202.

¹¹³ Mustafa Peköz, a.g.e., s. 215.

¹¹⁴ Arsev Bektaş, "Türk Siyasal Demokrasisi, Sorunlar ve Nedenleri", *Cumhuriyet Siyasal Değerlendirme, C.II*, Yeni Türkiye Yayınları, s. 844.

¹¹⁵ Süleyman İnan, "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Editörler: Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 118.

¹¹⁶ Sina Akşin, a.g.e., Cilt. II, s. 123.

şahsiyetlerle, ülkenin dört bir yanından gelen isimsizler yan yana oturuyorlardı.¹¹⁷ Öte yandan bu seçimlerle birlikte TBMM önemli bir şekilde gençleşmişti. Milletvekillerinin %22'sini 35-38 yaş sınıfındakiler oluşturuyordu. Oysa eski siyasi iktidarın milletvekilleri, 1920'li yılların hatıraları idi¹¹⁸.

Hükümetin güvenoyu almasından birkaç gün sonra, 6 Haziran 1950'de ilk olarak Genelkurmay Başkanı'ndan başlanarak ordu üst kademesi değiştirilmiştir. Demokratlar CHP'ye yakınlık duyan komutanların kendilerini devireceklerinden korkmuşlardı. DP muhalefetteyken en çok eleştirdiği noktalardan biri olan radyonun hükümet tarafından parti propagandası için kullanılması olmasına rağmen, kendisi de iktidara gelir gelmez devlet radyosunu tekeline almıştır¹¹⁹.

Demokratikleşme ve liberal politikalar sloganlarıyla iktidara geçen DP 1953'te CHP'nin mal varlığını "haksız iktisap" diye nitelendirerek hazineye geçiren bir yasa çıkarttı. Böylelikle muhalefet partisinin etkinlik alanını kısımaya çalışıyordu. Fakat DP her türlü muhalefete karşı olduğunu 8 Temmuz 1953'te Millet Partisi'ni, Atatürk ve devrimlerin aleyhinde diye kapatılarak ortaya koydu¹²⁰. Başbakan Adnan Menderes, Millet Partisi'nin kapatılma sürecinde, partiyi hilafeti ve mecelleyi ihya etmek ve Cumhuriyete son vermekle itham etmiş ve grup toplantılarında adalete intikal etmiş bir konu üzerinde suçlayıcı ifadeler kullanarak, adalet mekanizması üzerinde baskı yapmıştır¹²¹.

1954 yılı seçimlerinden kısa bir süre önce ise, hükümet resmi kadrolara karşı basın yoluyla iftiraya, kamu düzenini bozan ya da devletin mali ve ya siyasi itibarını zedeleyecek yanlış haber, bilgi veya belgenin yayınlanmasına ağır cezalar getiren Basın Yasasını geçirmişti¹²². Bu yasa, sözü edilen kapsamdaki suçlamaların doğruluğunun

¹¹⁷ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 94.

¹¹⁸ Tuncer Baykara, a.g.e., s. 186.

¹¹⁹ Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi, Cilt.IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Ed: Sina Akşin, Cem Yayınevi, s. 178-179.

¹²⁰ Sina Akşin, a.g.e., Cilt. II, s. 125.

¹²¹ Ercan Haytoğlu, "Geçmişte Kapatılan Bir Parti ve Düşündürdükleri", *Cumhuriyet Siyasal Değerlendirme*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, s. 1008-1009.

¹²² Sedef Bulut, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2009, Sayı: 19, s. 77.

kanıtlanmasının, suçlamanın yapılabilmesi için gerekli olmadığını da hükme bağlıyordu.¹²³

Bu haksızlık birçok DP milletvekillerini bile isyan ettirdi. 19 DP milletvekilinin "ispat hakkı" uğrunda verdikleri savaşım, Menderes tarafından alay konusu yapılarak sonuçsuz kalınca, bunlar da DP'den ayrıldılar ya da çıkarıldılar. 1955 sonunda Hürriyet Partisi'ni kurdular. 19'ların içinde Turan Güneş, Ekrem Alican, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ gibi isimler vardı¹²⁴.

Kalkınmada sanayileşmeye önem verilmekle birlikte DP iktidarının ilk yıllarında başarı daha çok - iklim şartlarının da elverişli gittiği göz önünde bulundurulacak olursa- tarım alanında görülmüştür Ekonomideki bu büyüme ve dış politikadaki hareketlilik sandığa da yansımış ve 1954 yılı geldiğinde DP %56'lık bir oranla ikinci seçim zaferini kazanmıştır¹²⁵.

Seçim zaferinden sonra meclis üstünlüğünü perçinleyen DP, umulanın tersine muhalefete yönelik siyasi liberalleşmeyi kısıtlayan bir dizi tedbirler aldı. Seçim işbirliğini önlemek amacıyla muhalefet partilerinin karma liste oluşturmaları yasaklandı¹²⁶. Ayrıca, 21 Haziran ve 5 Temmuz'da DP, hükümete 25 yıllık hizmeti bulunan yargıçları hemen, devlet memurları ile silahlı kuvvetler mensuplarını ise bir süre açığa aldıktan sonra emekliye ayırma yetkisini veren iki yeni yasa çıkardı¹²⁷. Böylelikle CHP'ye yakınlığından hala şüphe duyulan şahıslar görevlerinden uzaklaştırılıyordu.

Hoşnutsuzluğun yayılması, DP örgütü içinde de yankılar uyandırmıştır. Yerel düzeydeki başkaldırı ve partiden çıkarılmaların yanı sıra, kabinede bile anlaşmazlıklar doğmuş, 1955 Nisanında Fuat Köprülü Dışişleri Bakanlığından ayrılmak zorunda kalmıştır. Ekim ayında yapılan 4. Büyük Kongreden sonra, kasımdaki bir DP Meclis Grubu

¹²³ Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, s. 14.

¹²⁴ Sina Akşin, a.g.e., Cilt. II, s. 125-126.

¹²⁵ Sedef Bulut, a.g.m., s. 77.

¹²⁶ Süleyman İnan, a.g.m., s. 119.

¹²⁷ Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, s. 14.

toplantısında, kabaran eleştirisi dalgası karşısında, Adnan Menderes ancak bütün bakanlarını feda ederek kendi başbakanlığını kurtarabilmiştir¹²⁸. DP iktidarı seçim yasasında da önemli değişikliklere giderek, 27 Haziran 1956'da toplantı ve gösterilere katı sınırlamalar getiren toplantı ve dernekler kanunu meclisteki etkin muhalefete karşın kabul edilmişti¹²⁹.

DP'nin baskılarının artması sonrasında İnönü 2 Haziran 1957'de yaptığı bir konuşmada, DP hükümetini çok sert bir şekilde uyararak, *“Bu tasarılarla yeni karanlık bir döneme girmiş bulunuyoruz. Adım adım mutlakiyete gidiyoruz. İktidarı destekleyenleri uyandırmak isterim. Gidiş tehlikelidir. Sorumluluklarınızı bilin”* diyerek CHP'nin 27 yıllık tek parti diktatörlüğünü unutup DP'lilere nasihatlerde bulunmuştur¹³⁰.

Bu uyarıları dikkate almayan DP iktidarı sertleştikçe muhalefette birbirine yakınlaşmaya başlamaktadır. Millet Partisi, Hürriyet Partisi ve CHP 1957 seçimlerinde ortak hareket etme kararı alırlar. Fakat değiştirilen Seçim Kanunu nedeniyle muhalefet partileri arasında bir koalisyonun gerçekleşmesi güçleşmiş, Halk Partisi de koalisyon fikrinden vazgeçmişti¹³¹. Bunun karşısında birçok CHP milletvekilinin ve hatta Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılması, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Turhan Feyzioğlu'nun görevinden alınarak bakanlık emrine verilmesi önemli tepkilere yol açtığı gibi üniversitelerde de toplu istifalara yol açar. Muarem Aksoy, Aydın Yalçın, Münici Kapani, Coşkun Kırca, Şerif Mardin gibi birçok üniversite hocası görevlerinden istifa ederek CHP'ye katılırlar¹³².

Metin Hepar, Demokratların bu yıllarda sivil bürokrasiye karşı benimsedikleri stratejinin iki amacı olduğunu ifade ederek, o amaçları şu şekilde ifade etmektedir: *“Birincisi, sivil bürokratların siyasal yapılanma içindeki etkisini azaltmaktır. Bu çizgide attıkları ilk adım, nitelikli kişilerin sivil bürokrasiye katılmalarını engellemek için memurları maddi açıdan zayıflatmaktır. Diğer bir taktik ise, bürokrasinin kendilerine*

¹²⁸ Tunçay, “Siyasi Tarih (1950-1960)”..., s. 183.

¹²⁹ Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, s. 14.

¹³⁰ Mustafa Peköz, a.g.e., s. 219.

¹³¹ Kemal Karpat, a.g.e., s. 320.

¹³² Mustafa Peköz, a.g.e., s. 219.

karşıt kararlarını hemen her zaman tersine çevirerek sivil bürokrasiyi etkisiz kılmaktı”¹³³.

Demokrat Parti'nin bu uygulamaları ve 1956 yılı boyunca süren politik belirsizlik, ülkeyi yeni bir seçime götürdü. Hükümet, istikrar sağlamak için Eylül başında erken seçim kararını açıklamıştı. 27 Ekim 1957'de gerçekleşen genel seçimlerde DP yine tek başına iktidar olabilecek oyu almış,¹³⁴ Fakat DP'nin oyları ciddi bir azalma göstermişti.

1957 seçimlerinde CHP yükselişe geçmiş, çoğunluk dizgesine rağmen meclise kalabalık bir milletvekili grubu sokmayı başarmıştı. İktisadi durumun kötülüğü hesaba katılırsa, bundan sonraki seçimin CHP tarafından kazanılması muhtemeldi.¹³⁵ Menderes ve çevresi ise, iktidardan ayrılmayı kabul edeceğe benzemiyor ve daha şiddetli bir baskı dönemi başlatmak için gerekçeler arıyorlardı. Demokratlar 1958 yılından itibaren baskılarını arttırmaya başlarken, ülkedeki hava daha da şiddetlenmişti. Halkta Demokrat Parti iktidarına karşı hoşnutsuzluklar çoğalmış, iktidar ile muhalefet arasındaki çatışma kızışmıştı.

1957 seçimlerinden önce engellenen muhalefetin güç birliği, 1958 güz sonunda partiler arası birleşmelerle gerçekleştirildi. Ekim ayında Türkiye Köylü Partisi Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne, kasımda da Hürriyet Partisi CHP'ye katıldı. DP'nin güç birliğine yanıtı, Vatan Cephesi'ni kurmak oldu¹³⁶. İktidarın bu dönemde baskılarını arttırmasını ve iktidarın başında bulunan Başbakan Adnan Menderes'in artık gelişigüzel hareket ettiğini Samet Ağaoğlu şu şekilde ifade etmektedir: *“Menderes 957'den sonra grup kürsülerinde, başka toplantılarda, hatta arkadaşlar arası sohbetlerde neler söylenmemesi gerektiğini zaman zaman düşünmez olmuştu... Vatan Cephesi deyimi de bu şekilde doğdu”¹³⁷.*

¹³³ Metin Heper, a.g.e., s. 196.

¹³⁴ Süleyman İnan, a.g.m., s. 120.

¹³⁵ Sina Akşin, a.g.e., Cilt. II, s. 129.

¹³⁶ Tunçay, “Siyasi Tarih (1950-1960)”..., s. 185.

¹³⁷ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 127.

İktidar bu şartlar içerisinde birde 18 Nisan 1960 tarihinde “Tahkikat Komisyonu” adı altında önemli yetkileri olan bir komisyon oluşturdu. Tahkikat Komisyonu ilk iş olarak, Türkiye’deki bütün siyasi partilerin faaliyetini yasak etti. Belediye ile şehir ve kasabalarda mahalle, muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimlerini durdurdu. 18 Nisan 1960’da kurulan komisyon, 27 Nisan 1960 tarihinde kanunlaşmış, bu durum ülkede büyük tepkilerin oluşmasına neden olmuştur¹³⁸.

Yetki yasasının çıkmasının ertesi günü İstanbul’da, bir sonraki gün de Ankara’da büyük öğrenci gösterileri oldu. Hemen sıkıyönetim ilan edildiyse de, tepkiler tamamen denetlenemiyordu. Hükümet bunlara büyük bir sertlikle karşılık verdi¹³⁹. Mayıs 1960’ta Tahkikat Komisyonu’nun incelemeleri orduya yöneldiğinde, ordu içindeki ihtilalci örgütler harekete geçme kararını vermişlerdi. 21 Mayıs günü Harbokulu öğrencileri Atatürk Bulvarı’nda yürüyüş yaptılar. Düşünülen tek çare Harbokulunu en kısa zamanda tatile göndermekti. Bu gösteriler darbeci subayların daha hızlı hareket etmelerini sağladı. 27 Mayıs sabahı, Menderes erken seçim kararını açıklamayı düşündüğü Kütahya’ya giderken, Milli Birlik Komitesi adında çoğu genç subaylardan oluşan bir cunta, gerçekleştirdikleri darbeyi Ankara Radyosu’ndan duyuruyorlardı¹⁴⁰.

1.2.3. Milli Mücadele Döneminde Diyarbakır

12 ilçesi, 14 bucağı, 679 köyü ve 935 bin nüfusuyla 15.355 Km kare alana yayılan Diyarbakır, Doğu Anadolu ile Mezopotamya arasındaki geçiş aksı üzerinde kurulmuş önemli kavşak noktalarından biridir. 9 bin yıllık tarihi neolitik döneme kadar uzanan Diyarbakır, kavşak özelliğini kentten M.Ö. 3 bin yıllarında Huriler tarafından “Amid” adıyla kurulmasından bu yana koruyor.

Asur kaynaklarından “Amidi”, Yunan ve Latin kaynaklarında “Amido” ya da “Amida” adıyla geçen Diyarbakır Hitit, Asur, Urartu egemenlikleri altında yaşadı. İskitlerin akınlarına da hedef olan Diyarbakır, Med, Pers, Selevkoslar ve Partlardan sonra, 464 yıl Roma İmparatorluğu’nun egemenliğinde kaldı. Bu arada kısa bir Sasani dönemini de

¹³⁸ F. Hüsrev Tökin, age, s 93.

¹³⁹ Tunçay, “Siyasi Tarih (1950-1960)”..., s. 187.

¹⁴⁰ Süleyman İnan, a.g.m., s. 122.

tanıdı. Roma İmparatorluğu yıkılınca Bizans egemenliği başladı. Bu egemenlik de 639 yılında 2. Halife Ömer'in komutasındaki Arapların kenti fethine kadar sürdü. Arapların fethiyle birlikte Diyarbakır bölgenin tek vilayeti haline geldi. Emevi ve Abbasi dönemlerinden sonra Türkmen akınlarına hedef olan Diyarbakır, Yavuz Sultan Selim'in istilasına kadar; Şeyhoğulları, Hamdaniler, Mervaniler, İnalogulları, Nisanoğulları, Artuklular, Eyyubiler ve Akkoyunlulara ya başkentlik etti ya da stratejik askeri üs işlevini gördü¹⁴¹.

15 Eylül 1515'de kente giren Sultan Selim, Diyarbakır'ı eyalet merkezi haline getirdi. Eyalete; 11 Osmanlı Sancağı, 8 Kürt beyliği, 8 hükümet (yarı bağımsız) bağlanırken, Diyarbakır Osmanlı Dönemi boyunca çok sayıda etnik grubun yaşadığı, aşiret bağları ve göçebe özellikleri güçlü bir toplumsal yapıya sahip olmuştur. 19. yüzyıl sonlarında bu kimlik değişmeye yüz tuttuğu zaman, ortaya önce Hamidiye Alayları, sonra isyanlar çıktı. 1905 yılında göçerleri iskan etmek amacıyla yarı askeri nitelikte kurulan Hamidiye Alayları, çözülmekte olan feodal bağların tekrar güçlenmesine yaradı. Hamidiye Alayları idare ile işbirliği eden feodallerin yöre halkı üzerindeki baskı aracı oldu¹⁴².

Ergani, Mardin, Siverek sancaklarının bağlı bulunduğu Diyarbakır vilayeti, 42.100 kilometre karelik bir alanı kapsıyordu. Eldeki resmi bilgilere göre, Birinci Dünya Savaşı başında bu il sınırları içinde yarım milyon civarında nüfus yaşadığı tahmin edilmektedir. Diyarbakır işgal görmediğinden, Türk Kurtuluş Savaşı başlangıcında da bu nüfusu koruduğu söylenebilir. Diyarbakır vilayetinde arazi sınırlı ellerde toplanmıştı. Ekilebilen 300 bin hektarlık araziden % 82'si tahıl, % 12'si meyve üretimine ayrılmıştı. Orman yok denecek kadar azdı. İl sınırları içinde önemli miktarda bakır ve kurşun madeni bulunuyordu. 1937 yılına kadar "Diyarbakır" olan ilin adı, bu tarihte bakır ülkesi anlamına gelen "Diyarbakır" olarak değiştirilmiştir.

Şehrin Birinci Dünya Savaşından sonraki durumuna baktığımızda, Batılı güçlerin Diyarbakır'ı ABD ve İngiltere'nin desteğiyle kurulması düşünülen Kürdistan Devleti'ne

¹⁴¹ Taylan Erten, Mehmet Daşer, *Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum*, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, s. 7.

¹⁴² Taylan Erten, Mehmet Daşer, *age*, s. 7.

vermek istediklerini görmekteyiz. Hatta Sevr Antlaşması'nın 62. Maddesi'nde bölgeye önce özerklik, 64. Maddesinde ise bağımsızlık verilmesi öngörülüyordu¹⁴³.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla beraber Diyarbakır'da da huzursuzluk artmaya başlamıştı. Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti'nin mensupları, Diyarbakır'ın bir kısım aydınlarını çeşitli bahanelerle veya Ermeni tehciri ile ilgili göstererek tutuklanmasını istediler. Tutuklanması talep edilen kişiler İttihat ve Teraki Cemiyetine üye kişilerdi. İttihatçıların tutuklanmasını engellemek için kentin gençlerinden oluşan adı "İmdat Komitesi" olan gizli bir örgüt oluşturulmuştu¹⁴⁴.

Öte yandan Bağımsız bir Kürdistan devleti kurulmasını amaçlayan Kürdistan Teali Cemiyeti de burada bir şube açarak, bir ayaklanma için yoğun çabalara girişmişti. Kürdistan Teali Cemiyeti Diyarbakır'da büyük bir örgütlenmeye gitmiş ve Diyarbakır KTC'nin en etkili olduğu iller arasında girmiştir.

1919'da kurulan KTC Diyarbakır Şubesi, şehirde yaşayan ve Hevî¹⁴⁵ örgütüne bağlı Kürt aydın, öğrenci ve ticaret erbabı tarafından kurulmuştur. Kürt kulübünün ilk

¹⁴³ Sevr 62. Madde: Fırat'ın doğusunda, ileride saptanacak Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde ve 27. Maddenin II/2. Ve 3. Fıkralarındaki tanıma uygun olarak saptanan; Suriye ve Irak ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün bulunduğu bölgelerin yerel özerkliğini, işbu andlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde, İstanbul'da toplanan ve İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinden her birinin atadığı üç üyeden oluşan bir komisyon hazırlayacaktır...

64. Madde: İşbu anlaşmanın yürürlüğe konulmasından bir yıl sonra, 62. Maddede belirtilen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvururlarsa ve konsey de bu nüfusun bu bağımsızlığa yetenekli olduğu görüşüne varırsa ve bu bağımsızlığı onlara tanımayı Türkiye salık verirse, Türkiye bu tavsiyeye uymayı ve bu bölgeler üzerinde bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçmeyi, şimdiden yükümlenir. Mondros, Sevr, Lozan Andlaşmaları (Bugünkü Türkçe İle), Hazırlayan İbrahim Sadi Öztürk, Ankara Ticaret Odası Yayınları, s. 55-56)

¹⁴⁴ Şevket Beysanoğlu, "Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Diyarbakır ve Diyarbakırlılar", *Kara Amid Dergisi*, Atatürk Yılında Diyarbakır Özel Sayısı, s. 72.

¹⁴⁵ Türkçe Umut anlamına gelmektedir. 1912 yılında Kürtlerin bir araya gelmesi amacıyla kurulmuştur. Örgütün kurucusu ve ideoloğu Dr. Mehmet Şükrü Sekban'dır. İlk şubesi Tayyip Ali Bey tarafından Erzurum'a açılmıştır. Cemiyetin İsviçre ve Lozan'da da birer şubeleri açılmıştır. Hevi Cemiyeti'nin

kongresinde Cemilpaşazade Kerim Bey başkanlığa getirilmiştir. İkinci başkanlığa ise Dr. Abdullah Cevdet Bey seçilmiştir. Cemiyetin kuruluşu için Kara Cami avlusunda büyük bir toplantı düzenlenirken, birçok din bilgini de bu kulübe destek vermiştir¹⁴⁶.

Örgütün genel yönetimi ile hükümet açısından gerekli işlemlerin takip edilmesi için Ekrem Cemil Paşa'nın başkanlığında; Cercizade Kerim, Cercizade Fikri, Ganizade Reşat, Ömer Cemil Paşa'dan oluşan bir heyet seçilmiştir. KTC az zaman zarfında birçok kasabada şubeler açarken, yalnız Diyarbakır merkezde cemiyete üye olan bin'den fazla kişi bulunmaktaydı. Cemiyet üyelerinin amacı, her ne pahasına olursa olsun, Kürt dilini yaşatmayı ve halk arasında okunup yazılması adet edilmiş bir hale getirilmesini amaçlıyordu¹⁴⁷.

KTC'nin yanı sıra, Ermeni tehlikesine karşı İstanbul'da, Diyarbakır'ın ileri gelenleri ile Doğu illerinin ileri gelenlerinin birleşmesiyle, Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurulmuştur.

Daha sonra, Diyarbakır'da Vilayat'ı Şarkiye Müdafa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin bir şubesi açılmıştır. Cemiyetin başında Cemilpaşazade Mustafa Bey vardı. Fakat cemiyet pasif bir durumda idi. Bu nedenle daha güçlü ve faal bir teşkilatın kurulması çalışmaları başlamış ve bu çalışmalar ileriki tarihlerde meyvelerini vermiştir¹⁴⁸.

Diyarbakır Mustafa Kemal Samsun'a çıktığı zaman, 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın yetki alanı dışındaydı; fakat komşu il olması dolayısıyla, valisi ve kumandanı Mustafa Kemal'in isteklerini dikkate almak zorundaydılar. Bu tarihte Diyarbakır'da vali bulunmuyordu.

Vali vakiliğini vilayet erkanından Mustafa Nadir Bey yapıyordu¹⁴⁹. 17 Ocak 1918 tarihinden beri Diyarbakır valiliğini vekaleten yürüten ve Diyarbakırlı olan Mustafa

Diyarbakır çevresindeki çalışmalarını Zınнар Silopi adıyla bilinen ve Doza Kurdistan kitabının yazarı Kadri Cemiş Paşa yürütmüştür. Hevî çalışmalarının etkili olması üzerine Osmanlı hükümeti tarafından kapatılmıştır. Cemiyetin Roji Kurd, Hatawa Kurd, Pejdeki ve Jîn isimli yayın organları bulunmaktadır. İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul 1991

¹⁴⁶ İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul 1991, s. 55.

¹⁴⁷ İsmail Göldaş, a.g.e., s. 56.

¹⁴⁸ Beysanoğlu, Şevket, a.g.m., s. 73.

¹⁴⁹ Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi. s. 144.

Nadir Bey, Mustafa Kemal'le yakın ilişki içerisinde bulunmuş ve Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına bizzat ön ayak olmuştur.

Mustafa Kemal 1 Haziran 1919 tarihinde Diyarbakır Valisi'ne çektiği bir telde, Diyarbakır'da hangi cemiyetlerin mevcut olduğu, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin açılıp açılmadığını soruyor ve bilgi istiyordu. Vali Mustafa Bey tarafından verilen 8.6.1919 tarihli cevapta ise, burada Vilayeti Şarkiye Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin teşekkül etmediği, vaktiyle şubesi açılan Kürt Teali Cemiyeti'nin, "*İngiliz himayesinde bir Kürdistan istiklalietini takip eden propaganda yapması üzerine, buraya gelen Süleymaniye Hakimi Siyasisi Mister Novil'in efkârına kapılarak beynelahali bunun şiddetle reddi ve bu teşebbüsâtın cemiyetler kanununa ademi mutabakatı hasebiyle mezkur cemiyet set ve vilayetçe takibatı kanuniye yapılmakta*" olduğu ve halen Diyarbakır'da itilaf ve Hürriyet fırkasından başka bir cemiyetin bulunmadığı bildiriliyordu. Kürt Teali Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesi, Vali Mustafa Nadir Bey tarafından 1919 yılı Mayıs ayı sonunda kapatılmış ve mensupları hakkında takibata girilmişti. O günkü hava içinde yapılan takibat ve tahkikat hiçbir neticeye bağlanamamıştı¹⁵⁰.

Durumdan son derece memnun olan 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal, sevincini Amasya'dan, Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya çektiği 17.6.1919 tarihli şifre ile bildirerek, vaziyet hakkında izahat veriyordu. Mustafa Kemal ayrıca Diyarbakır Valiliğine de şu telgrafi çekmişti¹⁵¹:

"Bütün milletin beka ve istiklalini kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde bir ecnebi devletin himayesine sığınarak zelil ve esir yaşamağı tercih eden her türlü içtihadın, memleketi tefrikaya düşürecek her nevi cemiyetin dağıtılması pek vatani ve zaruri bir vazife olmakla Kürt Kulübü hakkındaki tarzı hareket acizlerince de pek muvafık görülmüştür. Şu kadar ki, İtilaf Devletleri'nin hakşikenane muamelatı İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi tesiriyle memleketin en vera köşesinde bile husule gelen intibahı azim, her türlü ihtirasatı siyasiye ve maksadı menfaatçıyaneden münezzeh olmak üzere "Müdafaa-i Hukuku Milliye, Reddi İlhak" cemiyetlerini tevlid etmiş ve

¹⁵⁰ Şevket Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, Diyarbakır Ticaret Sanayi Odası Yayını No.3, İstanbul 1963, s. 167.

¹⁵¹ Diyarbakır İl Yıllığı 1967, s. 210.

cemiyetlere hangi zümri siyasiye mensup olursa olsun her Türk, her Müslüman iştirak etmiş, vicdanı millinin tezahüratı fiiliyesi bütün cihana da bu suretle ilan edilmekte bulunmuştur. Binaenaleyh Diyarbakır ve mülhakatında da Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin teşekkül ve teessüsüne delalet buyurulmasını ehemmiyetle tavsiye eylerim. Ve bilhassa Kürt Kulübününün azasiyle bugünkü telgrafnamei acizi dairesinde müzakere ederek uzlaşmak muvafıktır efendim.”

Mustafa Nadir Bey'in görevi 5 Temmuz 1919'da, İstanbul Hükümetince Diyarbakır'a vali olarak atanan Faik Ali Bey'in gelmesiyle son bulmuştu. İstanbul hükümeti, Mustafa Kemal'in isteklerinin yerine getirilmemesi için Faik Ali Bey'e özel emir vermiştir.

Faik Ali Bey'in, Valiliğe başladığı sıralarda, Diyarbakır'da Milli Mücadele çabaları şu aşamada idi: İzmir'in işgali üzerine, İzmir Reddi İlhak Cemiyeti'nin, işgale karşı çıkılması için bütün illerden yardım ve destek isteyen tel yazısı Diyarbakır'a gelmişti. Diyarbakır ileri gelenleri, Belediye Başkanı Dellalzade Abdurrahman Efendi başkanlığında belediye binasında toplandılar. Bu sırada, doğu illerinde hür bir Ermenistan kurulmasından söz eden Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın ajanlar aracılığıyla yayımlanan bildirisi duyuldu. Buna iyice içeren Diyarbakır ileri gelenleri İzmir'in işgalini protesto eden telgraflar çektikleri gibi, Damat Ferit Paşa'ya da, “Doğu illeri, Arnavut babanızdan miras kalmış mülkünüz değildir ki Ermenilere peşkeş çekiyorsunuz” ifadeli bir telgraf çekilmesine, memleket dert ve davalarını yakından izleyip gereken tedbirleri almak için bir “Milli Heyet” seçilmek üzere 23 Mayıs 1919 günü toplanmasına karar verildi¹⁵².

Belirtilen tarihte belediye binasında toplanıldı ise de Vali Vekili Mustafa Nadir Bey'in padişah yanlısı toplantı için olağan üstü askeri tedbirler aldırması üzerine ve Nazım Önen'in teklifiyle Dr. Osman Cevdet Bey'in evinde toplanılmış ve gizli oyla yapılan seçim sonunda en çok oy alan 11 kişi Milli Heyet'i oluşturmuştur ki bu heyet sonradan “Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” adını alacaktır. Seçilen 11 kişi oy sırasına göre şunlardı: Başkan Müftü İbrahim (Uluğ) Efendi, Cemilpaşazade Mustafa Bey, Behrampaşazade Arif Bey, Ganizade Dr. Osman Cevdet (Akkaynak), Piranizade Nazım (Önen) Bey,

¹⁵² Diyarbakır İl Yıllığı 1962, s. 209.

Hacı Niyazi (Çıkıntaş), Zülfüzade İhsan Hamit (Tiğrel), Hayalizade Kamil Bey, Mustafa Akif (Tütenk) Bey, Nakib Bekir Sıtkı (Ocak), Cemilpaşazade Kasım Bey¹⁵³.

Bu sıralarda Erzurum kongresi hazırlık çalışmaları hayli ilerlemişti. Diyarbakır'dan da delege isteniyordu. Erzurum kongresine gönderilmek üzere vilayetten dört delege seçildi¹⁵⁴. Ancak vilayet valisi Faik Ali Bey, bu delegelerin Erzurum kongresine katılmasını önledi. Faik Ali Bey'in bu tutumu kendisine "Milli mücadeleye karşı olan vali" damgasının vurulmasına neden oldu. Faik Ali Bey'in halası oğlu ve Sivas Kongresine de seçilen İhsan Hamit Bey ise Mustafa Kemal Paşa tarafından 15 Eylül'de Heyet-i Temsiliye danışman üyeliğine seçilmişti.

Diyarbakır Vali'si Erzurum Kongresi nedeniyle gösterdiği bu tutum üzerine Milli Mücadeleciler gözünde şüpheli bir kimse olmuştu. Diyarbakır'daki 13. Kolordu Kumandanı Albay Ahmet Cevdet Bey ise, Milli Mücadele'ye kesin olarak karşı çıkmamakla birlikte, diğer kolordu kumandanları gibi bu eylemi canla başla da desteklemiyordu. Yani milli mücadelecilerin karşısında değil, fakat yanlarında da değildi. Kumandan ve valinin bu tutumu, milli mücadelecilerin Diyarbakır'a soğumasına yol açmıştı. Ancak Diyarbakır'ı tam karşılıklarına almamak için de bu duruma razı olmuş görünüyordular¹⁵⁵.

12 Eylül 1919'da başlayan İstanbul Anadolu çatışması sonucunda Anadolu kazanmış olarak çıkmış, 2 Ekim'de Ali Rıza Paşa başkanlığında yeni hükümet kurulmuştu. Bu hükümet de ilk iş olarak Anadolu ile bağlantı kurmayı istemiş, bunun için de İstanbul hükümetinin temsilcileri ile Anadolu'nun temsilcilerinin Amasya'da görüşmeleri sağlanmıştı. Anadolu adına bu görüşmelere katılacak olan Mustafa Kemal, görüşmelere esas olacak konular hakkında kolordu kumandanlarının düşüncelerini sormuştu. Diyarbakır'daki Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, Mustafa Kemal'in öğrenmek istediği konularda çeşitli bilgiler verdikten sonra, Diyarbakır valiliği ile ilgili olarak şu ilginç görüşü ileri sürmüştü¹⁵⁶:

¹⁵³ Şevket Beysanoğlu, "Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Diyarbakır ve Diyarbakırlılar", s. 75.

¹⁵⁴ Nazım Önen, Müftü İbrahim, Bekir Sıtkı Nakiboğlu, Abdulgani Bey.

¹⁵⁵ Kamil Erdeha, a.g.e., s. 148.

¹⁵⁶ Kamil Erdeha, a.g.e., s. 153.

“...Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey’in Kürt cemiyetinin ve Ermeni Patrikhanesinin yardım ve etkisiyle Malatya’ya atandığını açıkça söylemiş ve Kürdistan bağımsızlığını hazırlamaya çalışmıştır. Kürtlerle beraber İngiliz Binbaşısının (Mr. Nowil) Malatya’ya geleceğini üç aydan beri söylemekte imiş. Bu örnekten ibret dersi alınarak atamada hiçbir etkiye kapılmamak ve salt vatanın esenliği düşünülerek seçim yapılmalıdır. Kürdistan’a sulhün aktine kadar yerli büyük memur gönderilmemelidir.

Faik Ali Bey, kendilerini burada İngilizlerin tayin ettirdiğini iftiharla söylüyor. Bu fikirde olan valinin ne iş göreceği açıktır. Devlet işlerine ait sorunlarda düşmanların düşüncelerine baş vurma, çöküp gitmemizi gerektirir.”

Faik Ali Bey, 14 Ocak 1920 tarihinde görevinin tamam olduğu kanısına vararak istifa etti ve İstanbul’a döndü. Faik Ali Bey, Diyarbakır’dan ayrılırken vali vekilliğini, Mustafa Nadir Bey’e bıraktı. Bir süre sonra da Hüseyin Mazhar Bey Diyarbakır Valiliğine atandı.

Diyarbakır valiliğinin, Milli Mücadele açısından önemi, ayrılıkçı güçlerin bu bölgede yoğun çabalarda bulunması dolayısıyladır. Vali Faik Ali Bey zamanında bu güçler, büyük çapta kırılmıştır. Bu nedenle Diyarbakır Valiliği, 1920 yılında eski büyük önemini yitirmişti. Bununla birlikte, zaman zaman Diyarbakır’da Milli Mücadeleye karşı çatlak seslerin çıktığı duyulmuştur. Örneğin ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerine karşı koyan illerden biri de Diyarbakır’dır.

Sivas Kongresi’ne de Zülfizade İhsan Hamid (Tiğrel) Bey gönderilirken, 23 Nisan 1920’de açılan ilk Büyük Millet Meclisi’ne Diyarbakır’dan mebus olarak, Hafız Necip oğlu Kadri, Binbaşı Şükrü, Şer’iyye kitabinden Hamdi ve Evkaf Başkatibi Mustafa Akif (Tütenk) beyler seçildiler. Kolordu Kurmay Başkanı Halid Bey ise, Meclisi Milli’nin açılış merasimini 101 pare top attırmak suretiyle halka ilan etti¹⁵⁷.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922 günü saltanatın kaldırılmasına karar verdi. Böylece Osmanlı yönetimi tarihe karışmış oluyordu. 1 Nisan 1923 tarihinde ise seçimlerin yenilenmesi kararlaştırılmıştı.

¹⁵⁷ Şevket Beysanoğlu, a.g.e., s. 168.

Seçimlerin yenilenme kararı sonrası Diyarbakır'da da seçimler yapılmış ve bu seçimde; Ziya Gökalp, Feyzi (Pirinççioğlu), Zülfü (Tiğrel), Şeref (Uluğ) ve Hazrolu Memet (Budak) beyler mebus seçildiler. Belediye reisi İhsan Hamit (Tiğrel) Bey de Ergani sancağından mebus seçilmiştir. Bu meclis 29 Ekim 1923'de cumhuriyeti ilan edecek olan meclistir¹⁵⁸.

1.2.4. Cumhuriyet'in İlanından Sonra Diyarbakır

Cumhuriyetin ilanından sonra kabul edilen idari bölünüşlük içinde Diyarbakır şehri il merkezi olarak yer almış; Ergani, Lice, Çermik, Silvan ve Bismil ilçeleri de şehre bağlanmıştır. Hani, Çüngüş, Çınar, Hazro, Kulp ve Dicle ilçeleri sonradan oluşurken, Maden ilçesi de ileriki yıllarda Elazığ'a bağlanmıştır.

Cumhuriyet devrinde, Diyarbakır'ın idari bakımdan önem kazanmasına sebep olan en önemli etken 1928 tarihinde kurulan Birinci Genel Müfettişliktir. Genel Müfettişlik idari hudutları Bitlis, Elazığ, Mardin, Siirt, Urfa, Van ve Hakkari illerini içine alıyor, bu da geniş bir alanı kaplıyordu¹⁵⁹.

Baskıcı bir yönetime sahip Genel Müfettişlikler, Diyarbakır merkezli olması açısından önemlidir. Genel Müfettiş olarak atanan kişilerin özenle seçilmesi, çoğunun parti kademelerinde ve mecliste görev almış kişiler ile bakanlık yapmış kişilerden oluşması, müfettişliğin kuruluşu olan 1928 yılını, Diyarbakır'ın kültürel anlamda devlet kontrolüne girdiği tarihin başlangıcı da yapmaktadır. 1950 ve öncesinde yapılan seçimlerde CHP'nin Diyarbakır'da Türkiye ortalamasının üzerinde oy alması ise,¹⁶⁰ CHP temelli devlet etkisinin Diyarbakır'da ne kadar hissedildiğinin en açık göstergelerinden biridir.

Diyarbakır'a atanan müfettişler devlet politikalarını bilinçli ve özenli bir şekilde uygulamaktayken, bu müfettişler büyük ölçüde merkezi yönetim yetkileri ve maddi olanaklarla da donatılmışlardı. Bu nedenle, merkezi Diyarbakır olan Birinci Genel

¹⁵⁸ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi Cumhuriyet Dönemi*, C. III, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 2001.

¹⁵⁹ Rıfki Arslan, "Diyarbakır'ın Şehirleşmesinde İdari ve Sosyal Bazı Nedenler", *KARA – AMİD Kültür ve Edebiyat Dergisi*, sayı 13, Haziran 1979, s. 59.

¹⁶⁰ Taylan Erten, Mehmet Daşer, *Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum*, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, s. 19.

Müfettişlik parti ve hükümet kararlarını hızlı bir şekilde bölgede yürürlüğe koyabilmekteydiler¹⁶¹.

Diyarbakır'da Birinci Genel Müfettişliğin kurulması, nüfus artışı bakımından bir şehirleşme getirmemiştir. Bunun sebebi ise, Genel Müfettişliğin 1928 tarihli iskan kanununa dayanarak bölgede geniş çapta iskan değişikliği yapması ve bunu yaparken de şehirleşmeye aksi bir yol tutmasıdır. Nitekim 1920 yılından 1945 yılına kadar Diyarbakır şehir nüfusu ancak 11.000 kişi artmıştır¹⁶².

Genel Müfettişliklerin kültür hayatında ve inkılapların yerleşmesinde önemli yaptırımları olmuştur. Bu faaliyetler şehrin büyümesinde ve şehirleşme hareketlerinde etkili olmamakla beraber, ileriki dönemler için hazırlayıcı bir rol oynamıştır¹⁶³. Genel Müfettişliklerin kaldırılmasından sonra ise, Diyarbakır etnik yapısı dolayısıyla devlet için merkezi önemini hiçbir zaman yitirmemiştir.

¹⁶¹ Rıfki Arslan, "Diyarbakır Tarihi Kentsel Kesiminde Toplumsal-Ekonomik ve Mekansal Yapı Özellikleri", *Ziya Gökalp Dergisi*, sayı 61, Mart 1991, s. 61.

¹⁶² Rıfki Arslan, *Diyarbakır ve Çevresinde Şehirleşme Hareketleri*, Ziya Gökalp Derneği Yayınları No: 3, Ankara 1979, s. 60.

¹⁶³ Rıfki Arslan, a.g.e., s.63.

BİRİNCİ BÖLÜM

2. 1946-1960 ARASI DİYARBAKIRDAKİ SİYASİ FAALİYETLER

2.1. 1946 Seçimleri ve Sonrası

Türkiye'de 1946 yılına kadar yapılan seçimler, çağdaş anlamda düşünülecek olursa demokratik bir nitelik taşımamış ve bu yıllar arasında gerçekleşen seçimlerde 'Millî İrade' vesayet altına konulmuştur. Bu seçimlerde, seçimden ziyâde 'seçme' olmuş ve hem seçene hem de seçilene kısıtlamalar konmuştur¹⁶⁴. Üyeleri sadece tek bir partinin mebuslarından oluşan ve iki dereceli seçimle işbaşına gelen son meclis ise, görevini 1946 yılının 5 Ağustos'una kadar sürdürmüştür.

Bununla birlikte bu tarihe kadar, TBMM'de uzun yıllar aynı kişilerin mebusluk yaptıklarını ve bir yerde meclisin gediklileri olduklarını bilmekte de yarar vardır. Cumhuriyet'ten bu yana pek çok tanınmış sivil, askerî elit ve parti ileri gelenlerinin sırtlarını partiye dayadıklarını ve partinin temin ettiği mebusluk sandalyesiyle geçindikleri bilinmektedir¹⁶⁵.

Örneğin 1943 yılında Diyarbakır'dan mebus olarak seçilen CHP'liler; Rüştü Bekir, Osman Ocak, Dr. İbrahim Tali Öngören, General Kazım Sevüktekin, Kemal Şedele ve Şeref Uluğ pek çok dönem vekillik görevlerinde bulunmuşlardır.

Rüştü Bekir III. V. ve VII dönemlerde, Öngören; II-III-IV-V ve VII. Dönemlerde, Sevüktekin III ve VII. dönemlerde, Şeref Uluğ ise, II-VI ve VII. dönemlerde mebusluk görevinde bulunarak, bir anlamda vekillik görevini CHP genelinde kendi şahısları için geleneksel hale getirmişlerdir. Öte yandan bu altı kişiden sadece Osman Ocak ve Şeref Uluğ Diyarbakırlıyken diğer seçilenler İstanbul, Edirne ve Kösençe doğumluydular. Tek partili rejim altında son genel seçim 1943'te yapılan seçimler olmuş ve normal şartlarda 1947'ye kadar görev yapacaktı.

Türkiye yavaş yavaş demokratikleşme sürecine girerken, 1945 yılı içinde ve 1946 yılının başında ülkede hızlı bir değişim yaşanmış ve muhalefet partilerinin kurulmasına

¹⁶⁴ İsmet Binnark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM- VII. Dönem (8 Mart 1943 – 5 Ağustos 1946)*, C. I, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2009, s. 32.

¹⁶⁵ Türk Parlamento Tarihi, a.g.e., C.I, s. 33.

izin verilmiştir. Hattâ CHP'den ayrılan bazı milletvekillerinin DP'ye geçmesiyle birlikte muhalefet mecliste de temsil imkânı bulmuştur.

Bu tablo içinde 26 Nisan'da toplanan CHP Meclis Grubu belediye seçimi ile genel seçimin öne alınmasını kararlaştırmıştır. Bu kararın arkasındaki amaç, 7 Ocak 1946'da kurulan DP'yi yeterince teşkilâtlanmadan hazırlıksız yakalamak ve CHP iktidarını 4 yıl süreyle garantiye almaktır. Eylül ayından 26 Mayıs'a alınan belediye seçimlerine, DP kendisine oynanan bu oyunun farkına vararak katılmayacak ve gerekçe olarak da, iktidarın seçimde yanlış davranması ve seçim güvenliğinin olmamasını gösterecekti.

TBMM, 21 Temmuz 1946'da erken seçim kararını alırken, 1946 öncesi 6 milletvekili çıkarma hakkı olan Diyarbakır'a da, yeni seçimle beraber 7 milletvekili çıkarma hakkı tanınmıştır. Erken seçim kararının alınmasıyla beraber CHP Genel Başkanlık Divanınca tespit edilen CHP Diyarbakır Milletvekili adayları şunlardır:

Osman Ocak	Diyarbakır Eski Milletvekili
Şeref Uluğ	Diyarbakır Eski Milletvekili
Fazıl Ahmet Aykaç	Diyarbakır Eski Milletvekili
Feyzi Kalfagil	Erzincan Eski Milletvekili
Vedat Dicleli	Ankara Hukuk Fakültesi Genel Ekonomi Doçenti
Cavit Ekin	Başbakanlık Genel Murakabe Kurulu Başkanı
İhsan Hâmid Tigrel	Eski Belediye Başkanı ¹⁶⁶

Diyarbakır, Türkiye'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi tek parti yönetimi altında olmakla beraber, bu şehrin tüm yönetim kademeleri CHP iktidarının belirlediği şahıslar tarafından şekillenmekteydi. Bu durumu sürdürmek isteyen Cumhuriyet Halk Partisi, 1946 seçimleri öncesinde Diyarbakır'da işi sıkı tutarak, İl Teşkilatına gönderilen 3 bin liralık seçim ödeneğiyle; tüm oy sandıklarında parti mensuplarını görevlendirmiş, seçim öncesi çeşitli işlerde kullanılmak üzere otomobiller kiralamış, beyanname ve ilanlar

¹⁶⁶ *Türk Parlamento Tarihi*, a.g.e., C.I, s. 646.

bastırması, mitingler ve ziyafetler verdirmiştir¹⁶⁷. Yapılan bu çalışmalar ve DP'nin de yeni kurulmuş olup halk tarafından yeterince tanınması ve örgütlenmesini tamamlayamaması nedeniyle 1946 seçimlerini Diyarbakır'da CHP kazanmıştır.

1946 seçimleri öncesinde CHP'nin Diyarbakır İl Teşkilatı ile Diyarbakır'a bağlı ilçelerin idare kurulları ve başkanları şu kişilerden oluşmaktaydı.

T. Cahit Çubukçu	İl İdare Kurulu Başkanı ¹⁶⁸
Av. Sabir Karaozan ¹⁶⁹	Katip
Zekai Arman ¹⁷⁰	Muhasip Üye
Abdullah Pirinççi ¹⁷¹	Üye
Nedim Pirinççioğlu	Üye
Nazım Önen ¹⁷²	Üye
Sedat Dicleli ¹⁷³	Üye ¹⁷⁴
Yedek Üyeler: Çağın, Adil	Tahir Direkçi, Ahmet Esmer, Aziz Tulğar, Muhittin Tiğrel, Abdürrezak Toplaoğlu, Behzat Ülgen. ¹⁷⁵
Mehmet Dursun	Çermik İlçe Başkanı
Hayri Güldoğan	Ergani İlçe Başkanı
Mahmut Aziz	Silvan İlçe Başkanı
Haydar Işık	Çınar İlçe Başkanı
Şeyhmus Arslan	Bismil İlçe Başkanı

¹⁶⁷ BCA, 490.01.832.283.

¹⁶⁸ Diyarbakır Gazetesi Sahibi ve eski milletvekillerinden.

¹⁶⁹ Baro Başkanı.

¹⁷⁰ Diyarbakır Matbaası Sahibi.

¹⁷¹ Tüccar ve Mütahit.

¹⁷² Vilayet Daimi Encümen Azası.

¹⁷³ Çiftçi ve tüccar.

¹⁷⁴ BCA, 490.01.152.607.1-151.

¹⁷⁵ BCA, 490.01.152.607.1-149.

Ömer Yiğit	Eğil Bucak Başkanı ¹⁷⁶
Kamil Ekinci	Lice İlçe Başkanı
Niyazi İnce	Kulp İlçe Başkanı

2.2 Demokrat Parti Şubesi'nin Diyarbakır'da Kurulması

1946 Genel Seçimlerinden önce Demokrat Parti, Diyarbakır'da şubesini kurmak üzere, eski belediye başkanlarından Nazım Önen'le, belediye hekimliğinden vekalet emrine alınan Dr. Kamil Tayşı'yı teşebbüslerde bulunmak üzere görevlendirmiştir. Bütün gayretlerine rağmen seçimler öncesinde parti teşkilatını Diyarbakır'da kurmaya muvaffak olamayan bu iki kişiye daha sonradan Ziraat Bankası Diyarbakır Müdürü Hulusi Yetişkin de dahil olmuştur.

Hulusi Yetişkin CHP karşıtlığıyla tanınmaktayken, mayıs ayında gerçekleşen belediye seçimlerinde CHP aleyhine faaliyette bulunarak şehirdeki CHP'lileri rahatsız etmiştir.

Yetişkin'in bu tutumu dolayısıyla CHP İl İdare Kurulu Başkanı Tahsin Cahit Çubukçu, CHP Genel Sekreterliğine, *“Hulusi Yetişkin'in muhalif cereyanlara kapılma istidadı bizce malum olduğu gibi Genel Müfettişlikçe de malumdur. Önümüzde milletvekili seçimi vardır. Bu imtihandan, Diyarbakır halkının, partimiz adaylarını yüzde yüz kazandırmak suretiyle büyük bir başarı ile çıkacağına asla şüphem yoktur. Ancak her ihtimali göz önüne alarak şimdiden bazı tedbirler üzerinde durmak ve bu arada adı geçen Hulusi Yetişkin hakkında kati bir karar almak zaruretini hissetmekteyim. Bu adamın bizi bir kıymeti olmamakla beraber Ziraat Bankası Müdürü olması dolayısıyla tüccarlarla çiftçiler üzerinde nafiz bir rol oynaması ihtimali mevcuttur. Bu itibarla bu seçim devresinde meslek ve mevkiini alet yaparak çalışması kuvvetle muhtemel olan bu şahsın partimizin çalışmalarına engel olmayacak bir yere naklinin temini lazımdır.”* şeklinde bir mektup göndererek Hulusi Yetişkin konusunda Genel Sekreterliği uyarmıştır¹⁷⁷.

¹⁷⁶ BCA, 490.01.152.607.1-111.

¹⁷⁷ BCA, 490.01.439.1819.2.23.

CHP İl İdare Kurulu Başkanı Tahsin Cahit Çubukçu'nun gönderdiği bu bilgi sonrası, CHP Diyarbakır Bölgesi Müfettişliği görevinde bulunan Zonguldak Milletvekili Ahmet Gürel ise, Çubukçu'ya verdiği cevapta, milletvekili seçimlerine az bir süre kalması nedeniyle, Hulusi Yetişkin'i bu görevden almanın herhangi bir fayda sağlamayacağını öne sürerek bu teklifin reddedildiğini bildirmiştir¹⁷⁸.

Tüm bu gelişmelere ve DP'nin Diyarbakır'da teşkilatlanma çabalarına rağmen, 1946 seçimlerini Diyarbakır'da alternatifsiz olan ve devlet gücünün kendisinde bulunduğu CHP'nin kazanmış olması, Demokrat Parti'nin seçimlerin hemen ardından teşkilatlanmasına hızlıca başlayıp tüm bölgede olduğu gibi Diyarbakır'da da bir şube açmasını sağlamıştır. Diyarbakır Demokrat Parti il teşkilatı 1946 yılında, başında Diyarbakır eski belediye başkanlarından Nazım Önen olduğu halde kurulmuştur.

Demokrat Parti kuruluşunun hemen ardından, 1946 yılında Diyarbakır'da teşkilatlanmaya başlarken, CHP gibi 23 yıllık bir parti Diyarbakır'da şubesini bu tarihten bir yıl önce açmıştır. Diyarbakır Milletvekili Osman Ocak 4 Nisan 1948 günü gerçekleştirilen İl Kongresinin hemen ardından genel sekreterliğe gönderdiği raporda bu durumdan şu şekilde şikayet etmiştir.

“Diyarbakır ve havalisinde malum olduğu üzere parti hayatı henüz yeni başlamış sayılabilir. Ancak üç senelik bir ömre malik bulunan Diyarbakır'daki partiyi diğer illerimizdeki partilerle bir tutmamak lazımdır. Hala tam teşekkül edememiş, prensip ve umdelerini köylere kadar götürememiş, kendini etrafına henüz hakikiyle tanıtamamış olan Diyarbakır teşkilatı her suretle takviye edilmeye muhtaçtır. Partimiz henüz ilçe ve bucaklarda esaslı olarak kurulmadan ve bilhassa köylerde semt ocakları açmadan, Demokrat Parti teşekkülü parti ve particiliğin ne olduğunu bilmeyen köylüler üzerinde garip tesirler yaratıyor... Karşı parti her gün biraz daha faaliyetini arttırmakta ve ilçelerde, bucaklarda teşkilat yapmaktadır. Buna mukabil bizim de ilçe ve bucak teşkilatımızı derhal takviye etmemiz, mümkün olduğu kadar semt ocakları açmamız ve karşılıklı tedbirler almamız zarurettir”¹⁷⁹.

¹⁷⁸ BCA, 490.01.439.1819.2.20.

¹⁷⁹ BCA, 490.01.152.608.1-16,17.

Ayrıca, 1945’de Diyarbakır’da teşkilatlanmaya başlayan Cumhuriyet Halk Partisi, 1950 yılına kadar il merkezinde bir ilçe teşkilatı kuramamış ve 1950 yılı CHP İl İdare Kurulu Başkanı Tahsin Cahit Çubukçu, genel sekreterliğe gönderdiği bir dilekçede bu durumdan şikayet ederek, parti çalışmalarının hızlanması için ilçe teşkilatının derhal kurulması gerektiğini bildirmiştir¹⁸⁰.

Cumhuriyeti kurup devletleşen bir partinin Anadolu’nun bütününde 1945 yılına kadar örgütlü olamaması dikkat çekicidir. 1931 yılında CHP’nin 8 ilde örgütlenmesi bulunmazken, 1936’da bu sayı 12’ye kadar çıkıyor. Daha önce örgütlenmesi bulunan 4 ilde¹⁸¹ mevcut örgütlenmelerini durdurmak zorunda kalıyor¹⁸². CHP gibi devlet kuran bir partinin özellikle Kürt bölgelerinin hiçbirinde örgütlenmeye gitmemesi bölgenin tarihsel durumu ile doğrudan ilişkiliyken, CHP’nin siyasal kimliği ile de doğrudan ilişkilidir¹⁸³.

Demokrat Parti’nin kurulmasına dek, Diyarbakır ve çevre illerde örgütlenmeyen CHP’nin Milli Şef’i İsmet İnönü, bu bölgelerden toprak ağaları, şeyhler ve aşiret reislerini doğrudan milletvekili olarak atayabilmiştir. Bu bölgelerde her birinin 20-25 yıl milletvekilliği yaptığı toprak ağaları dahi bulunmaktadır¹⁸⁴.

Halk Partisi’nin Diyarbakır ve çevre illere açtığı teşkilatların bu kadar gecikmesi bir yana, açılan teşkilatların bölge halkını Türkleştirmek için çabalayacağı da parti yöneticileri tarafından açıkça ifade edilmiştir. Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Siirt illerinde parti teşkilatı oluşturmak için alt yapı oluşturmaya çalışan ve bu şehirlerde 1944 yılında incelemelerde bulunan CHP Diyarbakır Bölge Müfettişi, Konya Mebusu Dr. Sadi Irmak Genel Sekreterliğe gönderdiği raporunda, “*Filhakika bu teşkilatı kurmak sayesinde memleketin her tarafını eşit bir kıymette saydığımızı bir kere daha gösterecek, bu havalı halkının bazı endişelerini bertaraf edecek, partimize yeni kudretler kazandıracak, temsil ve Türkleştirme faaliyetlerimize hız verebilecek, zararlı düşünceleri daha kolay*

¹⁸⁰ BCA, 490.01.152.609.1-87.

¹⁸¹ Bitlis, Bingöl, Tunceli ve Van.

¹⁸² CHP’nin örgütlenmesinin bulunmadığı iller: Ağrı, Diyarbakır, Erzincan, Elazığ, Tunceli, Hakkari, Mardin, Siirt, Urfa, Bitlis, Bingöl ve Van.

¹⁸³ Mustafa Peköz, a.g.e., s. 123.

¹⁸⁴ Mustafa Peköz, a.g.e., s. 123.

sezebilecek, vatanın bu uzak bölgesini devlet merkezimize ve milli iradeye daha sıkı bağlamak imkanlarını elde edeceğiz” ifadelerini kullanmıştır¹⁸⁵.

CHP'nin Diyarbakır ve bölgeye yönelik anlaşılmaz tutumunun bir başka örneği de, Ergani ve Bismil ilçeleri CHP kurul üyeleri tarafından genel sekreterliğe gönderilen mektuplarla ifade edilmiştir.

Erganili CHP Üyesi, “Türkiye'nin her tarafında yapılan CH Partisi kongreleri maalesef kazamıza gelen ve soran olmadığı için yapılmıyor. Halk efkârı, kongre yapılmadığı için teessür duymaktadır. DP kongresi bir hafta evvel yapıldığı halde parti müfettişimiz, memleketimize gelmekten her halde rahatsız oluyorlar.” serzenişinde bulunurken¹⁸⁶;

Bismil ilçesinde CHP'li birçok üyenin Aralık 1949'da genel sekreterliğe gönderdiği bir başka mektupta ise, “Bismil ilçemizin CHP Başkanı Şehmus Aslan, parti başkanlık salahiyetini şahsi menfaatine hasrederek, partililerimizin birçoğunun arasına nifak koyarak, yekdiğeri aleyhine teşvik ve dolayısıyla istifadesini temin etmekte ve halkımızın birçoğunun partiye karşı olan sevgi ve itimadını kırmaktadır. Bu itibarla iki ay evveline kadar yalnız kaza merkezinde idare kurulundan maada üyesi bulunmayan DP'lilerin bu yolsuz ve usulsüz hareketinden istifade ederek gündün güne artmasına ve hatta ilçe merkezinde CHP'nin semt ocağı bulunmadığı halde, DP'nin semt ocağı açılmış ve birçok köylerde yer yer DP ocaklarının açıldığı görülmüştür. İlçe merkezi ve köylerinde DP'ye intisap edenlerin hiçbir sebep ve maksada müstenit olmayıp sadece ilçe CHP başkanı Şehmus Aslan'ın halka karşı olan bu yolsuz ve usulsüz hareketlerinden ileri geldiği kati ve güneşten aydındır”¹⁸⁷ ifadelerini kullanarak kendi partilerini şikayet etmişlerdir.

CHP'de yaşanan bu sıkıntılara ve bölgeye yönelik ilgisizliğine rağmen, Diyarbakır ve ilçelerinde hızlıca teşkilatlanmaya başlayan Demokrat Parti'nin, 1947 tarihi itibarıyla açılmış bulunan şubeleri ve bu şubelerin idare kurulu üyeleri şu kişilerden oluşmaktaydı¹⁸⁸:

¹⁸⁵ BCA, 490.01.152.609.1-244.

¹⁸⁶ BCA, 490.01.152.608.1-6.

¹⁸⁷ BCA, 490.01.152.607.1-52.

¹⁸⁸ BCA, 490.01.439.1819.2.18- BCA, 490.01.439.1819.2.19.

Merkez İlçesi

Başkan: Nazım Önen

Üyeler: Kamil Tayş1, Nazım Göksu, Etem Olcay, Nuri Onur, Selim Telli, Kemal Güneli, Emin Topalan, Ramazan Cananoğlu.

Eğil İlçesi

Başkan: Muharrem Altuntan

Üyeler: Ali Ayna, Mehmet Okyay, Mahmut, Mehmet Kılıç, Baki Batur.

Eğil İlçesi Dicle Bucağı

Başkan: Fevzi Karakoç

Üyeler: Sait Karakaş, Şevket Karakaş, Eyyup Sancar, Eyyup Aydın.

Ergani İlçesi

Başkan: Fehmi Yavuz

Üyeler: Hayri Karakoç, Sabri Tatlıcan, Harun Yüksel, Feyzullah Akgün, Mehmet Rıza Gülbenk.

Lice İlçesi

Başkan: Ahmet Erdoğan

Üyeler: Asım Sonsuz, Sabri Bilal, Hamit Kuş.

Lice İlçesi Hani Bucağı

Başkan: Hasan Bora

Üyeler: Bedri Benek, Abdullah Günenç, İsmail Aydın, Heybet Kanhar.

Çermik İlçesi

Başkan: Bedri Ekinci

Üyeler: Mehmet Abacı, Zülfikar Yıldırım, Şakir Demir, Zühtü Özen, Süleyman İpek.

Çınar İlçesi

Başkan: Mehmet Altunakar

Üyeler: Abdurrahim Uçar, Mehmet Kartal, Veysi Gül, Mehmet Aydınsoy.

Bismil İlçesi

Başkan: İrfan Altuğ

Üyeler: Terzi Kemal, Tahir Kalkan, Hamza Budak, İzzettin Köksu, Nalbant Davut, Mustafa Aslanboğan¹⁸⁹.

Silvan İlçesi

Başkan: Ahmet Akülke

Üyeler: Mustafa İpek, Muhittin Karaer, Şefik Özer, Abdo Yürük, Ahmet Demir, Halil Acer¹⁹⁰.

Demokrat Partinin şehirde hızla teşkilatlanması, Diyarbakır'da tek güç durumunda olan CHP'yi de harekete geçirmiştir. Örneğin, 1947 yılında Çınar ilçesine bağlı Şükürlü Köyü'nde Demokrat Parti Hamit Demir başkanlığında bir şube açmış, CHP teşkilatı da bu hamleye karşılık ilçede muhalefetin yayılmasını önlemek amacıyla, bu köyde 4 Haziran 1947 yılında Ali Demirel isimli bir köylünün başkanlığında bir ocak kurulmasına karar vermiştir¹⁹¹.

Yine Ergani ilçesinde bir kahvede asılı bulunan CHP seçim afişini yırtan ve DP'li olduğu iddia edilen Ahmet İhsan Barlas'a bu hareketinden dolayı üç gün hapis cezası

¹⁸⁹ 490.01.439.1819.2.13.

¹⁹⁰ BCA, 490.01.439.1819.2.2.

¹⁹¹ BCA, 490.01.439.1819.2.6.

verilmiş. Ayrıca Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hakaretinden ötürü de şahıs hakkında Adalet Bakanlığınca takibata girişilmiştir¹⁹².

Yukarıdaki örnekler Demokratların CHP'yi harekete geçirdiğini gösterirken, CHP Diyarbakır Bölge Müfettişi de Genel Sekreterliğe gönderdiği 16.7.1947 tarihli raporunda bunu şu sözleriyle itiraf etmekteydi: *“Bismil ilçesinin Tepe Bucağı'na açılan bu yeni kuruluşa sebep Demokrat Parti'nin Siirt iline bağlı komşu ilçe olan Beşiri'den sonra, Tepe Bucağı'nda bir ocak açma teşebbüsleri olmuştur”*¹⁹³.

Demokrat Parti'de bu gelişmeler yaşanırken, CHP'nin 1947 yılı itibariyle Diyarbakır ve ilçe teşkilatlarındaki kayıtlı üye durumu şu şekildeydi¹⁹⁴:

Merkez İlçesi (Mardin Kapı Ocağı: Kayıtlı Üye 72, Dağkapı Ocağı 306 Üye, Yenikapı Ocağı 221 Üye, Urfakapı Ocağı 195 Üye), Bismil İlçesi 229 Üye, Çermik İlçesi 150 Üye, Eğil İlçesi 291 Üye, Kulp İlçesi 295 Üye, Ergani İlçesi 171 Üye, Silvan İlçesi 171 Üye, Çınar İlçesi 155 Üye, Hani Bucağı 507 Üye, Dicle Bucağı 141 Üye, Behramki Bucağı 80 üye. TOPLAM: 3014 Üye.

2.3. Demokrat Parti Kurmaylarının Diyarbakır'ı Ziyaretleri

Demokrat Partililerin Diyarbakır'da teşkilatlanmasını tamamlamasının ardından, parti nezdinde şehre ilk üst düzey ziyaret ise, 14 Nisan 1948 tarihinde gerçekleşmiştir. Demokrat Parti kurucuları ve milletvekillerinden Prof. Fuat Köprülü ile Refik Koraltan'ın beraber gerçekleştirdikleri bu ziyaret Diyarbakırlılar tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Mardin'den gelen Köprülü ve Koraltan'ı, yaklaşık 500 kişi karşılamıştır. Koraltan kendilerini karşılamak için toplanan kalabalığa, kendileriyle görüşmek ve demokrasi esaslarının nelerden ibaret olduğunu anlatmak ve dertlerini dinlemek için geldiklerini bildiren kısa bir konuşma yapmıştır¹⁹⁵.

15 Nisan'da ise Demokrat Partili misafirler şehirde bir miting gerçekleştirmişlerdir. Öte yandan DP'lilerin bu ziyareti Diyarbakır Valisi tarafından İçişleri Bakanlığına rapor edilerek, CHP kurmayları şehirdeki gelişmelerden haberdar edilmişlerdir.

¹⁹² BCA, 490.01.439.1819.2.14.

¹⁹³ BCA, 490.01.152.609.1-163.

¹⁹⁴ BCA, 490.01.152.608.1-39.

¹⁹⁵ BCA, 030.01.66.409.2.

Diyarbakır Valisi A. Rıza Ünal tarafından hazırlanan raporda üç günlük ziyaret İçişleri Bakanlığına şu şekilde aktarılmıştır:

“... 15/4/1948 günü Dağkapı semtinde ve şehir sineması arkasındaki meydanda Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından saat 17’de demokrasi mevzulu birer konuşma yapılmıştır. Bu konuşmalarda daha ziyade demokrasi esaslarının doğuşu ve yayılışı bildirilmekle beraber, Refik Koraltan tarafından, 22 Temmuz beyannamesini müteakip her ne kadar idari baskı azalmış ise de yeniden mevzii olarak yer yer halka baskı yapılmakta olduğunun görüldüğü ilave edilmiştir.

16/4/1948 Cuma günü ise, saat 17’de bir kahvede Demokrat Parti milletvekilleriyle delegeler şerefine bir çay verilmiştir. Bu çayda da karşılıklı sevgi ve samimiyet hisleri ileri sürülmüş ise de Refik Koraltan tarafından yapılan konuşmada: Diyarbakır’ın imar edilmiş bulunduğunu Avni Doğan’dan işittiğini; fakat buradaki görüşünün maalesef aksi olduğundan üzüldüğünü bildirmiştir.

Her iki milletvekili de aynı gün akşam, Ankara’ya giden posta treniyle saat 23.00’da ilimizden ayrılmışlardır”¹⁹⁶.

Fuat Köprülü ve Refik Koraltan’n üç gün süren Diyarbakır gezisi, Demokrat Parti idarecilerini memnun etmiş olacak ki, DP’lilerin Diyarbakır’a gösterdiği ilgi bu ziyaretle kalmayacak, üç ay sonra en üst düzeyde gerçekleşecek bir ziyaretle yeni kurulan partinin Diyarbakır’a alakası daha da belirginleşecekti. 27 Haziran 1948’de bu kez Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar ile Kayseri milletvekilleri Fikri Apaydın ve Kamil Gündüş Diyarbakır’a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Diyarbakır spor sahasında yirmi binden fazla vatandaşın katılımıyla bir miting düzenlemişlerdir.

Demokrat Parti Diyarbakır İl İdare Kurulu Başkanı Nazım Önen, Genel Başkan Celal Bayar ve yirmi bin vatandaşın katılımıyla gerçekleştirilen miting sonrası Diyarbakır halkının isteklerini içerdiği söylenen bir mektubu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye göndererek, bu isteklerin Diyarbakır halkının partilerine verdikleri yetki ve karara dayanarak tam olarak yerine getirilmesini istemiştir.

¹⁹⁶ BCA, 030.01.66.409.2.1.

Nazım Önen'in cumhurbaşkanına gönderdiği mektupta şu istekler dile getirilmiştir:

- 1 - Hilesiz hurdasız bir seçim kanunu, adli teminatlı bir seçim.
- 2 - Zamanın aşmasıyla kudret ve tesirini tamamen kaybedip ayakta duramayacak bir hale gelmiş olan, memurun muhakematı hakkındaki kanunun ya yürürlükten kaldırılması, veyahut zamanın icaplarına ve demokrasi rejimine uygun bir hale getirilmesi.
- 3 - 12 Temmuz 1947 tarihli beyannamenin ruh ve metniyle, delalet ettiği manasıyla gerçekleştirilmesi.
- 4 - Milli iradenin serbest tecellisine mani olabilecek bil'umum engellerin yok edilmesi.
- 5 - Milleti hadim, kendi kendilerini hakim mevkilerde görmek isteyen totaliter ruh ve zihniyetli şahıslara, devlet ve hükümet teşkilatında yer verilmemesi.
- 6 - İktisadi burhanla ciddi bir surette mücadele yapabilecek, hayatı ucuzlattırarak, devlet vergilerini halkın bünyesiyle ölçecek, milletin yükünü hafiflettirecek kudret ve kabiliyetli bir icra kuvvetinin iş başında bulundurulması.
- 7 - Bakımsızlık yüzünden bomboş, bozkır bir hale getirilmiş olan altın ovalarımızın, münbit ve mahsuldar topraklarımızın kıymetlendirilmesi, Türk köylüsünün hakiki ve tam manasıyla bir efendi haline getirilmesi.
- 8 - Okullarda din ve ahlak derslerinin Türk çocuklarına okutulması.
- 9 - Hakimiyetin; kitaplarla, yazılarıyla, salonlara asılan levhalarla değil, hakiki manasıyla kayıtsız ve şartsız milletin olmasıdır¹⁹⁷.

2.4. Halkın Demokrat Parti'ye Verdiği Desteğin Nedenleri

DP'nin, CHP'nin devlet gücünü tamamıyla elinde bulundurduğu Diyarbakır gibi bir şehirde, yeni kurulmuş bir parti olmasına rağmen yaklaşık 20 bin kişiyi toplayabilmesi, halkın CHP hükümetine alternatifsizlik nedeniyle tahammül ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Halka Diyarbakır ve ilçelerinde parti gücünü eline alan kişilerce

¹⁹⁷ BCA, 030.01.40.241.10.2.

çektirilen sıkıntılar CHP Genel Merkezine gönderilen onlarca şikayet mektubu ile dile getirilmiş ve DP'ye ilginin nedeni bu şikayetlerle daha da belirginleşmiştir.

Özellikle Silvan ilçesinde Belediye Başkanlığı, CHP İlçe Başkanlığı ve Ocak Başkanlığı görevlerinde bulunan Azizoğlu ailesinin tutumu halkı isyan noktasına getirirken, Silvan'daki bu şikayetleri ileriki sayfalarda Yusuf Azizoğlu'nun rolünün iyice belirginleşmesi sonrasında geniş şekilde vereceğiz¹⁹⁸.

Halka, sadece parti gücünü arkasına alanlar haksızlık yapmakla kalmamış, elinde silah gücünü bulunduran asker de Diyarbakırlılara sıkıntılar yaşatarak, DP'nin bir kurtarıcı gibi görünmesini sağlamıştır. Örneğin Lice ilçesinin Hani¹⁹⁹ bucağında 1948 yılı başlarında yaşanan ve bir köylü tarafından CHP Genel Merkezi'ne gönderilen mektupta belirtilen şu ifadeler yaşanan hukuksuzlukları anlatmaktadır.

“...Muhitimizde görev yapan bazı jandarmalar teklif ettikleri menfaatler verilmeyince adam öldürmek suretiyle adalet tarihine yakışmayacak facialar doğurmaktadırlar. Nitekim bundan bir ay önce Lice'ye bağlı Hani bucağının Ayinhir köyünden Gafur oğlu kardeşim Hasan Alkan ile Lice'nin Derkam Köyü'nden Abdullah Oğlu Mehmet Bamisi namındaki iki şahsın, haksız ve masum olarak Silvan sabit jandarmalarından Osman adındaki er tarafından öldürülmüştür.

İş bu katil hadisesinin vukuundan sonra ortaya atılan sebep ise Silvan'dan dönüşlerinde beraberlerinde bir miktar tütünün bulunması ve güya jandarmanın silahına sarılmasıdır. Halbuki beraberlerinde tutulan tütün ise, istimalle gayri Salih ve içmeye bile elverişli bulunmayan; ancak hayvanlar için ilaç diye kullanılan bir tütün bulunduğu da meydandadır.

Farzi mahal olarak tütün kaçak bile olsa cezanın verilmesi ve suçluların adli mahkemeye teslim edilmeleri gerekirken bunların öldürülmesi adaletle kabili telif

¹⁹⁸ CHP kurultay üyesi bulunan Doktor Yusuf Azizoğlu, 1950 Mart ayında Zülküf Cizrelioğlu'nun gayretleriyle DP'ye katılmıştır.

¹⁹⁹ Bugün ilçedir.

midir? Jandarmanın silahına sarılmak keyfiyeti ise, zaten asılsız ve esassız olmakla beraber, mesuliyetten kurtulmak için ileri sürülmüş bir bahanedir”²⁰⁰.

Siyasi ve askeri güçle köşeye sıkıştırılan halk bir taraftan da ekonomik kısıkaça alınmıştır. Diyarbakır ve ilçelerinde kurulan Ziraat Bankası şubeleri; halka uygunsuz muameleler yapmakta, bütün emlak ve arazileri bankaya ipotek kılarak çiftçi ve esnafı borçlandırmakta, ayrıca ileride bu borçlarını ödeyemeyecekleri pek tabii bulunduğundan, ipotekli bulunan menkul ve gayri menkul malların satılmak suretiyle bu borçlar ödenmeye çalışılarak vatandaşlar daha da mağdur düşmüşlerdir²⁰¹.

Diğer taraftan Demokrat Parti'nin dini hassasiyetleri olan bir parti izlenimi vermesi ve bölgede şeyhler ile nüfuzlu aileleri saflarına çekmesi de Diyarbakır halkı tarafından kendisine destek verilmesini sağlayan etkenler arasındadır. Örneğin Demokrat Parti Çınar ilçe başkanı Mehmet Altunakar şeyh olarak bilinirken, Hani Bucak Başkanı Hasan Bora ise bölgenin en önemli feodallerinden biri olarak tanınmaktadır. Hasan Bora'nın kendisi, kardeşleri ve amcazadeleri Şeyh Sait Hareketi nedeniyle istiklal mahkemesince 15'er sene mahkum edilmiş, baba ve amcaları ise istiklal mahkemesi kararıyla idam edilmişlerdir²⁰².

Bu sorunlar CHP yöneticileri tarafından da itiraf edilirken, CHP Diyarbakır Bölge Müfettişi ve Malatya Milletvekilliği görevlerinde bulunan Hikmet Fırat 21.9.1948'de Genel Sekreterliğe gönderdiği bir mektupta, Diyarbakır ilinde idari mekanizmanın layıkıyla işlemediği ve bu yüzden asayişin temin edilememesinden şikayette bulunmuştur²⁰³. 28 Şubat 1949 yılında Diyarbakır'ın Ergani ilçesinden Neşet Yalçın isimli bir vatandaşın Cumhuriyet Halk Partisi'ne çektiği, “*Kazamızda asayiş muhteldir. Malımız, canımız ve ırzımız tehlike ile karşı karşıyadır. Asayişin iadesinin teminini arz ederim*” ifadelerini barındıran telgraf ise, durumun vahametinin ne boyutlarda olduğunu göstermektedir²⁰⁴.

²⁰⁰ BCA, 470.1924.1-127.

²⁰¹ BCA, 470.1924.1-113.

²⁰² BCA, 470.1924.1-104.

²⁰³ BCA, 470.1924.1.94.

²⁰⁴ BCA, 470.1924.1.64.

Bölge Müfettişi Fırat'ın bu sözlerine rağmen kendisinin de CHP'lilerce pek tutulmadığı bilinmekte ve olayların bu duruma gelmesinde kendisinin de payı bulunmaktadır. CHP mensubu bir vatandaşın Aralık 1949'da CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a, Fırat ile ilgili gönderdiği mektup müfettişin vaziyetini anlatmaktadır.

“Buraya gönderdiğiniz müfettiş Doktor Hikmet Fırat ne maksatla olduğu bilinmeyerek, partinin kuvvetini tamamen zaafa düşürmüştür. Elli, altmış ocak açtığını söylüyorsa da esasen hiçbir şey yoktur. Ne halk teşkilatını, ne de teşkilat halkını tanımaktadır. Müfettiş ilk geldiğinde partiyi kuvvetlendirmek için memleketin iyi ahlaklı, çalışkan, karakterli zatlarını idare heyetine getirmeyi, merkez hesabına söz verdi. Fakat netice, aksi olarak tecelli etti.

Bütün kongreleri, tayin edilen günden ya evvel veya sonra yapmak suretiyle, münevver halkın toplantıya gelmelerine imkan bırakılmadı. Merkezin bilimum ocak kongrelerinin hepsi temmuz ayında gece yarısından sonra yapıldı ki belli başlı hiç kimse kongreye iştirak edemedi. Müfettiş halk tabakasıyla katiyetle temasa tenezzül etmedi. Çarşı Mahallesi kongresi gayri muayyen bir yerde yapılmış olup o yerde sabaha kadar poker oynanılmıştır. Diğer geceler dahi milletvekili Fahri Karakaya'nın evinde ve kardeşi belediye reisiyle Müfettiş Hikmet Fırat hep birlikte kumar ile vakit geçirmişlerdir.

Yeni kurulan CHP İl İdare Heyeti'ne içlerinde dört tanesi okur yazar olmayan eski üyeleri muhafaza etmek suretiyle, Kemal Şedele ve Mahalli İktisat Bankası müdürü Mehmet Koloğlu'nu çıkartarak bunların yerlerine işlerine gelenleri aldırılmışlardır... Hikmet Fırat bizdeki üç dört elemanın zebunu olmakla hem partimizi, hem de kendilerini halk nazarında çok kötü bir duruma sokmuşlardır. Bunu fırsat bilen Demokratlar günden güne ilerlemekte ve halkımızın ileri tabakada bulunanlarını kendilerine çekmektedirler. Bu gidişle bütün halkın o tarafa geçecekleri muhakkaktır...”²⁰⁵

CHP Bismil İlçe İdare Kurulu Başkanı Şehmus Aslan da bu sorunlara değinmiş ve genel sekreterliğe 18 Ocak 1950'de gönderdiği mektubunda, “Partililerimiz vilayet ve ilçelerde birbirlerine girerek zümrelere ayrılmışlardır. İş siyasi partilerden çıkmış;

²⁰⁵ BCA, 152.607.1-161.

şahsi, mahalli ve eski aile particiliğine dönmüştür. İl Başkanı Tahsin Cahit bu görüşlerini devam ettirirse, biz muhaliflerle değil birbirimizle mücadele yapacağız ki, partimiz zayıflayacak ve muhaliflerimiz kuvvetlenecek kanaatindeyim.” İfadelerini kullanmıştır²⁰⁶.

1950’de yapılan ve Demokrat Parti’nin kazandığı milletvekili seçimlerine geçmeden önce Son olarak, CHP Diyarbakır İl İdare Kurulu Başkanı Tahsin Cahit Çubukçu’nun 8 Mart 1949’da Genel Sekreterliğe gönderdiği mektuptan birkaç ayrıntıya yer vererek, devletin şehrin güvenliğini sağlamada ne kadar aciz kaldığını, halkın DP’ye yönelişindeki nedenlerin altında bıkkınlık ve güvensizliğin yattığını göreceğiz. Çubukçu’nun mektubundan birkaç bölüm:

“Son zamanlarda ilimiz dahilinde hırsızlık, yankesicilik ve menfaat sağlamak kastıyla adam öldürme vakaları, üzerinde önemle durulacak nisbette çoğalmış bulunmaktadır. Bilhassa menfaat sağlamak için adam öldürme vakaları sık sık vuku bulmaktadır. Üç ay içinde yalnız şehir dahilinde, paraları için, ikisi erkek ve dördü kadın olmak üzere 6 vatandaşımızın çok feci bir şekilde öldürüldüklerini misal olarak arz etmiş olursak, bu kabil hadiselerin artış nisbeti üzerinde açık bir fikir vermiş oluruz kanaatindeyim. Öldürülen bu vatandaşlarımızdan üçü, sırf caniyane bir maksatla kurulmuş, beş kişilik bir şebeke tarafından ipile boğuldukları anlaşılmıştır. Bundan başka hırsızlık, yankesicilik hadiseleri ve hayvan hırsızlığı almış yürümüş bir vaziyettedir. Bir yıl içinde, ilimiz dahilinde bir köy yoktur ki hayvan hırsızlığından yakasını kurtarmış olsun.

Polis ve jandarma teşkilatımız ise, tam bir kifayyetle çalışmak ve kabil insanlar üzerinde otorite tesis etmek gibi kanunun ve devletin kendisinden beklediği ödevleri tam olarak yerine getirememektedir. Yakalanıp da polis karakolundan kaçırılan katil, hırsız ve yankesicilere çok tesadüf edilmiştir. Bilhassa ilimiz polis teşkilatı, bir yıldan beri esaslı bir sevki idareden mahrum kaldığı gibi, halkla laubalice dostluklara fırsat veren mesleki disiplinden de uzaklaşmış bir durumdadır”²⁰⁷.

²⁰⁶ BCA, 490.01.152.607.1-33.

²⁰⁷ BCA, 470.1924.1.36.

2.5. 1950 Milletvekili Seçimleri

Diyarbakır özelinde kısaca değindiğimiz ülke sorunları aslında ülke genelinde de bu çapta olmasa bile yaşanmaktaydı. CHP'nin yanlış politikaları ve yıpranmışlığı ile DP'nin yeni bir heyecan ve dindar bir parti görünümü göstermesi, halkın DP'ye daha sıcak bakmasına yol açmıştı.

Seçimden önce Diyarbakır'ın siyasi ortamına kısaca değinirsek; Demokrat Parti'nin şehrin neredeyse her yerinde teşkilatlanmasını tamamladığını göreceğiz. Örneğin 1950 yılının başlarına kadar demokrat sedası duyulmayan Kulp ilçesinde ve birkaç yerinde Demokrat Parti teşkilatı kurulurken, ilçenin neredeyse yarısı bu partiye iltihak etmiştir. Silvan'ın Hazro bucağında ve birkaç yerinde demokrat teşkilatı canlanırken, Lice kazasının muhtelif köy ve bucaklarında, Eğil ilçesinin merkez, bucak ve köylerinde demokrat teşkilatı iki katına çıkarılmıştır.

Öncelikle CHP'nin seçimler öncesinde Diyarbakır İl Teşkilatı şu kişilerden oluşmaktaydı.

Başkan: Tahsin Cahit Çubukçu

Üyeler: Agah Arman, Sabir Karaozan, Sami İşmen, Abdurrahman Kürüm, Mehmet Arcak, Aziz Tulgar, Gani Yıldız, Ali Egilli, Ahmet Aslan, Eyüp Eser.²⁰⁸

CHP Diyarbakır İl Teşkilatı bu kişilerden oluşurken, partinin merkez ve ilçelerdeki ocak sayıları da şu şekildeydi:

1 – Diyarbakır merkezde 4 mahalle semt ocağı ile, 6 köy ocağı olmak üzere toplam ocak sayısı 10'dur. Bu ocaklara bağlı üye sayısı 2009 kişidir.

2 – Bismil'de; Behramki, Kerh, Kürthaci, Korukçu, Kündeiso, Kenan ve Sinan ocakları olmak üzere 7 ocak mevcuttur. Bunlara bağlı 3200 üye bulunmaktadır.

3 – Kulp ilçesinde 2 ocak, 700 üye, Çınar ilçesinde de 2 ocak

4 – Silvan ilçesinde 5 ocak, 2000 üye

²⁰⁸ BCA, 490.01.152.607.1-67.

5 – Lice ilçesinde 4 ocak 1021 üye, Çermik ilçesinde 7 ocak 3500 üye

6 – Ergani ilçesinde 3 ocak 1500 üye, Eğil ilçesinde ise 7 ocak 3500 üye bulunmaktaydı²⁰⁹.

CHP'nin durumu, iyi görünmemekle beraber CHP İl İdare Kurulu Propaganda Başkanı Sabir Karaozan'ın hazırladığı 4/4/1950 tarihli raporda, yaşanan sorunlara değinilmekte hatta seçimden yaklaşık bir ay önce, CHP'nin seçimleri kaybedeceği açıkça ifade edilmektedir. Karaozan'ın raporunda geçen şu ifadeler CHP'nin o günkü vahametini anlatmaktadır.

“Partimiz içinde hizipler vardır. Bu hiziplerin mevcudiyeti oyları dağıtacaktır. Partimizin bu seçim tamamen olmasa bile kısmen kaybetmesi ihtimali pek kuvvetlidir”²¹⁰.

CHP İl İdare Kurulu Propaganda Başkanı Sabir Karaozan, partisinin Diyarbakır'da kazanamayacağını itiraf etmesinin ardından, olası bir yenilginin önüne geçmek için de elinden gelen her şeyi yapmış, hatta işi zorbalık boyutuna vardırmıştır. Karaozan'ın CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 8/5/1950 tarihli bir başka raporunda, yaptığı bir gezi ve bu gezi sırasında gerçekleştirdiği zorla parti iltihakına alma faaliyetlerini şu şekilde anlatmıştır:

“5 Mayıs 1950 Cuma günü merkezden hareket ile,

- 1- Bir ocağımız olduğu sanılan Mermer Bucağı'nın Büyük Akviran köyüne gittim. Bu köydeki 60 Demokrat Parti mensubunu istifa ettirip bizim ocağımıza kaydettirdim.
- 2- Merkeze avdet ederken Küçük Akviran ve Akmeşhed köyündeki muhalif parti ocaklarını kapatarak bütün faal ve gayri faal üyelerinin demokrattan istifaları sağlanmıştır. İstifalarını beraber getirmişim. Vatandaşların yekunu dört yüzü mütecavizdir.

²⁰⁹ BCA, 490.01.152.609.1-118.

²¹⁰ BCA, 365.1537.1-73.

- 3- Mermer bucağının Beybuni Köyü'ndeki inatçı demokrat lideri Molla Mustafa'yı da kırk aşan köylüsüyle demokrattan istifa ettirip göğüsleri bizim rozetlerimizle süslendirilmiştir²¹¹.

CHP'liler, Demokrat Partililere yönelik Diyarbakır ve çevresinde sindirme girişimlerine rağmen kendi içerisindeki sorunlara kalıcı anlamda bir çözüm bulamamış ve CHP içindeki hizipçilik her geçen gün daha da artmıştır.

Halk Partililer sorunlara rağmen, 9 Nisan 1950'de yaklaşan seçimler için bir adaylık yoklaması yapmıştır. CHP Bölge Müfettişi Hikmet Fırat'ın başkanlığında gerçekleşen yoklamaya, 15 kişi milletvekili adayı olabilmek için başvurmuştur. Yapılan oylama sonucunda; Cavit Ekin (120), Vedat Dicleli (101), İhsan Hamit Tiğrel (101), Vefik Pirinççioğlu (76), Osman Ocak(76), Tahsin Cahit Çubukçu (58), Şeref Uluğ (57), Feyzi Kalfagil(50), Agah Arman (50), Sabir Karaozan (11) ve Faik Ökten (7) oy almıştır²¹².

CHP 1950 seçimleri için adaylarını az çok belirlemesine ve Diyarbakır'da güçlü olmasına rağmen, Demokrat Parti'den ciddi anlamda çekinmekteydi. Bu çekinmenin altında yatan en önemli sebep ise, CHP içindeki hizipçilikten çok demokratların nüfuzlu ailelerin neredeyse tamamını kendi çatısı altında toplayabilme başarısıydı. CHP Diyarbakır Bölge Müfettişi Hikmet Fırat, 14 Nisan 1950'de Genel Sekreterliğe gönderdiği bir raporda, demokratların ağa ve şeyhlerin tümünü kendi etrafında topladığını ifade ederek, bu durumun yaklaşan seçimler öncesinde kendileri için tehlikeli olduğunu belirtiyor.

“Diyarbakır'ın durumu iki yıldan beri muhtelif raporlarımı arz ettiğimden başka bir değişiklik göstermemiştir. Muhalefet namına garptan affedilerek gelen zümre ile koyu ırkçı ve iftiracı zümre ve arazisi ellerinden kanunların muhtelif yollarla alındığı ağalar ve derebeyi zümresiyle, isyan dolayısıyla babaları ve dayıları kanun yoluyla idam edilmişleri ve şeyhleri bulmaktayız. Bu irticacı ve intikamcı zümrelerin her türlü nizam asayişi bozmaya yeltenecekleri de her an memul ve beklenmektedir.

²¹¹ BCA, 365.1537.1-68.

²¹² BCA, 365.1537.1-30, 31.

Şeyh Sait isyanını idare eden Şeyh Şemsettin tahakkuk eden suçlarından ötürü hükmen idam edilmiştir. Bu adamın oğlu bulunan ve şimdiye kadar Uşak'ta oturan Şeyh Heybetullah, DP partisinin davetiyle Diyarbakır'a gelerek, DP adına milletvekili adayı gösterilmiştir. Bu zata Silvan, Bismil, Kulp ve Lice kazalarında kayıtsız şartsız bağlı müritler vardır. Bu köylerde müritleri ve sofilleri vasıtasıyla Demokrat Parti'ye girmelerini tebliğ etmekte ve dini ve şeraiti ihya edeceğini ve babasının türbesini yaptıracağını telkin etmektedir”²¹³.

Fırat'ın bu raporu CHP'nin çekincelerinin haklılığını ve DP'nin politikasının detaylarını vermesi açısından önemlidir. Fırat'ın sözlerinden de anlaşıldığı üzere, Demokrat Parti “zafere giden her yol mubahtır” anlayışıyla hareket ederek, belli bir güce sahip herkesi kendi bünyesine katmak istemiştir. Özellikle de bölgenin dini hassasiyetini iyi çözümleyen demokratlar, bölgeyi din silahıyla ele geçirmeye çalışmışlardır.

Fırat'ın Genel Sekreterliğe gönderdiği başka raporlarda ise, DP'li adayların güçleri şu şekilde ifade edilmektedir:

10 Mart 1950 tarihli rapor: *“Diyarbakır'da karşı parti garptan gelen gayri memnunlarla, menfaati haleldar olmuş şeyhler ve isyan hadiseleri hasebiyle hükümetin silahlı kuvvetleriyle çarpışarak ölenlerin çocukları ve torunlarıyla işbirliği yapmışlardır. Bu sebeple Diyarbakır'daki muhalefet ciddi ve manidardır... arz ve izah olunan sebeplerden ötürü Diyarbakır milletvekilliği seçimleri mücadeleciler ve çetin olacaktır”²¹⁴.*

17 Nisan 1950 tarihli rapor: *“Koyu ırkçıların başında gelen ve garptan Diyarbakır'a gelmiş bulunan Cemil Paşaların damadı olup halen DP Diyarbakır milletvekili adayı olan Mustafa Ekinci ile yine garptan gelen Silvan kazasından aziz oğullarından Hüseyin Ağa'nın kardeşi Dr. Yusuf Azizoğlu vardır.*

Bunlar her yerde mahalli dille konuşur ve betahsis köylünün hoşuna giden bu dille de emellerini yayarlar ve fikirlerini kusalılar. Bunu daha ileri götürerek Silvan ilçe seçim

²¹³ BCA, 365.1537.1.28.

²¹⁴ BCA, 490.01.152.609.1-96.

*kuruluna DP Başkanı müraaatla köylerde miting yapmak üzere, köylünün anlayacağı bir dille yani Kürtçe ile propaganda yapmasını resmen yazı ile istemiştir*²¹⁵.

Toplumunu sosyolojik açıdan iyi analiz eden Demokrat Parti'nin aksine, CHP'liler halkın hassasiyetlerine hiçbir şekilde önem vermemiştir. Yukarıda Hikmet Fırat'ın da değindiği gibi, Nisan 1950 tarihinde CHP Silvan İlçe İdare Heyeti Başkanı Yümnü Üstün, Diyarbakır Bölge Müfettişliğine gönderdiği bir raporda, Demokrat Parti'nin Köylerde yapacağı mitinglerin, köylünün anlayabileceği bir lisanla yani Kürtçe yapılması istenmiş; fakat CHP'lilerden oluşan ilçe seçim kurulunca verilen cevapta; tekliflerinin teessürle karşılandığı ve bir Türk ilinde Türkçe'den başka bir lisanla propaganda yapılamayacağı bildirilerek DP'nin bu teklifi reddedilmiştir²¹⁶.

CHP halkın nabzını okumada aciz kalırken, Demokrat Parti mensupları da Diyarbakır'ın birçok yerinde gerçekleştirdiği toplantılarda; *“Babalarımızın haksız ölümlerinin hesaplarını sorma günüdür. Bizi yerimizden, yurdumuzdan eden ve garba süren bu hükümete itimat etmeyeceğiz. Din elden gitmiştir, bugün C.H. Partisi ve onun hükümeti ezani Muhammediyi de okutmuyor. Okuyanları hapsediyor. Din elden gitti. DP'nin kitabı Kur'anı Kerim'dir. Kur'an'a inananlar bu partiye oylarını versinler. Dinsiz olanlar ve gavur olmak isteyenler C.H. Partisine rey vereceklerdir.”* Şeklinde propagandalar yapmaktaydılar. Özellikle Şeyh Heybetullah'ın müritleri ve sofileri kendi mntıkaları olan; Bismil, Silvan, Kulp ve Lice'de bu telkinleri gizli gizli yapmakta ve köylüler üzerinde büyük tesir bırakmaktaydılar²¹⁷. Seçim çalışmalarını bu şekilde sürdüren İki parti DP ve CHP Diyarbakır'daki adaylarını belirlemişti.

CHP; Vedat Dicleli, Cavit Ekin, Feyzi Kalfagil, Osman Ocak, Vefik Piriñçioğlu, İ.Hamit Tiğrel ve Şeref Uluğ'u milletvekili adayı gösterirken, Demokrat Parti; Yusuf Kamil Aktuğ, Ferit Alpiskender, Yusuf Azizoğlu, M. Remzi Bucak, Mustafa Ekinci, Nazım Önen ve Kamil Tayşı'yı aday olarak göstermiştir²¹⁸.

²¹⁵ BCA, 365.1537.1-19.

²¹⁶ BCA, 365.1537.1-20.

²¹⁷ BCA, 365.1537.1-17.

²¹⁸ BCA, 365.1537.1-4.

İsmail Sefa, Osman Şefik Özçınar, Sami Tekiner ve Salih Rüştü Karabarut isimli şahıslar da seçimler öncesinde bağımsız adaylıklarını koyan kişilerdir²¹⁹.

Yeni oluşan bu konjoktürle beraber 1950 yılında yapılacak milletvekili genel seçimlerinin tarihi gelivermişti. 14 Mayıs 1950 Pazar günü gerçekleşen seçimlerde, Türkiye genelinde 8.905.743 seçmenden 7.953.055'i sandıklara giderek oy kullandı. Seçime katılma ülke genelinde % 89.3 oranında gerçekleşti. Bu seçimlerde partilerin oy ve sandalye dağılımı ile yüzde oranları ise, aşağıdaki biçimde gerçekleşti.

CHP, 3.176.650 oyla 69 sandalye kazanarak, oyların % 39.9'unu, sandalyelerin de % 14.17'sini,

DP, 4 241 393 oyla 408 sandalye kazanarak, oyların % 53.34'ünü, sandalyelerin % 83.78'ini,

MP, 250 414 oyla 1 sandalye kazanarak, oyların % 3.1'ini, sandalyelerin % 0.21'ini,

Bağımsızlar, 383 282 oyla 9 sandalye kazanarak, oyların % 4.8'ini, sandalyelerin % 1.85'ini aldılar²²⁰.

Bu tabloda görüldüğü üzere CHP oyların % 39.9'unu almasına karşın, toplam sandalye sayısının ancak % 14.17'sini almıştır. Uygulanan seçim sistemine göre seçim çevrelerinde her parti liste halinde adaylarını göstermekte, en çok oy alan parti listesi o ildeki milletvekillerinin hepsini kazanmaktaydı. Seçimler sonunda toplam 487 sandalyenin yalnız 69'unu kazanan CHP iktidarı, 408 milletvekilliği kazanan DP'ye devretti²²¹.

1950 seçimleri ulusal gelişim sürecinde ve Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönemeci oluşturur. Bu seçimlerde Türkiye halkı, bütün yetkileri elinde tutan ve devletle bütünleşmiş tek partiden, çok partili yönetime kansız ve kavgasız geçme başarısını göstermiştir²²².

²¹⁹ BCA, 365.1537.1-9.

²²⁰ Türk Parlamento Tarihi, a.g.e., Dönem 9, cilt I, s. 8.

²²¹ Türk Parlamento Tarihi, a.g.e., Dönem 9, cilt I, s. 8.

²²² Türk Parlamento Tarihi, a.g.e., Dönem 9, cilt I, s. 9.

30 yıl gibi bir süre tek başına iktidarda bulunan Halk Partisi'ni demokratik yollarla deviren Demokrat Parti, ülke genelindeki bu başarısını Diyarbakır'da da göstermiştir. 14 Mayıs 1950'de Diyarbakır'dan 103 bin 246 kişi sandık başına giderken; 48.000 kişi Cumhuriyet Halk Partisi'ne, 53.561 kişi de Demokrat Parti'ye oy vermiştir²²³.

Demokrat Parti'nin Diyarbakır'da en çok oy alan parti olması sonrasında, DP Diyarbakır'dan; Yusuf Kamil Aktuğ, Ferit Alpiskender, Yusuf Azizoğlu, M. Remzi Bucak, Mustafa Ekinci, Nazım Önen ve Kamil Tayşı'yı meclise göndermiştir.

Aslında Diyarbakır'da iki partinin yapmış olduğu çalışmalar ve kullanmış oldukları dil göz önüne alınırsa, DP'nin buradan birinci parti olarak çıkmış olması fazla şaşılacak bir durum olarak görülmeyecektir. DP'nin Diyarbakır ve ilçelerinde en fazla oy getirecek konulardan olan dini konuları sürekli gündeme getirmesi, şeyh ve feodal güçlere partisinde yer vermiş olması ile CHP'nin halka rağmen çalışmalar gerçekleştirip zümrelere bölünmesi, Halk Partisi'nin hüsrana uğramasındaki en temel sebeptir.

CHP Diyarbakır İl İdare Kurulu Propaganda Kurulu Başkanı Sabir Karaozan'ın seçimlerden önce Genel Sekreterlik için hazırladığı bir rapordaki bazı bilgiler iki parti arasındaki farkı ve CHP'nin Diyarbakır'da yenilgiye uğramasının nedenlerini göstermesi açısından kayda değer bilgiler taşımaktadır.

“Partimiz teşkilatlarının, parti menfaatine değil şahıslar nam ve hesabına çalışmaları parti içinde hizipler doğurmuş, gerek merkez ve gerekse ilçelerimizde ki teşkilatlarımız için azami tefrika yaratmıştır. Bu durum partimizi zayıf düşürmekte, muhaliflerimiz için de esaslı kuvvet olmaktadır.

Son günlerde vilayetten ve Silvan kazasından Demokrat Parti'ye geçen ve il idare kurulumuza göre hatırı sayılabilecek birkaç şahsın gayretiyle de, demokratlar esaslı surette kuvvetlenmekte, biz ise zayıflamaktayız.

Demokrat Parti teşkilatı kuruluş gününden beri bütün çalışmalarına rağmen muvaffak olamadıkları Mardin Kapı Semt Ocağını 29/1/1950'de açmaya muvaffak olmuşlar ve iki saat içinde beş yüz vatandaşı bu ocağa üye yapmışlardır. Silvan, Bismil, Çınar, Lice,

²²³http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1950&p_il_kodu=21, Erişim Tarihi: 27.11.2011

Eğil ve diğer kazalarda dahi faaliyetlerinin hararetle devam etmesi, buna mukabil, bizim partinin hala şahsi menfaat kaygularını terk etmeyip birlik, beraberlik yoluna girmemesi veya girmenin hesaplarına gelmemesi benim gibi birçok parti arkadaşlarımızı ciddi üzmektedir. Yakınlaştığını tahmin ettiğimiz büyük seçimler için endişe vermektedir”²²⁴.

Tüm bunlara rağmen CHP'nin nasıl bu kadar oy aldığı da şaşılacak bir mevzu iken, Karaozan raporunun devamında bu konuya da değinerek aslında CHP'nin varlığını sürdürmesinin en önemli müsebbibi olarak Diyarbakır valisini göstermiştir.

“Parti teşkilatımızın ve parti müfettişimizin parti mesaisi diye kaydettikleri ve ettirdikleri faaliyetler katıyen kendilerinin değil, bilhassa kıymetli valimizindir. Yapılmış dedikleri işler tamamen vali beyin yardım ve müzaheretidir ki, bunu da maalesef kötüye kullanıp şahısları lehine tahakkuk ettirenler olmuştur”²²⁵

Mayıs 1950 seçimlerinden sonra Diyarbakır'ın siyasi hayatındaki hareketlilik eskisi gibi olmamakla beraber, çok büyük bir değişikliğe de uğramamıştır. Seçimlerden birkaç ay sonra Millet Partisi de Diyarbakır'da şubelerini açarak teşkilatlanmaya başlamıştır. Ağustos 1950'de Elli kişi ile kurulan partinin Diyarbakır şubesinin sayısı bir hafta içinde üç yüzü bulurken, Diyarbakır'a bağlı 35 köy de partiye müracaat ederek köylerinde şube açılmasını istemiştir²²⁶.

Konuyla ilgili CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'i bilgilendirmek için Diyarbakır CHP il teşkilatınca gönderilen raporda Millet Partisi Diyarbakır Şubesi hakkında şu yorumlar yapılmıştır:

“Millet Partisi bu havalide istikbal bakımından şanslı görülmektedir. Köylerden birçoğu Demokratlara karşı soğumuştur. Ve Millet Partisi'ne arkacılık yapacak gibi görünüyorlar. Bu parti de belediye seçimlerine girecektir. Muhtar seçimlerine ise yetişemiyorlar”²²⁷.

²²⁴ BCA, 490.01.152.607.1.19.

²²⁵ BCA, 490.01.152.607.1-19.

²²⁶ BCA, 490.01.152.607.1.14.

²²⁷ BCA, 490.01.152.607.1-14.

Demokrat Parti de ise, seçimlerden alınan zaferin sevinci yaşanırken, Diyarbakır eski Belediye Başkanı ve Demokrat Parti'den birkaç ay önce milletvekili seçilen Nazım Önen'in, yaklaşık beş ay sonra partisinden istifa etmesi DP'de şaşkınlıkla karşılanmıştır. Nazım Önen DP'den istifa ederken, Cumhuriyet Halk Partisi de Önen'i kendi saflarına katmak için girişimlerde bulunmuş, bu durum ise CHP Diyarbakır teşkilatında rahatsızlık uyandırmıştır. CHP Diyarbakır il teşkilatında bulunan Feyzi Kalfagil, Vefik Pirinççioğlu, Tahsin Cahit Çubukçu ve Şeref Uluğ genel sekreterliğe konuyla ilgili bir mektup göndererek rahatsızlıklarını şu ifadelerle dile getirmişlerdir:

“Diyarbakır milletvekili Nazım Önen'in DP'den vuku bulan istifası üzerine, Genel Merkezde nüfuzlu bazı partili arkadaşlarımızın kendisini ziyaret ederek, partimize iltihak etmesi için teşebbüslerde bulduklarına dair iki günden beri şehrimizde bir haber işaa edilmektedir.

Sıhhatine ihtimal vermemekle beraber, bu haber bizleri ciddi surette üzmüş bulunmaktadır. Şayet haber doğru ise, istifa ettiği güne kadar partimizi yıkmak için çeşitli iftira ve ithamlarla karşımıza çıkan, memlekette şerefli hizmetler görmüş parti büyüklerimizi lekelemek hususunda her türlü iğrenç propaganda vasıtalarına başvurmaktan çekinmeyen, ruhi haleti icabı daima yıkıcı, baltalayıcı ve menfi bir politika takip etmek suretiyle, Diyarbakır muhitinde kötü bir şöhret kazanmış bulunan Nazım Önen gibi bir adamı safımıza çekmek temayülü, politik manada olsa dahi, partimiz lehine hayırlı bir alamet ve faydalı bir hizmet sayılamaz. Partiye inanmış kimselerden müteşekkil sağlam bir parti bünyesi kurmak için, cesaretli hamlelerle parti içinde tasfiye ameliyesine başladığımız bir sırada, Nazım Önen gibi kör bir hırsızın zebunu yıkıcı bir unsurun aramıza katılmasına çalışmak, partimiz için bir zaaf eseri olarak karşılanmaya mahkumdur. Nazım Önen'i aramıza almak şöyle dursun, onun tıynetinde içimizde kimseler varsa, onları saf dışı etmek, partimizin muvaffakiyet ve hayatiyeti adına şarttır. Hatta karşı tarafa saldırtmak kastıyla Nazım Önen'i istismar etmeyi bile, partimizin ciddiyet ve vakarıyla telif kabul etmeyi hafif bir hareket ve zararlı bir taktik olarak telakki ediyoruz²²⁸.

²²⁸ BCA, 490.01.578.2299.4.

2.6. Diyarbakır ve İlçelerinin Sorunlarına Kısa Bir Bakış

Diyarbakır'daki siyasi faaliyetler bu şekilde devam ederken kısa bir şekilde bu dönemde şehir ve ilçelerinin mevcut durumu ve yaşanan bazı sorunlara temas etmekte fayda vardır. Şehrin vaziyetini anlamak için de 2 Aralık 1951 günü gerçekleşen ve şehrin birçok sorunun dile getirildiği DP İl Kongresine bakacağız.

İki İlçel milletvekilinin katılımıyla gerçekleştirilen kongre başkanlığına avukat Taci Akın, Hani delegesi Hasan Hora ikinci başkanlığa; Zeki Oktay, Zeki Hamzaoğlu, Vahit Altınakar, Nusret İleri katipliğe seçilirler. Kongrede yaklaşık 34 delege söz alarak şehirle ilgili isteklerini dile getirirken, delegelerin ifade ettiği bu istekler bu tarihlerde şehirde yaşanan bazı önemli sorunları göstermesi açısından önemlidir.

İlk konuşmacı olan delegelerden Hasan Zengin, bilhassa toprak davasına temas ederek, arazi sahiplerinin köye makine soktuktan sonra köylüyü kapı dışarı ettiğini ifade ederek, köylünün hakikaten bir ızdırap içerisinde olduğunu söylemiştir. Söz alan Zeki Ayna isimli delege, tütün ekimlerinin konusuna değinerek, tütün ekimlerinin serbest bırakılmasını, nikah işlerin dini ahkama göre müftülüklere verilmesini isterken, Çermik delegesi Bedri Ekinci ise, Çermik'teki ilkokulun tadil suretiyle ortaokula tahvilini isteyerek, Çermik kaplıcasının imarını, Siverek yolunun yapılmasını dilemiştir.

Ergani delegesi Rükneddin Arın, gazete posta ücretlerinde yapılan zammın doğru olmadığını ifade ederek bunun tamirini istemiş ve Komünizmle mücadele babında hükümetin gösterdiği hassasiyeti överek, komünistlerin idamını hedef edinen kanunun çıkarılması dolayısıyla hükümeti tebrik etmiştir. Konuşmasının devamında Diyarbakır'daki milliyetçilik hareketlerine temas eden Arın, yeni kurulan Türk Milliyetçiler Derneği'nin faaliyetlerini överek, çıkardıkları İç Oğuz dergisinin şayanı takdir ve şayanı tebrik olduğunu söyleyerek, bunlara her türlü yardımın esirgenmemesi lazım geldiğini belirtip komünizmi ve alet olan vatansız Moskova uşaklarını telin ettiğini söylemiştir.

Silvan delegesi İhsan Karalı, Silvan'daki seçimlerin çok çirkin cereyan ettiğini ifade ederken, delegelerden Nuri Arın, Kulp-Lice yolunun yapılarak ulaşımın teminini

isteyerek, Kulp'ta tütün ekimine müsaade edilmesini ve burada iyi kaliteli tütünlerin yetiştirilebileceğini söylemiştir.

Sait Özlevent (Merkez delegesi) mekteplerdeki din derslerine temas edip bu derslerin kifayetsizliğini anlatmış ve Din derslerinin orta ve lise okullarına teşmil edilmesini, din derslerinin ehil ellere bırakılmasını, orman kanununun bir an evvel hallini Dicle nehrinden istifade yoluna gidilmesini istemiştir. Şerif Vural (merkez), din mevzuu hakkında uzun bir konuşma yaparak, bu derslerin bilhassa yarımın müstakbel öğretmenleri olacak olan öğretmen okullarına teşmilini isteyip müstehcen neşriyatın alabildiğine arttığını kaydetti.

Mehmet Simsar emniyet kadrosunun genişletilmesini, zabitanın kısmen de olsa süvari veya motorize edilmesini, Mahmut Saraç isimli delege ise, mekteplerde kız ve erkek öğrencilerin ayrılmasını istedi.

Şevket Vural isimli delege ise, kongrede yaptığı konuşmada, din kalesinin yıkılmak istendiğini belirterek, *“Okullarda haftada yalnız bir defa din dersi okutulmaktadır. Diğer derslerle kıyas edilecek olursa en azı, keyfiyet bakımından belki en bakımsız bu derstir. Çocuklarımız haftada bir din dersi görmekte ve dersin de, hiçbir din bilgisine sahip bulunmayan öğretmenlerin ellerinde olduğuna göre, durum ne kadar neticesiz, verimsiz, kısır ve feci olduğunu takdir buyurursunuz. Bu mühim din ve iman davasının halli için haftada en az iki dersin okutulması ve çocuklarımızın hocalarını, yani öğretmenlerini yetiştirecek olan öğretmen okullarına da din derslerinin bırakılması suretiyle bugünkü boşluğun kapatılması zaruridir. Din ve iman bir milletin maneviyatını yalnız değil, maddiyatını da takviye edebilen en kuvvetli içtimai bir amildir... öteden beri günlük gazetelerimizde bahisleri geçen masonluk ve komünistlik, hep bu din maneviyatımızın zayıflığından mütevellit değil midir? Kendimize ve neslimize hakiki bir istikbal istiyorsak, bu din ve iman meseleleri üzerinde dileklerimin acilen ve şiddetli kabul ve tatbikini rica ederim. Yirmi yedi seneden beri ruhlarımızın muhtaç olduğu manevi iman gıdasını alamamaktan mütevellit, buhran geçirmekteyiz. Fakat ne çare ki, laikliğin fena tatbik edilişi yüzünden, her fenalığa müsaade eden mesul devrisabıkın, günahkar prensibleri, bize bugününün gayri ahlaki ve edebi hal ve hareketlerini miras*

bırakmıştır.” Diyerek kongreye katılanların dini duygularını harekete geçirmeye çalışmıştır²²⁹.

2 Aralık 1951 yılında gerçekleşen Demokrat Parti Diyarbakır il kongresinde söz alan delegeler, yapıları konuşmalarda Diyarbakır ve ilçelerinin sorunlarına az da olsa değinmiş ve bu sorunlar şu başlıklar altında özetlenmiştir: Köylünün ızdırap içerisinde olması, tütün ekimleri, nikah işlerin dini ahkama göre müftülöklere verilmesi, Çermik kaplıcasının imarı, Siverek yolunun yapımı, gazete posta ücretlerinde yapılan zam, komünistlerle mücadele, Silvan seçimleri, Kulp-Lice yolunun onarımı, Kulp'ta tütün ekimine müsaade edilmesi, okullardaki din dersleri, orman kanununun bir an evvel halledilmesi, Dicle nehrinden istifade edilmesi, emniyet kadrosunun genişletilmesi, zabitanın kısmen de olsa süvari veya motorize edilmesi.

2.7. 1950 Sonrası: CHP Teşkilatındaki Çözümler ve DP İle Sorunlar

Halk Partisi'nin Demokrat Parti karşısında hem genel hem de yerel seçimlerde aldığı yenilgiler sonrası 1950 yılından itibaren, Diyarbakır'da Cumhuriyet Halk Partisi'nden bireysel ve toplu istifalar yaşanmaya başlamıştır. Daha önce CHP Diyarbakır İl Başkanı ve Diyarbakır Gazetesi'nin sahibi Tahsin Cahit Çubukçu'nun 17 Ekim 1950'de istifasının ardından, 15 Kasım 1951 günü CHP Diyarbakır il örgütü bu kez toplu istifalarla sarsılmıştır.

İstifa eden partililerin istifa gerekçelerini sunarken, Demokrat Parti'nin icraatlarını övmesi ise, CHP'ye vurulan başka bir darbe olacaktı. Diyarbakır'a bağlı Sehaban ve Tepe köylerinde istifa eden toplam 74 kişi istifa gerekçelerini, CHP Diyarbakır İl Başkanlığı'na şu şekilde açıklıyordu:

“Partinizde kayıtlı bulunan bizler, Demokrat Parti'nin doğrudan doğruya halkın hizmetinde çalıştığını ve bilhassa köylüye azami yardımda bulunduğunu gözümüzle gördük ve şahit olduk. Memlekete daha faydalı hizmetlerde bulunduğunu takdir ettiğimiz Demokrat Parti'ye geçmek üzere partinizden istifa ediyoruz. Kayıtlarımızın silinmesini rica ederiz”²³⁰.

²²⁹ *Yeni Şark*, 3-4 Aralık 1951.

²³⁰ *Yeni Şark*, 15 Kasım 1951.

CHP Diyarbakır il idare kurulu üyelerinden sayman ve halk evi başkanlığı görevlerinde bulunan Aziz Tulgar'ın 7 Şubat 1951'de genel sekreterliğe gönderdiği dilekçede, *“Gerek partimizin gerek halk evimizin faaliyetini sıfıra indiren ve müsait fırsatlardan istifade edemeyen il idare kurulu üyeleri ile aramızda iyi netice vermeyecek ihtilaflar çıkmıştır. Her hangi bir hadisenin çıkmamasına büyük fedakarlık ve feragatla çalışmakta isem de, keskin bir şekle giren ihtilaf her an vahim hadiselerin vukuuna sebep olacaktır. Hadise çıkmadan gerekli tedbirin alınması için bir tahkik heyetinin acele olarak gönderilmesine müsadelerinizi derin saygılarımla arz ve istirham ederim.”* İfadelerini kullanarak teşkilatın vahim durumunu açıkça ortaya koymuştur²³¹.

Cumhuriyet Halk Partisi yenilgiler ve ardı ardına gerçekleşen istifalarla şehirdeki en kötü günlerini yaşarken, Demokratlar ise, üst üste aldıkları başarıların sevinciyle Diyarbakır merkez ve ilçelerinde kongre çalışmalarına başlayıp taze kanlarla yollarına devam etmekteydiler.

Demokrat Parti İl İdare Kurulu Başkanlığı, 2 Kasım 1951'de yayınladığı bir bildiri ile; 10 Kasım Cumartesi Kulp, 13 Kasım Salı Lice, 15 Kasım Perşembe Eğil, 17 Kasım Cumartesi Ergani, 18 Kasım Pazar Çermik, 21 Kasım Çarşamba Bismil, 23 Kasım 1951 Cuma Silvan, 25 Kasım 1951 Pazar Çınar, 29 Kasım Perşembe Merkez İlçesi, 2 Aralık Pazar günü ise İl İdare Kurulunda kongreler yapılacağını duyurmuştur.²³² Yapılan kongreler neticesinde, Demokrat Parti 1951 yılı Diyarbakır İl Başkanı Nuri Onur, Merkez İlçe Başkanlığı görevini de Aziz Buyurkan ifa etmiştir. Nuri Onur aynı zamanda Diyarbakır Belediye Başkanlığı görevini de yürütmüştür.

Seçim yenilgileri CHP'li üyelerin partiden soğumasına ve parti içerisinde yaşanan olumsuzlukları da yüksek sesle ifade etmelerine yol açarken, 1952 yılında CHP Diyarbakır il yönetiminden istifa eden Avukat Sabri Karaozan, bir gazeteye gönderdiği mektubunda CHP'de yaşanan olumsuzlukları şu şekilde anlatıyordu:

“C. Halk Partisi'nin Diyarbakır'da teşekkülünde 9 nolu üyesiyim. Bu partideki mesaimden bahsetmeyeceğim. Ancak eğer ortadan kaldırılmamış ise, partide mevcut olması lazım gelen ve imzayı taşıyan vesikalar çalışmalarımın derecesini tayine kafidir.

²³¹ BCA, 490.01.152.609.1.24.

²³² Yeni Şark, 2 Kasım 1951.

Esefle kaydetmek isterim ki Demokrat Parti'nin Diyarbakır'da ilk teşekkülünde tenkit mevzuu olarak elimize aldığımız hallerin gün geçtikçe CHP teşkilatında tamamen yer aldığını ve gün geçtikçe bu hallerin artmakta olması ve yıllardan beri partiyi sömüren ve bu hareketleriyle partiyi efkarı umumiye karşısında küçülten ve partinin prestijini kıranların, hala partide kanmaz ve doymaz ihtiraslarını tahakkuk ettirmekte olduğunu görmek ve bu halin önüne geçilmesi imkansızlığı karşısında, bu partide kalmanın partiye faydalı olmamakla beraber, memlekete dahi milyonda bir olsun hizmet edemeyeceğime kanaat vermiş olduğumdan, başkanı bulunduğunuz Diyarbakır CH Partisi üyeliğimden istifa eder kaydımın silinmesini rica ederim. 10/12/1952”²³³.

Yaşanan bunca olumsuzluk parti teşkilatını da rahatsız etmeye başlamış ve 7 Aralık 1952 Pazar günü şehir sinemasında gerçekleşen CHP il kongresinde, bu durumun müsebbibi olarak Demokrat Parti gösterilmiştir. Kongrede konuşan hatipler muhalefet hukukunun teminat altında bulunmadığını, partilerinin dinsizlikle itham edildiğini, mecliste azınlıkta kalmış olmaları dolayısıyla muhalefet vazifelerini yapamadıklarını, devlet yayın vasıtalarından istifade edemediklerini, iktidarın hususi bir kanun çıkararak partilerini borçlandırmağa çalışmak suretiyle feshe kadar götürmeye gayret ettiklerini belirtmiş ve muhtelif yönlerden DP iktidar partisini tenkit etmişlerdir²³⁴.

Öte yandan 1952 yılı itibariyle CHP Diyarbakır İl Teşkilatı idare heyetinde; Vefik Piriççioğlu (Başkan), Fevzi Kalfagil, Sami İşmen, Mehmet Arcak, Aziz Giray, Şehmus Aslan, Zülküf Karındaş, Haydar Işık, Muharrem Orhan ve Muharrem Gönül bulunmaktaydı²³⁵.

Diyarbakır'da Demokrat Parti ve CHP'liler arasındaki rekabet kimi zaman komik hadiselerin yaşanmasına da neden olmaktaydı. Bu hadiselerden birini köşesine taşıyan ve CHP'ye yakınlığıyla bilinen Diyarbakır Gazetesi yazarlarından Vedad Dicleli, CHP Hani yıllık kongresinde gerçekleşen olayı şu şekilde aktarıyordu:

“Diyarbakır'da Hani bucağında CHP'nin yıllık kongresini yapıyorduk. Günlerden Cuma, soğuk sağlam bir hava. Köylerden çok gelen var. Kahvelerde yer bulamayanlar

²³³ Şark Postası, 11 Aralık 1952.

²³⁴ Şark Postası, 9 Aralık 1952.

²³⁵ Şark Postası, 9 Aralık 1952.

belediyenin önünde ve yandaki arsada toplanmış, kongrenin başlamasını bekliyorlardı. Kongre açılıp yoklama yapıldı. Delegeler konuşmak istiyorlardı. Fakat daha kongre başkanı ağzını açar açmaz dışarıdan gürültülü makine sesleri gelmeye başladı. Halkın arasına yerleştirilen belediye kamyoneti olduğu yerde çalışıyor, belediye şoförü durmadan gaza basarak egzoz borusundan çıkardığı acayip seslerle hatibin sözlerini kesiyordu.

İşin tuhafı hatip susunca egzoz borusu da susuyor, hatip konuşmasına devam etmek isteyince egzoz borusundan çıkan tabanca sesleri gibi müthiş gürültüler ortalığı harp meydanına çeviriyordu. Önce tesadüfe yormak istedik. Herhalde belediye kamyoneti yolcu alıp gidecek dedik. Fakat bu iyi niyetimiz de boşa çıktı. Şoför büsbütün işi azıttı. Belediye kamyoneti şimdi halkı yarararak, ileri geri gidip geliyor, durmadan klakson çalarak azgın atlar gibi kişniyor, tepiniyordu.

Yolcu yok, hareket yok; fakat belediye kamyoneti CHP'li hatibin sesini boğmak için bir gürültü makinesi halinde durmadan çalışıyordu. Atatürk'ün manevi huzurunda saygı duruşu yapan halkın hissiyatına bile hürmet etmiyordu. DP'li belediye başkanı belediyenin önünde azametle bıyığını büküyor, efendisinden işaret alan belediye şoförü de envai türlü hünerini gösteriyordu. CHP'li hatiplerle DP'li belediye şoförünün bu mücadelesi yarım saatten fazla sürdü. Nihayet jandarmanın müdahalesiyle bu olay son buldu.

Egzoz borusu ile muhalefetin sesini boğmak! İlahi DP'li belediye başkanı, bu dahice buluşu sana kim öğretti? Muhalefete mensup milletvekillerini konuşurmamak için sıra kapaklarını vuran veya Ulus'u susturan büyüklerinden mi ders aldın? Sessiz bir muhalefeti, yoksa muhalefetsiz bir demokrasiyi mi özlüyorsun?''²³⁶

İki parti arasındaki rekabet sadece bu tür komik olayların yaşanmasıyla kalmamış, bazı yerlerde şiddet olaylarına yol açmış ve iki parti arasındaki gerilimin daha da tırmanmasına neden olmuştur. Yaşanan sorunların çoğunun DP'lilerin kışkırtmalarıyla ortaya çıkması, CHP'nin 1950 öncesindeki güçlü ama zorba olduğu günleri hatırlatmaktadır.

²³⁶ Diyarbakır, 8 Ocak 1954.

5 Mart 1954 günü Diyarbakır'ın Dicle ilçesinde, CHP Gençlik Kolları tarafından organize edilen açık hava toplantısına, başlarında DP Dicle İlçe Başkanı Zeki Ayna'nın bulunduğu 30 kadar DP'linin saldırması, iki parti arasındaki düşmanlığın ve DP'nin tahammülsüzlüğünün ne boyutlara vardığını göstermesi açısından önemlidir.

Saldırı sonrasında, CHP ilçe başkanı Niyazi Yüksel ile beş altı CHP'li taş ve ağaç darbeleri ile yaralanmışlardır. Olayın büyüklüğü ve ilçede bıraktığı tesir nedeniyle II. Jandarma kumandanı Dicle'ye gidip incelemelerde bulunmuş, CHP Diyarbakır Gençlik Kolları Başkanı Avukat Turgut Artuş da Dicle CHP yönetimine şu telgrafı göndermiştir:

“İlçeniz gençlik kolunun 5 Mart 1954 günkü açık hava toplantısını sabote etmek maksadıyla, başta başkanları olmak üzere Dicle DP mensuplarının yaptıkları çirkin taarruzu telsizden öğrendik. Biz burada Demokratların gençlik kongresine bir buketle katılmıştık. Şu iki jest arasındaki farkı elbette unutmayacaklardır”²³⁷.

2.8. DP'de Sorunların Başlaması

Demokrat Parti Diyarbakır il teşkilatı kuruluş tarihi olan 1946'dan 1954 yılına kadar büyük bir sorunla karşılaşmamış. Parti yöneticileri, ortak düşman gördükleri Halk Partisi'ne karşı güzel bir birliktelik sergileyerek 1950 seçimlerinden galip olarak ayrılmışlardır. Fakat; Demokratların birbirlerine olan bu tahammülleri ikinci seçim dönemi gelinceye kadar bile devam edememiş ve 1954 milletvekili seçimleri öncesinde ilk sorunlar hatta kavgalar çıkmaya başlanmıştır.

1954 yılına gelindiğinde DP il yönetiminde ilk olarak başkan belirleyememe sorunu yaşanmış, bu sorun ileriki günlerde daha da büyüyerek teşkilat içinde huzursuzlukların başlangıç noktasını teşkil etmiştir. Bir aydan daha fazla bir sürede başkan belirleyemeyen DP müteşebbis İl İdare Kurulu'na, son çare olarak DP Genel Merkezince bir başkan tayin edilmiştir. DP Genel İdare Kurulu; başkanlığa Mehmet Ünal'ı, ikinci başkanlığa da Esat Cemiloğlu'nu tayin etmiş; fakat bu atama sorunların bitmesini sağlamamıştır²³⁸. 1954 seçimleri yaklaştıkça DP'deki bu sorunlar daha da büyümeye başlamıştır.

²³⁷ Diyarbakır, 9 Mart 1954.

²³⁸ Diyarbakır, 5 Şubat 1954.

Öte yandan eski günlerinde olmayan ve güçlü olmanın getirdiği doğal sorunların da yaşanmaması nedeniyle CHP, gayet sakin zamanlar geçirmekteydi. Bu sakin dönemde CHP Diyarbakır il yönetimi ve istişare kurulunda şu kişiler yer almaktaydı:

Başkan : Ali Eğilli

İkinci Başkan : Ali Eğilli

Katip : Necati Tüfekçi

İstişare Kurulu : Mehmet Arslan, Abdurrahman Aksu, Şefik Akkoç, Zekai Arman, Cemil Dilan, Fuat Ezber, Cemil Ersöz, Mustafa Kaçmaz, Rağıp Kirmanlı, Halis Koyuncu, Timur Koyuncu, Necmi Mutlu, Celal Şefkatlioğlu, Faik İnanç, Necati Tüfekçi, Mehmet Tunçer, Baha Osak, Hamdi Üssal, Rafet Yazıcıoğlu²³⁹.

1954 seçimleri için ise, milletvekili adaylarını belirlemek isteyen Halk Partisi, 29 Mart 1954 yılında gerçekleştirdiği denemelerde, gerek merkez ve gerek ilçe, bucak ve ocak başkanlarından gelen telgraflar neticesinde; Vedad Dicleli, Cavid Ekin, Vefik Pirinçcioğlu, Tahsin Cahit Çubukçu, Şeref Uluğ, Seyfi Budak ve Hilmi Gündoğan'ın milletvekilliği adaylığına seçildiğini kamuoyuna bildirmiştir²⁴⁰.

DP'deki aday belirleme işlemleri ise daha sancılı geçmiş ve yaşanan sorunlar partililer arasında hiziplerin meydana gelmesine yol açmıştır. Bu gruplaşmalar kavgalı olayların yaşanmasına dahi neden olurken, yaşanan en önemli kavgalardan birini Diyarbakır Gazetesi sayfalarına şu şekilde yansıtmıştır:

“DP yoklamasından sonra, Turistik Palasda verilen ziyafette adaylar arasında kavga çıkmış, sofrada yumruk, sille ve tokatla birbirine girmişlerdir. Kavganın sebebi, Mustafa Ekinci ve Yusuf Azizoğlu (DP milletvekilleri) grubunun Belediye Başkanı Nuri Onur grubunun aleyhinde çalışmasından ve Silvan ilçesinde Nuri Onur'un az oy almasından ileri gelmiştir.”

Kavga ve gruplaşmalara rağmen, DP'deki adaylık işlemleri 28 Mart 1954'de yapılabilmiş ve Mustafa Ekinci, Yusuf Azizoğlu, Nuri Onur, Esat Cemiloğlu, Fikri

²³⁹ Diyarbakır, 26 Ocak 1954.

²⁴⁰ Diyarbakır, 29 Mart 1954.

Arıĝ, Halil Turgut ve Mehmet Ünal'ın en çok oy almak suretiyle milletvekilliĝi adaylıĝına seçilmiřlerdir²⁴¹.

Diĝer taraftan bu çekişmeler, Diyarbakır'ın Hazro ilçesinde Demokrat Parti üyesi 72 kişinin istifa ederek CHP saflarına katılmasına yol açmıřtır²⁴². Yine aynı tarihlerde başlarında Silvan DP kurucularından eski başkan Akülke ile ikinci başkan Latif Özer'in bulunduĝu bir grup Demokrat Partili, Diyarbakır Gazetesi'ne gönderdikleri mektupta partilerinin içine düřtüĝü liderlik kavgasını ve şikayetlerini şu cümlelerle dile getiriyorlardı:

*"Aĝır şartlar içinde, kelleimizi koltuĝumuza alıp ve kefenimizi evimizde hazırlayarak, Halk Partisi hükümetinin zamani idaresinde pervasız olarak Silvan ilçesinde Demokrat Parti kurucusu olarak parti açtık. Mahza milletin ve vatandaşın huzura ve refaha ve saadete kavuşmak ve milli iradenin teşkilatı esasiye kanunu gereĝince millete avdet etmek emelini taşıdık. Maalesef bunların hiçbirisi yerine gelmedi. Her yerde olduĝu gibi burada da canla başla çalışan kurucular kapı dışarı yapıldı. Ve yeni yeni ve çok sonradan partiye intisap edenler mevki aldılar ve teveccühe girdiler. Bu itibarla istifaya mecbur kaldık"*²⁴³.

DP Genel Merkezi sorunların büyümesi üzerine, Diyarbakır'daki olayları araştırmak üzere Samet Aĝaoĝlu'nu şehre göndermiştir. Aĝaoĝlu'nun raporları doĝrultusunda DP Genel Merkezi, Diyarbakır DP idare heyetini görevden alarak, yeni bir müteşebbis heyeti kurdurmuştur. Yeni heyette; Cahit Gürkaç, şevket Beysanoĝlu, Ziya Yardım, İhsan Keskin, İhsan Kuralı, Nazım Göksu ve Raĝıp Kayıcan yer almıştır. Genel Merkezin Diyarbakır'daki DP aday listesini de tasvip etmediĝini öĝrenen adaylar ise, kafieler halinde Ankara'ya gitmiřlerdir²⁴⁴.

Demokratların çatışmalarına müdahil olan Diyarbakır valisi de eleştirilerden nasibini alırken, vali diĝer partililer ve gazetecilerin şiddetli hücumlarına da maruz kalmıştır. Demokratlar arasına girerek kavga eden tarafları barıştırmak isteyen ve bu yönde çaba sarf eden valiye en şiddetli tepkiyi CHP'ye yakınlıĝıyla bilinen Diyarbakır gazetesi

²⁴¹ *Diyarbakır*, 29 Mart 1954.

²⁴² *Diyarbakır* 30 Mart 1954.

²⁴³ *Diyarbakır*, 1 Nisan 1954.

²⁴⁴ *Diyarbakır*, 5 Nisan 1954.

göstermiştir. 7 Nisan 1954 tarihinde “Vali Konağı mı? DP Karargahı mı?” başlıklı bir yazıda bu durum alaycı bir üslupla şu cümlelerle ele alınmıştır:

“Bizim Diyarbakır validen yana pek talihsiz... Evvelki işi gücü bırakmış dargın DP’lileri barıştırmak sevdasında idi. Meslek hayatının en fiyakalı işi de Nuri Onur’la Ethem Olcay’ın aralarını bulmak oldu. Bu defaki vali daha baskın çıktı. Samed beyle el ele vermiş hizipleri idareye çalışıyor. Birkaç gün evvel vali konağının önünden geçenler oranın DP karargahı haline geldiğini güzel güzel seyrettiler...

Vali bey işittik bir yerden DP yoklamalarına girmiş de kazanamamış. Hım!... Anlaşılan Samed yüzde yirmilerden kendisine bir şeyler vaat etmiş olacak.”

Avukat Muhittin Çağın da, yine aynı gazetede bulunan köşesinde bu durumu eleştiriyordu:

“Sayın Samed Ağaoğlu geçenlerde Diyarbakır’a teşrif ettiler. Diyarbakır Demokrat Parti içinde mevcut geçimsizlik herkesin malumudur. Hatta bu hal bütün Diyarbakır halkını müteessir eden acı ve tiksindirici safhalar arz etmiştir. Haklı olarak Samed Ağaoğlu her iki gelişlerinde de bu ciheti mahallinde salahiyyetle tetkik etmek ve icap eden tedbiri almak üzere gelmiştir. Bunu tabii saymak lazımdır. Hatta belki Sayın Samed Ağaoğlu şahsen de sayın valimizle hususi tanışıklık ve münasebeti de bulunabilir. Bunu da tabii sayarız. Bu sebeple kendilerini vali konağında misafir etmiş olmalarını da çok görmemek mümkündür. Amma bu ancak hususi ve bu hudut dahilinde kalmak şartıyla.

Fakat Demokrat Parti üyelerinin vali konağında toplanmış olmaları, grup grup yekdiğerini orada takip etmiş bulunmaları ve nihayet vali konağını bir parti ocağı haline sokma hissini vermeleri elbette doğru görülmez. Bu vaziyet hususi münasebet durumunu da derhal değiştirir. Bu gibi hareketlerin münevveri çok, dikkati keskin bir vilayet merkezinde oluşuna bakarak, artık kaza merkezleri veya nahiyelerde kaymakam ve müdürlerin bunu işiterek ve valiye bakarak, tarafsız olmamakta ne kadar ileri gidebileceklerini de tahmin güç olmaz”²⁴⁵.

²⁴⁵ Diyarbakır, 7 Nisan 1954.

1954 yılında Diyarbakır DP il teşkilatında yaşanan çalkantılar, birbirini izleyen istifalarla devam etmiştir. Demokrat Parti Diyarbakır kurucularından Hacı Şevket Bingöllü 100 arkadaşıyla birlikte, Hazro ilçe teşkilatında aralarında idare heyeti üyelerinin de bulunduğu birçok kişi, Lice'nin tanınmış şahsiyetlerinden ve belediye meclisi azası Enver Işık, Hasan Perişan, ve Tahir Karakoyunlu ile yine DP Diyarbakır il teşkilatı kurucularından Kemal Oğuz ile Lütfü Tarakçıoğlu DP'deki son hadiselerden ötürü istifa ederek CHP saflarına katılmışlardır²⁴⁶.

2.9. 1954 Milletvekili Seçimleri ve Menderes'in Diyarbakır'ı Ziyareti

Mayıs 1954 yılında yapılan genel seçimleri Türkiye genelinde Demokrat Parti kazanırken, Diyarbakır'da da seçimleri bunca çalkantıya rağmen, aralarında Dr. Yusuf Azizoglu²⁴⁷, Mustafa Ekinci²⁴⁸, Halil Turgut²⁴⁹, Mehmet Ünal²⁵⁰, Fikri Arıg²⁵¹, Eyüp Şahin²⁵², Ragıp Karaosmanoğlu²⁵³ ve İhsan Hamit Tigrel'in²⁵⁴ bulunduğu DP listesi kazanmıştır.²⁵⁵ Aylarca çeşitli hizipler ve çeşitli fikirler içinde çalkalanan DP teşkilatının Mayıs 1954 seçimlerini kazanması, Diyarbakır halkının alternatifsizliğini ve CHP'nin halk tarafından ne kadar sevilmediğini göstermesi açısından önemlidir.

1954 Seçimlerinde Diyarbakır'da 133 bin 354 seçmen bulunurken, 122 bin 955 seçmenin sandık başına giderek oy kullandığı bildirilmiştir. Diyarbakır seçim bölgesinde partilerin aldıkları oylar ise şu şekildeydi²⁵⁶:

DP: 72.907, CHP: 42.333, CMP: 0, TKP: 3.389, Bağımsız: 673

²⁴⁶ *Diyarbakır*, 14 Nisan 1954.

²⁴⁷ Silvan 1917, Doktor.

²⁴⁸ Diyarbakır 1904, 9. Devre Milletvekili.

²⁴⁹ Kulp 1909, Öğretmen.

²⁵⁰ Diyarbakır 1919, Avukat.

²⁵¹ Mardin 1922, Doktor.

²⁵² 9. Devre Denizli Milletvekili.

²⁵³ Akhisar Belediye Başkanı ve DP Başkanı.

²⁵⁴ 8. Devre Milletvekili.

²⁵⁵ *Diyarbakır*, 4 Mayıs 1954.

²⁵⁶ http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_parti_iller?p_secim_yili=1954&p_parti=1

Seçim galibiyetinden sonra sık sık toplantılar gerçekleştiren DP Diyarbakır İl Teşkilatı, seçim öncesi gerçekleşen olayların sebeplerini ve bu olaylara neden olanları araştırmaya koyulmuştur. Mebusların da iştirakiyle gerçekleşen toplantılarda alınan kararlarda, mebus seçiminde parti disiplini dışında hareket edenlerin, bilhassa bağımsız olarak adaylıklarını koyanlarla, parti listesine tam olarak oy vermeyenlerin durumları incelenmiş, bunlardan birçoğunun partiden ihraç edilmeleri lüzumu üzerinde durulmuştur²⁵⁷.

DP Diyarbakır İl Haysiyet Divanı'nın yaptığı toplantılar neticesinde bazı DP'liler hakkında tutulan tahkik evrakları incelenmiş ve neticede, parti disiplini dışında çalıştıkları ve seçimlerde DP adaylarına karşı menfi cephe aldıkları anlaşılan genel meclis üyesinden Bismilli Feyzi Arslan, Liceli Aziz Erdoğan, merkez ilçe üyesinden Zeki Hamzaoğlu, eski ilçe başkanı Sait Özlevent, Çermik ilçe idare kurulundan Bedri Ekinci, Ergani eski belediye başkanı Neşet Yalçın, Bismil eski ilçe başkanı Şehmus Akaydın, Çermik üyelerinden Sakıp Özer ve Erganili Mustafa İpek'in partiden ihraçlarına karar verilmiştir²⁵⁸.

27 Eylül 1954 tarihine gelindiğinde ise, Diyarbakır önemli bir konuğu ağırlayacaktı. Başbakan Adnan Menderes, partisinin Diyarbakır'da büyük bir farkla seçimi kazanmasının ardından, beraberinde Devlet Bakanı Mükerrerem Sarol, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, Ankara mebusu ve Zafer Gazetesi Baş Yazarı Mümtaz Faik Fenik, Cumhuriyet Gazetesi sahip ve muharrirlerinden Doğan Nadi gibi birçok önemli kişiyle birlikte, Van'dan Diyarbakır'a gelecekti.

Diyarbakır'da şehrin vali, milletvekilleri, askeri yetkilileri ve üst düzey bürokratları tarafından karşılanan Başbakan, şehri gezerek eski belediye binası önünde halka hitaben bir konuşma gerçekleştirmiştir. Halka hitabından sonra iki yüz kişilik bir yemeğe katılan Menderes, burada bulunanların şikayet ve isteklerini dinlemiş ve daha sonra yaptığı konuşmasında, milli birlik ve dayanışma üzerinde durmuş, seçim mücadelelerinden sonra her vatandaşın bu memleketin büyük menfaatleri uğrunda el ele

²⁵⁷ *Diyarbakır*, 13 Ekim 1954.

²⁵⁸ *Diyarbakır*, 14 Ekim 1954

vererek çalışmalarının mana ve kıymetini belirtmiş ve bilhassa bu toplantıda muhalefet partisine mensup kişilerin de bulunmasından ötürü duyduğu mutluluğu dile getirmiştir.

Daha sonra söz alan CHP İl İdare Kurulu Başkanı Vefik Pirinçcioğlu, Başbakana bu konuşmasından ötürü teşekkür ettikten sonra, belediye başkanı Kamil Tayşı'nın yapmış olduğu konuşmada, "Miskin bir idareden kurtulduk" yolundaki sözüne karşı duyduğu teessürü belirtmiştir. İki saat süren bu toplantıdan sonra ise, Başbakan Adnan Menderes aynı gün Elazığ'a geçmiştir²⁵⁹.

Başbakan Adnan Menderes'in Diyarbakır'ı ziyareti ve diğer partilere yönelik uzlaşmacı tavrı, daha sonraki günlerde şehrin tüm kesimlerince beğenilerek takdir edilmiştir.

CHP taraftarlığıyla bilinen Diyarbakır Gazetesi'nin, "Başbakan'ın Nutkundan Çıkardığımız Neticeler" başlıklı haberi ve o haberde yer alan, "*Sayın Menderes, bu konuşmalarıyla muhakkak ki Diyarbakır'da partisizliği hususi menfaat ve maksatları için vasıta yapmak isteyenlere esaslı bir ders vermiştir... Sayın Menderes'in bu konuşması, hepimizin ve partilerin kulaklarında birer küpe olarak kalmalıdır*"²⁶⁰. cümleleri Menderes'in konuşmasından duyulan memnuniyeti göstermektedir.

2.10. DP'deki Sorunlar ve 1955 Yerel Seçimleri...

Genel seçimlerden hemen sonra 7 Haziran 1954 Pazartesi günü toplanan Diyarbakır belediye meclisi de vilayet makamının yazılı emir ve teklifi üzerine boş bulunan belediye reisliği için seçim yapmış, gizli oyla yapılan seçimde Diyarbakır eski milletvekili Dr. Kamil Tayşı 25 üyeden 24'ünün oyunu almak suretiyle, belediye reisliğine seçilmiştir²⁶¹.

Belediye başkanlığına getirilen Kamil Tayşı şehirde fazla sevilmemiş ve birçok kişinin hücumuna uğramıştır. Mayıs 1955 Pazartesi günü düzenlenen DP Merkez İlçe Kongresinde, DP delegelerinin dile getirdiği şikayetler, kendi partilerinden başkan bulunan Tayşı'dan DP'lilerin dahi rahatsız olduğunu göstermektedir. Kongrede

²⁵⁹ *Diyarbakır*, 27 Eylül 1954.

²⁶⁰ *Diyarbakır*, 29 Eylül 1954.

²⁶¹ *Diyarbakır*, 8 Haziran 1954.

yaşananlar ve yapılan konuşmalara, belediye başkanından duyulan memnuniyetsizliğin sebeplerini öğrenebilmek amacıyla değinmek faydalı olacaktır.

2 Mayıs'ta gerçekleşen kongreye; DP milletvekilleri Mustafa Ekinci, Halil Turgut, Dr. Fikri Arıg, CHP Diyarbakır İl Başkanı Vefik Pirinççioğlu, DP İl Başkanı aynı zamanda Diyarbakır Belediye Reisi Kamil Tayşı ile 250 DP delegeşi katılmıştır.

Konuşmaların başladığı bölümde kürsüye gelen DP delegeşi Abdurrahman Sönmez, belediyenin kanun ve nizamın kendisine verdiği işleri yapmadığını, sık sık seyahatler tertip edilerek harcırahlar alındığını, belediye gelirlerinin şunun bunun elinde bırakıldığını ve bazı işlerin de pazarlıkla yapıldığını ifade etmiştir. Bir başka delege Ahmet Tufan, dört bin senelik bir tarihe malik bulunan Diyarbakır'a hiçbir şey yapılmadığını, Diyarbakır'a yakışan üniversitenin Erzurum'da kurulduğunu ve belediyenin yüksek fiyatla arsa sattığı için orta halli vatandaşların mesken yapmak imkanından mahrum bırakıldığını söyleyerek kendi partisinin başkanı bulunduğu belediyenin icraatlarını sert bir şekilde eleştirmiştir²⁶².

Öte yandan DP Diyarbakır İl Teşkilatında bir aile hegemonyasının da var olduğu bilinmekle beraber, halkın bu durumdan rahatsız olduğu ve DP İl Başkanı Kamil Tayşı'nın da bu rahatsızlığın önüne geçmek için 29 Mayıs 1955 yılında yapılan DP İl Kongresi'nde parti içinde zümre ve aile hegemonyasını bertaraf etmek için çalışacağı sözünü vermiştir²⁶³.

CHP ise, mahalli seçimlerin yapılacağı tarihten yaklaşık iki ay önce İstanbul'da toplanarak, 25 Eylül'de yapılacak genel meclis ve 13 Kasım'da belediye meclis seçimlerine girmeme kararı almıştır. Demokrat Parti ve Köylü Partisi Diyarbakır İl Teşkilatları da bu tarihten itibaren 25 Eylül'de yapılacak vilayet genel meclis seçimleri ve belediye seçimleri için faaliyetlerine başlamışlardır²⁶⁴.

Bu arada DP'de yaşanan aday krizleri neticesinde, Genel Merkez Diyarbakır'da yoklama usulünü kaldırma kararını almış, aday belirleme işlemi İl İdare Kurulu Başkanlığına verilmiştir. İl İdare Kurulu Başkanı Cevdet Hayrulloğlu, il idare kurulu

²⁶² *Diyarbakır*, 3 Mayıs 1955.

²⁶³ *Diyarbakır*, 30 Mayıs 1955.

²⁶⁴ *Diyarbakır*, 26 Ağustos 1955.

üyeleri ve partililerle müşavere etmek suretiyle yerel seçimler için bir aday listesi hazırlamıştır. Buna mukabil il idare kurulu üyelerinden Belediye Reisi Kamil Tayşı ise başka bir liste tanzim etmiştir. Her iki liste de birçok isimler aynı olmakla beraber, yine bu listelerin delegeleriyle taarruz teşkil etmesi ve işin o sırada Diyarbakır'da bulunan Dahiliye Vekiline kadar intikal etmesi dolayısıyla, aday meselesinin Diyarbakır'da hal edilemeyeceği anlaşılmış ve keyfiyetin genel kurula götürülmesi vekil tarafından tavsiye edilmiştir. Bunun üzerine il idare kurulu başkanı Cevdet Hayrulloğlu ve Belediye Reisi Dr. Kamil Tayşı, Dahiliye vekiliyle birlikte Ankara'ya gitmişler ve genel merkezde her iki liste tetkik edilmiş ve neticede, bu listelerden muhtelif adlar alınarak yeni bir liste tanzim edilmiştir. Bu suretle kati şeklini alan DP belediye meclisi adaylarına ait liste ilçe seçim kuruluna verilmiştir²⁶⁵.

Diyarbakır Gazetesi yazarlarından Sabri Aytar 24 Ekim'de yazdığı "Listeler (Belediye Seçimleri)" başlıklı yazısında, belediye seçimleri ve partilerin aday belirleme süreçlerini yazıya dökerek DP'yi meşgul eden son dönemdeki sorunları gündeme getirmiştir.

Aytar, DP'nin aday belirleme sorunlarını, "*Demokrat Parti, belediye meclisi üye adaylarını merkez tespit edecekmiş! Çok doğru olur. Çünkü, liste tespitinde bir türlü uyuşamıyorlar. Hemen her partili üyeliğe talip oluyor. Bittabi hepsinin aday gösterilmesine de imkan bulunmadığı için, merkez müdahaleye mecbur kalmıştır*" diyerek açıklamaya çalışmıştır²⁶⁶.

DP'deki aday belirleme karmaşası genel merkezin çabaları sonucunda nihayet son bulmuş ve İl Seçim Kuruluna gönderilen listede şu kişilerin isimleri yer almıştır:

Naciye Güran, Hanife Ferizat Selçukkan, Sezai Demiray, Cahit Gürkaş, Niyazi Kural, Şükrü Ögel, Kemal Bürker, İhsan Koçak, Şahin Kardeş, Kamil Tayşı, Sait Konuksever, Rıfat Erdinç, Nazım Göksu, Tahir Gerçek, Mehmet Ali Eren, Adnan İşmen, Ömer Şengül, Necdet Hayalioğlu, İlyas Helvacıoğlu, Yunus Tokat, Nezir Atçı, Rıfat Günkut,

²⁶⁵ Diyarbakır, 24 Ekim 1955.

²⁶⁶ Diyarbakır, 24 Ekim 1955.

Fehmi Horioğlu, Ahmet Kasap, Ahmet Arcak, Sabir Karaozan, Emin Topalan, Hulusi Yetişkin, Sezai Dicle, Cevdet Tütüncü²⁶⁷.

Diğer taraftan belediye seçimlerine Diyarbakır'dan Türkiye Köylü Partisi de 30 asil aday ve 15 yedek adayla girerken, müstakil olarak seçimlere girecek olan 37 aday arasında; Nuri Onur, Adil Tiğrel, şevket Bingöllü, Çelebi Eser gibi önemli isimler de bulunmaktaydı²⁶⁸.

3 Kasım 1955 günü Diyarbakır Gazetesi'nde çıkan "Belediye Üye Aday Listeleri Üzerinde Yorumlar" başlıklı haberde, partilerin adayları ve onlar hakkındaki düşünceler şu şekilde anlatılmıştır:

"Seçime katılan DP, Köylü Partisi ve bağımsız listelerdeki adaylar üzerinde herkes başka başka fikir ve kanaatler yürütmektedir. Fakat umumiyetle münevverler, kalite bakımından DP'nin listesini beğenmektedirler. DP aday listesinde, reislik yapacak vasıfda birçok simalar vardır. Bu listedeki adaylar kazandıkları takdirde, Diyarbakır Belediyesine mükemmel bir istikamet vereceklerine inananlar çoktur.

Bağımsızlar üzerinde de duranlar vardır. Bilhassa, işçi ve esnaf tabakasının bu listeye meyyal olduğu söylenmektedir. Bu listenin kazanması için, bilhassa Nuri Onur bütün gücüyle çalışmaktadır.

Köylü Partisi listesine gelince: bu parti kendi listesi etrafında müsait bir hava yaratmamıştır. Daha çok DP ve Bağımsızlar listesi üzerinde durulmaktadır. Mamafih, seçim yaklaşıkça vatandaşlar liste üzerindeki kanaatlerini daha çok izhar etmeye başlayacaklardır. Bugünkü duruma göre en şanslı görünen DP listesidir. Mamafih bazı sürprizler de beklenebilir²⁶⁹.

²⁶⁷ *Diyarbakır*, 25 Ekim 1955.

²⁶⁸ *Diyarbakır*, 26 Ekim 1955.

²⁶⁹ *Diyarbakır*, 3 Kasım 1955.

2.11. DP Yerel Seçimleri Kaybediyor...

13 Kasım 1955 günü gerçekleşen Belediye Meclisi seçimlerini, bağımsızlar kazanarak, DP'ye Diyarbakır'da ağır bir darbe vurmuşlardır. Yapılan seçimlere katılım yüzde 50'lere yaklaşırken, bağımsızlar 6.299, DP 3.455, Köylü Partisi ise 840 oy almıştır. 2.544 oy fazla alarak büyük bir çoğunlukla belediye meclisi üyeliklerini bağımsızlar kazanırken, Diyarbakır'ın ilçelerinden Çüngüş, Hazro ve Hani'de bağımsızlar, Çermik'te Köylü Partisi; Silvan, Kulp, Lice, Ergani, Dicle ve Çınar da ise DP adayları seçimi kazanmıştır²⁷⁰.

Belediye seçimlerini bağımsızların kazanmasının ardından, Demokrat Parti İl İdare Kurulu, bağımsızların el yazısı ile ve teksir suretiyle müşterek liste tertibini, seçim kanununun 109. Maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle, il seçim kurulu başkanlığına müracaat ederek seçimin iptalini istemiştir²⁷¹.

Belediye Meclisi ise, ilk toplantısını yapılan itirazların gölgesinde 16 Kasım Çarşamba günü gerçekleştirmiş ve gizli oyla yapılan seçim sonucunda, Nuri Onur, mevcut 29 üyenin ittifakıyla belediye reisliğine seçilmiştir²⁷².

2.12. DP'den Antidemokratik Uygulamalar

Bağımsız adayların kazanmış olduğu Diyarbakır ve Hani belediye seçimleri hakkında DP tarafından yapılan itirazlar, İl Seçim Kurulunca tetkik edilmiş, neticede Diyarbakır seçimlerinde, müstakil adayların almış oldukları oyların iptaline ve Hani seçimlerinin yeniden yapılmasına karar verilmiştir.

Diyarbakır seçimine ait kararda seçim kurulu başkanı ağır ceza reisi Şükrü Eroğlu ile dört üye muhalif kalmış ve DP'li altı üye bozulma lehinde oylarını kullanmışlardır. Hani'ye ait karar ise oybirliğiyle verilmiştir. İl seçim kurulu üyelerinin çoğunluğunu DP'lilerin oluşturması da ayrıca incelenmesi gereken bir konudur.

Seçimlerin bozulması ise, seçim kanununa göre bağımsızlara ait oy pusulalarının seçmenlerin vicdani kanaatlerinin mahsulü olarak, kendilerinin yazdıkları veya

²⁷⁰ *Diyarbakır*, 14 Kasım 1955.

²⁷¹ *Diyarbakır*, 15 Kasım 1955.

²⁷² *Diyarbakır*, 17 Kasım 1955.

yazdırdıkları pusulalar olması iktiza ederken, bunlardan çoğunun, türlü sebep ve düşüncelerle bağımsız adaylar tarafından yazdırılıp dağıtıldığı ve bu yazılan pusulaların teksir mahiyetinde olduğu ve adayların da müştereken çalışıklarına dair matbu beyannameleri mevcut bulunduğu ve bu hareket ise kanunun ruh ve maksadına aykırı görülmüş ve bozulma sebebi olarak kabul edilmiştir. Hani seçimi ise, tasnif esnasında aleniyet prensibi ihlal edildiği cihetle bu seçimin de yeniden yapılması kabul edilmiştir²⁷³.

İl Seçim Kurulunun iptal kararına belediye meclis üyeleri ise, ayrı ayrı itiraz etmiş, Belediye Reisi seçilen Nuri Onur da seçim işlerini takip etmek için Ankara'ya gitmiştir. Ankara dönüşü Belediye meclisinde bir konuşma yaparak, Yüksek Seçim Kurulu'nun, İl Seçim Kurulu'nun iptal kararını bozduğunu duyurmuş ve bağımsızların üyeliklerinin tasdik edildiğini söylemiştir²⁷⁴.

Yüksek Seçim Kurulunun, Diyarbakır il Seçim Kurulunun kararını bozmasını şu gerekçelerle açıklamıştır:

“Milletvekilleri hakkındaki kanunun muaddel 109. Maddesinde, hangi oy pusulalarının muteber sayılmayacağı aletle teksir kaydıyla mukayyet olarak tahdiden gösterilmiş olup el yazısıyla yazılmış oy pusularının bu hükmün şumulü dışında kaldığı gösterilmeden müstakillerin aldıkları oy pusulalarının mutlak suretle tamamının iptaline, parti adaylarına mazbata verilmesine karar verilmesi yolsuz ve itirazlar yerinde görüldüğünden, Diyarbakır İl Seçim Kurulu'nca verilen 28/11/1955 tarihli kararın bozulmasına ve evrakın mahalline iadesine ve keyfiyetin muterizlere tebliğine 2/12/1955 tarihinde ittifakla verildi”²⁷⁵.

Belediye seçimlerinin kaybedilmesiyle ağır bir darbe alan Demokratlar, yine aynı günlerde bazı Diyarbakır milletvekillerinin istifasıyla sarsılmıştır. Dr. Yusuf Azizoğlu DP İl İdare Kurulu'na gönderdiği bir telgrafta DP'den istifa ettiğini bildirmiş ve kendisiyle beraber, şimdiye kadar DP'den istifa eden Diyarbakır milletvekillerinin sayısı üçü bulmuştur.

²⁷³ Diyarbakır, 29 Kasım 1955.

²⁷⁴ Diyarbakır, 5 Aralık 1955.

²⁷⁵ Diyarbakır, 7 Aralık 1955.

Yusuf Azizoğlu DP İl İdare Kurulu'na gönderdiği istifa telgrafında şu ifadelere yer vermiştir:

“Demokrat Parti Başkanlığına Diyarbakır

Keyfi idareye doğru esas yolundan ayrılmış bulunan Demokrat Parti idarecileriyle daha fazla teşriki mesaiye imkan görmediğimden Demokrat Parti'den istifa mecburiyetinde kaldım. Bugüne kadar hakkımda gösterdiğiniz muhabbet ve samimi arkadaşlığın temiz hatıraları benim için en kıymetli varlık olarak kalacaktır. Bütün arkadaşlara vedamı arz ederken, memleket hizmetleri yolunda cenabı hakkın hepimize yardımcı olmasını diler, en derin hürmet ve muhabbetlerimi sunarım. Diyarbakır Mebusu Yusuf Azizoğlu”²⁷⁶.

Öte yandan gizli tasnif yapılması yüzünden Yüksek Seçim Kurulunca bozulmasına karar verilen Hani Belediye seçimleri ise, 15 Nisan 1956 Pazar günü yapılmış ve DP ile bağımsızların katıldığı seçim hararetli bir şekilde cereyan etmiş ve büyük bir seçmen kitlesi seçimlere iştirak etmiştir.

Yüksek Seçim Kurulunca bozulan seçimde bağımsızların kazandığı bu seçimi, bu kez büyük bir farkla DP adayları kazanmıştır. Bağımsız adaylar, bazı sandık kurullarının bitaraf çalışmadıklarını ve bir takım hilelerin cereyan ettiğini iddia ederek, itirazlarda bulunmuşlar ve seçimden çekildiklerini de bildirmişlerdir²⁷⁷.

13 Kasım 1955 tarihinde gerçekleşen belediye seçimleri ve hemen sonrasında kurulan belediye meclisi, önce seçim kararlarına itiraz edilmesi nedeniyle sekteye uğratılmak istenmiş bunda başarılı olunmayınca, Mayıs 1956'da Dâhiliye Vekâletince feshedilmiştir. Belediye meclisi, ilk içtımında Demokrat Parti saflarında çalışacaklarına dair bir karar almasına rağmen, bu karar siyasi mahiyette görülerek ve DP'li Dâhiliye Vekâleti'nin eline istediği fırsatı vermiş ve meclisi anında feshetmiştir.

1589 numaralı belediye kanununun 53. Maddesinin 4. Fıkrası, belediye meclisleri, siyasetle iştilal ettiği ve hatta temayül dahi gösterdiği takdirde, meclisin feshi lazım

²⁷⁶ Diyarbakır, 19 Aralık 1955.

²⁷⁷ Diyarbakır, 16 Nisan 1956.

geleceğini amir bulunduğu sebebiyle, Diyarbakır belediye meclisinin feshedilmesi hususunda Dahiliye Vekaleti tarafından icra vekilleri heyetine inha edilmişti²⁷⁸.

İcra vekilleri heyeti ise, bu talebi yerinde bulmuş ve Diyarbakır belediye meclisinin feshine karar vermiştir. Bu karar gereğince iki ay zarfında yeniden belediye meclisi seçimi yapılacaktır²⁷⁹. 29 Temmuz'da yapılacak seçimleri idare etmek üzere, DP İl İdare Kurulu Başkanı Cevdet Hayrullahoğlu'nun riyasetinde bir komite kurulmuştur. Komite Dr. Kamil Tayş, Esat Cemiloğlu, Tahsin Cahit Çubukçu, Şevket Beysanoğlu, Azmi Erdoğan, Abdurrahman Pirinçci'den müteşekkildir²⁸⁰.

Diğer taraftan Kasım 1955'de yapılan seçimlere katılmayan CHP Diyarbakır İl teşkilatı ise, belediye meclisinin feshedilmesinin ardından, Dahiliye Vekaleti tarafından alınan seçimlerin yenilenme kararı üzerine, yapılacak yeni seçimlere girmeye karar vermiştir. 14 Haziran 1956 günü toplanan CHP İl İdare Heyeti, yaptığı müzakerelerden sonra, belediye seçimlerine girme kararı almış, ancak bu hususta genel merkezin de hükmünün bekleneceği bildirilmiştir²⁸¹.

Belediye seçimlerinin yenilenmesi kararı üzerine, siyasi partiler de hazırlıklarına başlamış ve aday belirleme işlemlerine hız vermişlerdir. Aday belirleme işlemlerine ilk başlayan parti DP olmuş ve 1 Temmuz 1956'da; il, ilçe ve ocak DP idare kurullarının iştirakiyle 65 kişiden oluşan deneme heyeti toplanarak, belediye meclisi asil ve yedek üyelerini belirlemiştir.

Gizli oyla yapılan seçimler sonucunda en fazla oy alan asil üyeler arasında; Esat Cemiloğlu, Cevdet Hayrullahoğlu, Şevket Beysanoğlu, Cahit Gürkaş, Sezai Demiray, Adil Tekin ve Ekrem Tosunoğlu yer almıştır²⁸². Hazırlanan aday listesi ise, 3 Temmuz'da tasdik edilmek üzere DP Genel Merkezine gönderilmiştir. Demokratlar ayrıca seçim için ilk kez bir seçim beyannamesi hazırlamış ve birçok yerde açık hava toplantıları düzenlemişlerdir. Köylü Partisi de aday belirleme denemelerini gerçekleştirerek hazırlanan asi ve yedek üye listesini ilçe seçim kuruluna vermiştir.

²⁷⁸ BCA, 030.18.01.02.142.25-15.

²⁷⁹ *Diyarbakır*, 31 Mayıs 1956.

²⁸⁰ *Diyarbakır*, 12 Haziran 1956.

²⁸¹ *Diyarbakır*, 15 Haziran 1956.

²⁸² *Diyarbakır*, 2 Temmuz 1956.

Demokratlar tarafından hazırlanan Seçim Beyannamesi'nde Diyarbakır halkına şu şekilde seslenilmiştir:

Sayın Diyarbakır Halkına

Hükümetimizin Diyarbakır'ı kültür, bayındırlık, sağlık ve zirai sahalarda kalkındırmaya ve Diyarbakır'da bir şeker fabrikası kurmaya karar verdiği bir sırada belediye seçimi dolayısıyla, parti olarak tekrar kadirşinas Diyarbakır halkının huzuruna çıkmakla büyük ve manevi bir haz duymaktayız.

Birçok seçimlerde olduğu gibi bu seçimde de Diyarbakır halkının akli selimi ve memleket severlik ruhunu rehber itihaz ederek, en isabetli bir karar vereceğine ve Diyarbakır'a layık ve Diyarbakır şehrinin gelişme ihtiyaçlarını takdire ve temine muktedir bir belediye meclisini iş başına getireceğine inanıyoruz. Ve şu da bir hakikattir ki, Diyarbakır halkı epey bir zamandan beri kendi dertlerini dinleyen ve ihtiyaçlarına cevap vermesini bilen, hakka, kanuna ve adalete bağlı güler yüzlü bir belediye meclisine kavuşmanın da iştiyakı içindedir. Bu itibarla, halkımızın istek ve ihtiyaçlarını yerine getirmeyi halk içinde ve halkla beraber memleket işlerini tedvir etmeyi, memleket menfaatlerini her şeyin üstünde tutmayı şiar edinen partimiz, bu seçimi Allahın inayetiyle kazandığı takdirde, halkımızın istediği ve özlediği bir belediye olacağını şimdiden sayın Diyarbakır halkına vaat etmeyi bir vazife biliyoruz.

İş başına geldiğimiz takdirde yapacağımız işleri de hulasa olarak sayın hemşerilerimize arz ediyoruz.

1 – Hükümetimizin büyük yardımları ile imar ve ihya edilen ve her biri paha biçilmez mimari ve tarihi kıymetleri haiz bulunan camilerimizin su ve elektrik ihtiyaçlarını tam manasıyla temin edeceğiz.

2 – Diyarbakır şehri içindeki cadde ve sokaklarımızın medeni insanların serbestçe geçmelerine imkân verecek bir hale getireceğiz.

3 – Hükümetin vermeyi vaat ettiği on buçuk milyon lira tahsisatla Batman'dan getirilecek elektrik cereyanı işini derhal ele alıp şehrimizi bol ışığa ve muharrik kuvvete kavuşturmak vazifelerimizin başında gelecektir.

- 4 – Melikahmet caddesini genişletmek ve imkân bulduğumuz takdirde belediye önünden Hindibaba'ya kadar olan yolu açmak azim ve kararındayız.
- 5 – Hükümetimizin vereceği altı milyon liralık yardım tahsisatı ile eski kanalla gelmekte olan suyu, demir boru içerisine alarak şehre akıtacak ve bu suretle şehrimizin içme suyunu bir misli arttırmaya çalışacağız.
- 6 – Yenişehir'in açılmış ve açılacak olan kanalizasyonu için hükümetimizce verileceği vaat edilen dört milyon liralık tahsisata, belediyenin kendi bütçe imkanlarını da katarak bu işi kısa bir zamanda intaç etmek gayesindeyiz.
- 7 – Diyarbakır'ın Fatih Paşa ile Mardin Kapı arasında kurulmuş olan Kore mahallesinin yol, su, elektrik ve lağım ihtiyaçlarını sağlamak için elden gelen gayretleri sarfedecek ve buradaki vatandaşların yaptıkları evlere ait arsaların tapulama muamelesini kısa bir zamanda ikmal edeceğiz.
- 8 – Mardin kapısından yeni kapı ve kale kapısına kadar olan yolun tahakkukuna, Yenişehir kooperatif evlerinin bil umum yol ve parke işlerinin bitirilmesine çalışacağız.
- 9 – Bağlar mevkiinin yaptırılmış olan imar haritası ele alınarak parselasyon, cadde, su, elektrik işleri ikmal edilerek, ev yaptırmak isteyenlere yeni imkanlar hazırlayacağız.
- 10 – Bundan evvel bağımsız meclis tarafından suya, elektriğe ve levhaya yapılan zamları tamamen kaldıracağız.
- 11 – Milli koruma kanununun belediyeye vermiş olduğu yetkileri hüsnüniyet esasına göre tatbik etmek, esnafımızın kötü niyet mahsulü olmayan hata ve noksanlarını ıslah etmek, kanunu yapıcı manası ile vatandaşlara sevdirmek ve her türlü şantaj hareketlerini önlemek en büyük gayelerimizden biri olacaktır.
- 12 – Medeni şehirler seviyesine çıkartmak için Batman'da mebzulün bulunan hava gazını, yaptırılması mukarrer elektrik tesisatına muvazi olarak Diyarbakır'a getirmek için bütün gayretlerimizle çalışacağız.

13 – Şehrin kalabalık bir nüfusunu sinesinde saklayan Ali Paşa mahallesinin kaldırımlarını ikmal ve su ihtiyaçlarını ana borudan temin etmek vazifelerimizin başında olacaktır.

Hulasa Diyarbakır'ı her bakımdan güzelleştirmek, geliştirmek, halkın medeni ve sıhhi ihtiyaçlarına cevap veren bir şehir haline getirmek için her imkana başvurmak suretiyle çalışmak kararındayız²⁸³.

Seçim kurulu tetkiklerini bitirdikten sonra, DP, Köylü Partisi ve bağımsızların aday listelerini gazeteler vasıtasıyla ilan etmiş, müracaat etmemeleri üzerine, CHP ve Hürriyet Partisi'nin ise, belediye seçimlerine girmeyecekleri anlaşılmıştır.

Diyarbakır gazetesi başyazarı Tahsin Cahit Çubukçu ile Demokrasiye Güven gazetesinin sahibi Sabri Şenci'nin bulunduğu 25 kişinin Mayıs 1956'da DP'ye iltihak etmesi sonrasında²⁸⁴ CHP lehine yayınlarıyla bilinen Diyarbakır Gazetesi, bu kez DP lehine propaganda yapmaya başlamıştır.

13 Temmuz 1956'da "Adaylar (Belediye)" başlıklı bir yazı yayınlayan Diyarbakır Gazetesi, DP için kamuoyu oluşturmaya çalışmakta ve açıkça oylarınızı DP'ye verin yoksa bir daha meclisiniz fesholur demeye getirmektedir. Bu da Mayıs 1956 feshedilen ve bağımsızların kazanıp DP'nin safdışı edildiği Belediye meclisinin DP'li güçlerce feshedildiğine dair ipuçları vermektedir.

Diyarbakır Gazetesi'nde yayınlanan o yazıdan bazı kesitler:

"Listeleri tetkik ettik. Adaylar üzerinde teker teker durduk. Memlekete hizmet edeceklerin hangileri olduğunu zihnimizde kaydettik. Seçmenlerimizin şuan bilmeleri lazımdır ki, belediye hizmetleri çok mühimdir. Şu sıralarda hükümetimiz(DP hükümeti), belediye hizmetlerinin husulü ve halk ihtiyaçlarının temini için, birçok para tahsisleri yapmıştır. Bu tahsislerin yerlerinde kullanılması ve belediye hizmetlerinin yerine getirilmesi, belediye meclislerinin isabetli olarak verecekleri kararlara bağlıdır. Seçeceğimiz üyelerin, sizlere ve memlekete hizmet edebileceklerine iyice kanaat

²⁸³ Diyarbakır, 24 Temmuz 1956.

²⁸⁴ Diyarbakır, 22 Mayıs 1956.

getirdikten sonra, hükümetle beraber çalışabilecek listeye oylarınızı verirsiniz, hem vicdanen müsterih ve hem de memlekete büyük bir hizmette bulunmuş olursunuz.

Listeler arasında, biz şehrimizin tanınmış, sevilmiş ve memlekete hizmet edebilecek şahsiyetlerden mürekkep DP listesini daha şanslı olarak görüyoruz.

Sayın seçmenler: ellerinizi vicdanlarınıza koyup öyle bir listeye oylarınızı verin ki, şehrimiz belediye seçimlerinde tecrübe tahtası olmasın ve teşekkül eden meclis, bir daha feshedilmesin”²⁸⁵.

Aynı gazete 18 Temmuz 1956’da çıkan “Belediye Seçimi Hazırlıkları Hızla Devam Ediyor” başlıklı başka bir haberde ise, “Belediye seçimleri etrafında çarşığı, pazarı, esnafı, tüccarı ve bazı seçmen vatandaşların konuşmalarına şahit olduk. Hepsi de, DP listesinin şanslı ve kuvvetli şahsiyetlerden mürekkep olduğunu ve bu seçimde DP listesinin kazanacağını söylemekte ve buna muhakkak nazarıyla bakmaktadırlar... DP listesi kazanırsa, memleketimiz de her yönden yardıma kavuşmuş olur.” İfadeleriyle safını net olarak belli etmiştir²⁸⁶.

Şehir gündemini aylarca meşgul eden Belediye seçimleri nihayet 29 Temmuz Pazar günü gerçekleştirilirken, seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından seçimleri Demokrat Parti’nin büyük bir ekseriyetle kazandığı anlaşılmıştır²⁸⁷.

DP’nin seçimleri kazanması birçok çevre tarafından sevinçle karşılanırken, Diyarbakır Gazetesi yazarlarından Sabri Aytar DP’li meclisin iş başına gelişini, “Şimdi halka karşı yapılan vaatlerin tahakkukuna çalışılması, şehrimizin imar edilmesi, ihtiyaçların temini yolunda hükümetimizce verilmesi vaat edilen yardımların ciddiyetle takip edilip tahsis edilen yardım paralarının alınması, su, elektrik, yol ve kanalizasyon işlerinin yoluna konulması, hükümetimizle temasa geçilerek şehrimizde kurulması kararlaştırılan şeker fabrikasının kurulması hususunda teşebbüse geçilmesi, su ve elektrik ücretlerine

²⁸⁵ Diyarbakır, 13 Temmuz 1956.

²⁸⁶ Diyarbakır, 18 Temmuz 1956.

²⁸⁷ Diyarbakır, 30 Temmuz 1956.

yapılan zamların, meclisçe bir kere daha gözden geçirilmesi iktiza etmektedir.” İfadelerini kullanarak desteklemiş ve partiye yol göstermeye çalışmıştır²⁸⁸.

Seçimden 5 gün sonra 3 Ağustos Cumartesi günü; Diyarbakır valisi Fahrettin Akkutlu, Diyarbakır mebusları Mehmet Ünal ile Fikri Arıĝ'ın da katılımıyla toplanan belediye meclisi, Belediye Reisliğine seçimle Sezai Demiray'ı getirmiştir. Seçim sonucunda bir konuşma yapan Demiray, seçimlere katıldıkları zaman evvela memlekete hizmeti düşündüklerini, bu düşünce ile çalışarak seçimin kazanıldığını, Diyarbakırlı hemşerilerine layık olmak için hayatını feda edercesine canla başla çalışıp her türlü hizmetlerde bulunmak azminde olduğunu, meclis arkadaşlarının da, bu memleket çalışmasında kendisine yardımda bulunacaklarından emin bulunduğunu ve el birliğiyle memlekete hizmet edeceklerini söylemiştir²⁸⁹.

Demiray, vazifeye başladığı gün Başbakan Adnan Menderes'e bir saygı telgrafi yollamış, Başbakan Menders ise, bu telgrafa karşılık aşağıdaki cevap telgrafını göndermiştir²⁹⁰.

Sayın Sezai Demiray

Telgrafınıza çok teşekkür ederim. Diyarbakır şarkta en mühim merkezimizdir. Ve her türlü inkişaf ve hizmete layıktır. Merkezi hükümetin bu görüşten doğan çok yakın alakası devam edecek ve hayırlı inkişafalara imkan verecektir.

Muvaffakiyetler diler, başta zatı aliniz olmak üzere bütün arkadaşlara selam ve muhabbetlerimi bildiririm.

Başvekil Adnan Menderes

Seçimlerden kısa bir süre sonra Ankara'ya gidip Başbakan Menderes ile görüşen Demiray ise, Başbakanın kendisine anlattığı seçimlerle ilgili bir anıyı gazetelere şu şekilde yansıtmıştır: “*Diyarbakır belediye seçimleri sırasında Kabil'de idim. Ruhumda*

²⁸⁸ *Diyarbakır* 31 Temmuz 1956.

²⁸⁹ *Diyarbakır*, 4 Eylül 1956.

²⁹⁰ *Diyarbakır*, 15 Ağustos 1956.

büyük bir sıkıntı vardı. Belediye seçimlerini DP'lilerin kazandıklarına dair gönderilen telgraftan memnun oldum. Ruhumdaki sıkıntı derhal zail oldu ve neşem yerine geldi.”²⁹¹

Seçimlerde DP'nin zaferle ayrılması diğer partilerde rahatsızlıklara neden olurken, bu durumun en vahim sonuçları CHP İl Teşkilatında görülmüştür. Seçimlerden yaklaşık bir ay sonra CHP İl İdare Kurulu Başkanı Nadir Omay, Diyarbakır'ın tanınmış tüccarlarından Gani Yıldız ile Sami İşmen CHP il yönetiminden istifa ettiklerini açıklamışlardır²⁹².

Bismil ilçesinde de CHP'den toplu istifalar yaşanırken, ilçenin tanınmış şahsiyetlerinden Abdurrahman Sümer, Tepe Muhtarı Şerif Doğan, Kanlı köyü sahibi Sadık Kaya, Kürdancı köyünden Reşit Aydın, Abdullah Altunç ve Abulkerim Orman ile bütün aileleri CHP'den istifa ederek Demokrat Parti saflarına katılmışlardır. Çüngüş CHP il teşkilatından da yer yer istifa haberleri dönemin gazetelerine yansımıştır²⁹³.

Ergani'de ise, Genel Meclis Azası Zülküf Karındaş Halk Partisi'nden istifa ederek DP'ye iltihak ederken, 1954 seçimlerine kadar Ergani'de CHP'nin kalesi mesabesinde olan Zengetil nahiyesi halkı 28 Ekim 1956 tarihinde, başlarında Zülküf Karındaş ve Haydar Karındaş olduğu halde CHP'den istifa ederek DP'ye toplu halde katılmışlardır. İstifa edenlerin sayısı 2 binden fazlayken, bu önemli iştirak nedeniyle Ergani DP ve Belediye Başkanı Ahmet Yavuz tarafından bir tanışma ve kaynaşma toplantısı tertip edilmiştir.²⁹⁴ İlâveten Lice ilçesi Hürriyet Partisi idare kurulu azasından Mahmut Dursun ile Hamdi Yıldız da partilerinden istifa ettiklerini bildirmişlerdir²⁹⁵.

2.13. Hürriyet Partisi'nin Diyarbakır'daki Faaliyetleri

Demokrat Parti'den kopan muhalif milletvekillerininin 20 Aralık 1955'te kurdukları ve başkanlığını Feyzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun yaptığı Hürriyet Partisi 23 Ocak 1956 yılında bir şubesini de Diyarbakır'a açmıştır. Parti kurucularından da olan Diyarbakır milletvekillerinden Mustafa Ekinci ve İhsan Hamit Tigrel'in Doğu ve Güneydoğu'da

²⁹¹ *Diyarbakır*, 24 Eylül 1956.

²⁹² *Diyarbakır*, 1 Eylül 1956.

²⁹³ *Diyarbakır*, 22 Ekim 1956.

²⁹⁴ *Diyarbakır*, 31 Ekim 1956.

²⁹⁵ *Diyarbakır*, 23 Ekim 1956.

parti teşkilatlanmasını kurmak için görevlendirilmelerinden sonra bölgede çalışmalarına başlayan vekiller, partinin ilk şubesini Diyarbakır'a açmışlardır.

İl Başkanlığını Recep Azizoğlu'nun yapacağı partinin idare heyetinde şu kişiler yer almıştır: İkinci Başkan Av. Medeni Arman, üye Zülküf Cizreluoğlu, Vehbi Dabakoğlu, Ahmet Diren, Adnan İşmen, Sabri Kaçmaz, CHP eski milletvekillerinden Osman Ocak, Nihat Önder, Muhittin Sınanmış ve Müşfik Tiğrel. Yeni kurulan şubenin idare heyeti, İhsan Hamit Tiğrel ve Mustafa Ekinci ile birlikte Diyarbakır Valisini ziyaret etmiş ve yapacağı çalışmalar hakkında valiyi bilgilendirmişlerdir²⁹⁶.

Daha sonra teşkilatlanmasını tamamlamaya çalışan Hürriyet Partisi il yönetimi Şubat 1956'da merkez ilçe idare kurulunu kurmuştur. Merkez ilçe idare kurulu ise, şu kişilerden meydana gelmekteydi: Başkan Canip Yıldırım, Üye Adil Altan, Turgul Aydın, İhsan Dernek, Yunus Takat, Tahsin Hevedanlı Mahmut Güven²⁹⁷ Hürriyet Partisi'nin teşkilatlanma çabaları Diyarbakır'ın ilçelerinde de sürdürülmüş ve diğer partilerden istifa ederek bu partiye geçenler de olmuştur. Örneğin Kulp'un Hıyan köyünde Demokrat Parti'den istifa ederek Hürriyet Partisi'ne iltihak eden İzzet Ekmen isimli şahıs, Kulp ilçe teşkilatını oluşturmuştur²⁹⁸.

Parti İl Teşkilatı'nın resmi açılışı ise 8 Nisan 1956 günü gerçekleşmiştir. Açılışa; Manisa milletvekili Muammer Alakant, Kocaeli milletvekili Turan Güneş, Antalya milletvekili Asım Okur, Elazığ milletvekili Selahattin Toker, Diyarbakır milletvekillerinden İhsan Hamit Tiğrel, Mustafa Ekinci, Yusuf Azizoğlu ile çok sayıda vatandaş katılmıştır. Açılıştaki söz alan konuşmacıların çoğu DP iktidarının gidişatını şiddetle tenkit etmişlerdir.

İlk konuşmayı yapan Hürriyet Partisi Diyarbakır İl Başkanı Recep Azizoğlu, saflarında çalışarak Demokrat Parti'yi iktidara getirdiklerini; fakat milletin bu ulvi tezahürlerinin istismar edildiğini, milli selamet ve emeklilik kanunlarıyla yanlış yolda yürüdüklerini, hakim teminatının olmadığını, hürriyet buhranı, rejim tehlikeleri olduğunu ve

²⁹⁶ *Diyarbakır*, 24 Ocak 1956.

²⁹⁷ *Diyarbakır*, 2 Şubat 1956.

²⁹⁸ *Diyarbakır*, 4 Nisan 1956.

diktatörlüğün yer aldığını, CHP nasıl alaşağı edilmişse, DP iktidarını da alaşağı edeceklerini söylemiştir.

Kürsüye gelen Yusuf Azizoğlu, 1954'den sonra, DP'nin maksat ve gayesinden ayrıldığını, vaatlerini yerine getirmediğini;

Asım Onur, DP iktidarının vazifesini ifa edemediğini, iktidar gemisinin kaptanlığını yapamadığını, bunu ancak Hürriyet Partisi'nin yapabileceğini;

Selahattin Toker, Hürriyet davasında, memleket severlerin bir ve beraber yürüyeceklerini;

İhsan Hamit Tiğrel, Hürriyet, hak ve adalet prensiplerine dayanılarak kurulan Hürriyet Partisi'nin bu uğurda canla başla çalışacağını, bu milletin artık keyfi ve şahsi idarelere tahammülü kalmadığını;

Turan Güneş, DP'nin büyük bir düzensizliğe girmiş bulunduğunu, mebuslara söz söyletmediğini, mebuslarını banker yaptıklarını, banka kredilerini ancak DP mensuplarına açtıklarını, bütün kalkınma hareketlerinin milletin aleyhinde olduğunu;

Muammer Alakant, Diyarbakır'dan yükselecek hürriyet seslerinin, Ege ve Karadeniz vilayetlerinden aksi sedasını bulacağını;

Son olarak söz alan Mustafa Ekinci ise, DP'den üzülmeye ayrıldığını, ispat hakkı kanunu teklifinin kendilerini DP'den ayrılarak, matbuatın ve milletin arzusu üzerine Hürriyet Partisini kurmak mecburiyetinde kaldıklarını, bu uğurda azimle sebatla ve yılmadan çalışacaklarını ifade etmiştir²⁹⁹.

Demokrat Partililer ise, Hürriyet Partisi'nin eski Halk Partili zihniyeti taşıdıklarını ve hürriyeti müdafaa için değil, hürriyete ihanet etmek için çalıştıklarını söyleyerek partiye olan yönelik tavırlarını ortaya koymuşlardır³⁰⁰.

Diyarbakır'da hızla teşkilatlanan Hürriyet Partisi'nin faaliyetlerini yerinde görmek ve şehirde bir takım temaslarda bulunmak isteyen parti genel başkanı Feyzi Lütfi

²⁹⁹ Diyarbakır, 9 Nisan 1956.

³⁰⁰ Diyarbakır, 4 Haziran 1956. DP Urfa Kapı semt Ocağı Kongresi'nde konuşan DP'li emin Kaya'nın ifadeleri.

Karaosmanoğlu, 24 Ekim 1956 Çarşamba günü, yanında Diyarbakır mebusu Rağıp Karaosmanoğlu ve Elazığ mebusu Selahattin Toker bulunduğu halde Diyarbakır'a gelmiştir.

Parti şehirde bu kadar hızlı teşkilatlanmasına rağmen seçimlerin hiçbirinde bir varlık gösterememiş ve kısa bir süre sonra partinin Diyarbakır il teşkilatı 1958 yılında ilginç bir karar almıştır. Hürriyet Partisi teşkilatı kendi mensupları arasında gerçekleştirdiği toplantılar neticesinde CHP ile güç birliği mevzuunu görüşüp ittifakla CHP ile birlikte hareket etme kararı almıştır³⁰¹.

2.14. 1957 Genel Seçimleri ve Demokrat Parti'de Yaşanan Hizipleşmeler

Yerel seçimleri çalkantılı bir şekilde atlatan Diyarbakır siyaseti, ara vermeden genel seçim hazırlıklarına başlamıştır. Belediye seçimlerine oranla çok daha önemli olan bu süreçte, demokratlar arasında yaşanan çekişmeler damgasını vuracaktır.

Bu dönemde CHP İl İdare Heyetinde; Şeref Uluğ, Vefik Pirinççioğlu, Aziz Giray, Nezir Atçı, Muhittin Çağın, Memduh Nasır, Behzat Ülger, Fikret Asena, Hilmi Gündoğan, Turgut Artuç yer alırken, başkanlık görevini Fevzi Kalfagil yürütmektedir³⁰².

Hürriyet Partisi İl İdare Heyetinde ise; Necati Hayalioğlu, Vehbi Dabakoğlu, Canip yıldırım, Selahattin Cizrelioğlu, Muharrem Orhan, Enver Işık, Tosun Budak, Ahmet Altnakar, Recai İskenderoğlu ve M. Ali Göz yer almaktadır³⁰³.

Demokrat Parti Genel Merkezi ise seçimler öncesi, ülke genelindeki teşkilatlarında yaşanan hizipleşme ve çekişmeler nedeniyle, içinde Diyarbakır'ında yer aldığı 50 ilde adayların bizzat parti teşkilatı tarafından seçileceğini bildirmiştir³⁰⁴.

Demokrat Parti Diyarbakır İl Teşkilatı, parti genel merkezinin aldığı bu karar doğrultusunda gerçekleştirdiği deneme neticesinde; Nuri Onur, Tahsin Cahit Çubukçu, Şevket Beysanoğlu, Kamil Tayşı, Sezai Demiray, Halil Turgut, Fikri Arıç ve Sabahattin Savcı'dan müteşekkil listeyi adaylık için belirleyerek genel merkeze göndermiştir.

³⁰¹ *Gayret*, 30 Ekim 1958.

³⁰² *Dicle*, 7 Eylül 1957.

³⁰³ *Dicle*, 10 Eylül 1957.

³⁰⁴ *Gayret*, 3 Ekim 1957.

Demokrat Parti Genel Merkezi ise, Diyarbakır il teşkilatının listesinden Şevket Beysanoğlu ve Sabahattin Savcı'yı çıkartmış ve yerlerine Niğde Milletvekili Mehmet Ünal'ı getirmiştir³⁰⁵.

Bu iki şahsın listeden çıkarılması DP'liler tarafından hoş karşılanmazken, 1946 yılından beri Demokrat Parti saflarında yer alan ve il teşkilatı tarafından gerçekleştirilen ön seçimlerde büyük bir ekseriyetin oyunu almasına rağmen, genel merkez tarafından vekil listesinden çıkarılan Avukat Şevket Beysanoğlu, partisinden istifa ederek CHP saflarına katılmıştır³⁰⁶.

DP'de yaşanan olaylar ve birçok kişinin partiden istifa ederek CHP'ye geçmesi sonrası, Halk Partisi Diyarbakır İl Başkanı Feyzi Kalfagil bir basın toplantısı gerçekleştirerek bazı önemli beyanatlarda bulunmuştur.

Kalfagil, yaşanan istifaların Demokrat Partiyi zayıflatacağını, bu durumun da CHP'nin Diyarbakır'daki oylarını yüzde 80'lere çıkaracağını ifade ederek, DP il idare heyeti azalığı yapan ve deneme adayı seçilen Şevket Beysanoğlu, Merkez İlçe Başkanı Mehmet Demir ve azalar Salih Arıkan, Mehmet Ali Eren, Abdülkerim Aslan, Abdurrahman Yay ile belediye meclis üyesi Şahin Kardeş'in ve kendilerine bağlı bulunan; Çullu, Kabi, Arap, Yenice, Çarıklı ve Fabrika köyü seçmenlerinin DP'den istifa ederek partilerine iltihak ettiklerini söylemiştir.

Feyzi Kalfagil, "*DP'nin bugünkü zihniyeti apaçıktır. Keyfi muameleler DP'yi bugünkü duruma düşürmüştür*" diyerek toplantısına son vermiştir.

Parti binasını dolduran binlerce partilinin tezahüratları arasında söz alan Şevket Beysanoğlu ise, "*Demokrat Parti denemelerinde üçüncü defa kazandığım halde genel kurulun kendi tüzüğüne dahi riayet etmeyecek kadar keyfi idarede bulunduğundan, hiçbir vaadini yerine getirmediğinden istifa ettim. CHP ise kanun ve nizam partisi olduğu için buraya iltihak ettim*" demiştir³⁰⁷.

³⁰⁵ Gayret, 6 Ekim 1957.

³⁰⁶ Gayret, 8 Ekim 1957.

³⁰⁷ Gayret, 9 Ekim 1957.

1957 genel seçimleri öncesinde Diyarbakır'da çalışmalarını hızlandıran bir başka parti de Hürriyet Partisi olmuştur. 13 Ekim'de iki açık hava toplantısı gerçekleştiren Hürriyet Partisi İl Teşkilatı, toplantılarında ekseriyetle Demokratların icraatlarını eleştirmiştir. Toplantıda konuşan hatipler, şimdiki gidişatın iyi olmadığını, pahalılığın artık çekilemeyecek bir hal aldığını ve bütün baskılara rağmen Demokrat Partiyi milletçe yıkacaklarını ifade etmişlerdir³⁰⁸.

Hürriyet Partisi Diyarbakır'ın ilçelerinde de toplantı ve çalışmalarını hızlandırırken, Lice ve Silvan'da gerçekleştirilen toplantılar yoğun ilgi görmüştür. Silvan'da gerçekleşen toplantıda konuşan Yusuf Azizoğlu, Demokrat Parti'nin birçok antidemokratik kanun çıkardığını ve eski teveccühünü kaybettiğini, Menderes'in ihtisas sahiplerine, ilim adamlarına kıymet vermediğini, her şeyi ben yapacağım ben bilirim dediğini ve bu yüzden gerek iç ve gerekse dış politikanın bugünkü duruma düştüğünü söyleyerek demokratları eleştirmiştir³⁰⁹.

Sonunda 27 Ekim Genel Seçimleri gelmiş ve seçim sonucunda sandıktan yeniden Demokrat Parti iktidar olarak ayrılmıştır. Buna göre Türkiye genelinde 47 vilayette Demokrat Parti 423 vekil, CHP 20 vilayette 171 vekil meclise götürebilme hakkı kazanmıştır. Seçim sonucunda bilhassa Hürriyet Partisi'nin en kuvvetli görünen yerlerden bile tahminlerden çok düşük netice alması seçimin en büyük sürprizlerinden olmuştur³¹⁰.

1957 genel seçimlerini Türkiye genelinde Demokrat Parti kazanırken, Diyarbakır'da ise yine tüm olumsuzluklara rağmen, aralarında Tahsin Cahit Çubukçu, Sezai Demiray, Nuri Onur, Kamil Tayşi, Hamid Zülfü Tigrel, Halil Turgut, Hüseyin Ülkü, Mehmet Hüsrev Ünal ve Fikri Arığ'ın bulunduğu DP listesi kazanmıştır.

³⁰⁸ *Gayret*, 14 Ekim 1957.

³⁰⁹ *Gayret*, 17 Ekim 1957.

³¹⁰ *Gayret*, 30 Ekim 1957.

1957 Seçimlerinde Diyarbakır'da 114 bin 471 seçmenin sandık başına giderek oy kullandığı bildirilirken, Diyarbakır seçim bölgesinde partilerin aldıkları oylar ise şu şekildeydi³¹¹:

DP: 56.309, CHP: 33.820, HP:22.466, CMP:900, Bağımsız: 0

Bu seçimlerde dikkati çeken nokta DP'de yaşanan hizipleşmeler ve tartışmaların oyları ciddi anlamda düşürdüğü gerçeğidir. Demokratlar her ne kadar seçimleri kazanmış olsalar da geçen seçimlerde 72 bin 907 olan oy sayısı, bu seçimlerde 16 bin 598 sayı azalarak 56 bin 309'a gerilemiştir. CHP'de kan kaybetmeye devam ederken, geçen seçimlerde 42 bin 333 olan oy sayısını 33 bin 820'ye kadar geriletmiştir. Bunun yanı sıra yeni kurulan ve ülke siyasetine hızlı bir giriş yapıp bünyesinde DP'li eski milletvekillerini barındıran Hürriyet Partisi ise, CHP'nin bile gerisinde kalarak büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

Seçimlerin Diyarbakır'da DP lehine neticelenmesi sonucunda, oy kullanma işlemlerinin normal şartlar altında yapılmadığı iddiasında bulunan muhalif partiler il seçim kuruluna itirazda bulunmuşlardır. Muhalifler bu itirazlarında, seçim kütüklerinin yanlış ve eksik hazırlandığını bu yüzden yalnız merkezden 35 bin seçmenin oylarını kullanmadıklarını, birçok kimselerin mükerrer oy kullandıklarını, seçim kütükleri ile sandık başkanlarının elinde bulunan listelerin birbirini tutmadıklarını delil olarak göstermişlerdir.

İl Seçim Kurulu ise, yaptığı toplantılar neticesinde 4'e karşı 7 oyla itirazları yerinde görerek neticeyi Yüksek Seçim Kuruluna bildirmiş,³¹² Yüksek Seçim Kurulu da, Diyarbakır İl Seçim Kurulu'ndan dosyaların tekrar tetkik edilmesini istemiştir.

Diyarbakır Ağır Ceza Reisi Şükrü Eroğlu'nun başkanlığında 14 Kasım 1957 günü toplanan İl Seçim Kurulu, CHP'nin seçime yaptığı itiraz dilekçelerini okumuş ve itiraza delil olarak gösterilen hususların tetkiki için toplantıyı başka bir güne ertelemiştir. Kurul, CHP'nin seçim neticesine tesir ettiği iddiasıyla yolsuz olarak tanzim edildiklerini

³¹¹http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1957&p_il_kodu=21 Erişim Tarihi: 27.11.2011.

³¹² Gayret, 31 Ekim 1957.

ileri sürdüğü seçmen kütüklerinin ve seçim listelerinin ilçe seçim kurulundan getirilerek tetkikine karar vermiş ve onun için de toplantıyı tehire karar vermiştir³¹³.

1958 yılına geldiğimizde ise birçok yerde nüfuzunu DP'ye bırakmak zorunda kalan Halk Partililerin, demokratları ciddi anlamda eleştirmeye başladıklarını görüyoruz. CHP'lilerin DP'lileri en fazla eleştirdiği konuların başında özgürlüklerin kısıtlanmış olduğu iddiası gelmekteyken, CHP il yönetiminde bulunan birçok kişi özgürlükler konusunda DP'lilere yüklenmeye çalışmıştır. DP'liler ise bu konuda CHP'lilerin kendilerini eleştiremeyecek bir konumda olduklarını ifade ederek, sürekli CHP'nin 27 yıllık iktidarından örnekler vermişlerdir.

Örneğin Diyarbakır'ın Lice kazasında gerçekleşen DP kongresinde konuşan Tahsin Cahit Çubukçu, *“CHP'nin 27 yıl temsil ve tatbik ettiği zihniyete bakarak onların ikide bir bahsettikleri insan haklarından neyi kastettiklerini anlamak mümkündür. İnsan hakları 35 vatandaşın sorgusuz sualsiz Özalp'ta kurşuna dizilmesi ise, şarklı çocukların okutulmaması kararı ise, halkın dini inanç ve mukaddesatına tecavüz ise biz bu hakların düşmanıyız. Ve DP'nin ilanihaye bu haklar dışında iktidarda kalması için canla başla çalışmaktan bir an bile geri kalmayacağız.”* diyerek bir anlamda kendilerini eleştirenlere siz daha iyi değilsiniz mesajını vermiştir³¹⁴.

1958 yılında siyasetin gündeminde olan bir diğer konu ise, Diyarbakır Belediye Başkanı Cahit Gürkaş olmuştur. Gürkaş belediye yönetiminde başarısız bir performans göstermiş, bu durum ise sadece muhaliflerin gündemini meşgul etmekle kalmamış, DP'lilerin dahi rahatsız olmalarına neden olmuştur. DP'li Cahit Gürkaş, bizzat kendi arkadaşları tarafından eleştirilmiş ve görevi bırakması istenmiştir. Özellikle 12 Ekim 1958 Pazar günü gerçekleşen DP merkez ilçe kongresinde konuşan delegelerin hemen hemen hepsi belediyenin pasifliğinden bahisle reisi istifaya davet etmişlerdir³¹⁵.

Demokrat Parti Merkez ilçe kongresinde Belediye başkanı Cahit Gürkaş'a yönelik istifa talepleri, DP içerisinde Gürkaş aleyhine gergin bir ortamın oluşmasına neden olmuş,

³¹³ Diyarbakır İl Seçim Kurulu şu kişilerden oluşmaktadır: Ağır Ceza Reisi Şükrü Eroğlu 'Kurul Başkanı', Avukat Hikmet Gökçeğ, Ayhan Olguntürk, Mahmut Altınakar, Tefik Tan, İzzet Azizoğlu, Ahmet Cemiloğlu, Cemil Değer, Salih Arıkan ve Abdurrahman Pirincal. *Gayret*, 15 Kasım 1957.

³¹⁴ *Gayret*, 27 Eylül 1958.

³¹⁵ *Gayret*, 14 Ekim 1958.

kongreden birkaç gün sonra toplanan belediye meclisinde de bu mevzu görüşülmüş ve ekseriyetle Cahit Gürkaş'ın reislikten düşürülmesi kararlaştırılmıştır.

Cahit Gürkaş ise, kendisine karşı yapılan bu hareketin kanunsuz olduğunu ve bilhassa Ankara'da olduğu sırada şahsi meselelerinden dolayı aleyhine konuşan şahıslar aleyhinde dava açacağını belirtmiştir³¹⁶.

DP ilçe kongresinde yapılan şiddetli tenkitlerden sonra belediye meclisi tarafından ekseriyetle hakkında verilen "Ademi İtimat" kararı ile reislikten düşürülen Cahit Gürkaş, verilen kararın dahiliye vekaletinin tasvip ve tasdik etmesi lüzumuna işaretle makamından ayrılmamış ve vazifesine devam etmiştir. Bu gelişmeler sonrasında ise, meclisin aldığı karar Dahiliye Vekaleti tarafından tasdik edilerek vilayete gönderilmiştir. Vilayetin bir vekil tayin edilmesine kadar, reis vekilliğini muavin Mustafa Naili Yegin tarafından yapılmasına karar verilmiştir.³¹⁷ Reislikten düşürülen Cahit Gürkaş ise, bu karar sonrası DP'den istifa etmiştir³¹⁸.

Bu dönemde Diyarbakır'da gerçekleşen bir başka önemli olay ise, CMP il teşkilatının çökmesidir. Pasif bir şekilde çalışmalarını sürdüren CMP Diyarbakır il teşkilatı, idare heyetinin müşterek istifa etmesi sonucu çökmüştür. Bu durumla ilgili bir basın toplantısı gerçekleştiren İl Başkanı ve parti kurucularından Mehmet Noyan, Halil Yağdı, Mehmet Özgündüz ve Mahir Soyaçıkğöz istifalarını gazetecilerin önünde imzalamışlardır. İl Başkanı Mehmet Noyan, partinin bilhassa mali bakımdan vatandaşlar tarafından alaka görmediğinden çok müşkül vaziyetlere düştüklerini belirterek bilhassa son CMP ile TKP'nin birleşmesinde genel başkanlarının vilayet idare heyetlerinin fikirlerini almadan, kendi şahsi emellerine partiyi alet etmeye yeltenmesi istifalarında asıl sebep teşkil ettiğini bildirmiştir. İstifa eden CMP'liler hiçbir partiye geçmeyi düşünmediklerini söylemişlerdir³¹⁹.

1959 yılına geldiğimizde Demokrat Parti Diyarbakır İl Teşkilatı'ndaki, iç çekişme ve parti içi hizipleşmelerin en ileri noktaya gelmiş olduğunu görüyoruz. DP içerisindeki

³¹⁶ *Gayret*, 17 Ekim 1958.

³¹⁷ *Gayret*, 25 Ekim 1958.

³¹⁸ *Gayret*, 1 Kasım 1958.

³¹⁹ *Gayret*, 22 Aralık 1958.

sorunlar şehrin yönetimini de doğrudan etkilerken, hizipleşmeler 6 ay içerisinde 3 belediye başkanının seçilip düşmesine neden olmuştur.

Bu dönemde Demokrat Parti içerisinde Kamil Tayşı ve Nuri Onur grupları oluşmuş, bu iki gruptan herhangi birine yakın kimse belediye reisi olunca, diğer grup onu düşürmek için elinden geleni yapmıştır. Nitekim Temmuz 1959'da gerçekleşen belediye meclisi toplantısında, Kamil Tayşı grubunda yer alan Belediye Başkanı Emin Topalan, Nuri Onur grubunun 7 oya karşı 21 oyuyla Belediye Başkanlığından düşürülmüştür³²⁰.

DP Diyarbakır İl Teşkilatında yaşanan sorunların artması üzerine, DP Diyarbakır Vilayet İdare Heyeti, Genel Merkez tarafından feshedilmiştir. Müteşebbis idare heyetini teşkil etmek üzere kendisine telgrafla yetki verilen eski DP reislerinden Cevdet Hayrulloğlu, aşağıda isimleri yazılı şahıslardan meydana gelen idare heyetini genel merkezin onayıyla işbaşına getirmiştir.

Müteşebbis İdare Heyeti: Cevdet Hayrulloğlu, Belediye Reisi İhsan Koçak Kemal Yıldırım, Şevket Bingöllü, Abdülbaki Aydın, Zülkif Karındaş, Sait Yıldız, Selahaddin Tantekin ve Vedat Polat.

Eski idare heyetinden Avukat Turgut Artuç, Avukat Necdet Hayalioğlu, Avukat Recep Azizoğlu ve Hasan Değer ise saf dışı bırakılmışlardır³²¹.

2.15. 1960 Darbesi ve Sonrasında Yaşananlar

1950 yılında iktidarı CHP'nin elinden alan Demokrat Parti birçok soruna rağmen, alternatifsizlik ve feodal güçlerin kendi bünyesinde toplanması nedeniyle tam 10 yıl boyunca Türkiye ve Diyarbakır'ı yönetmiştir. Bu on yıl boyunca parti içinde yaşanan lüzumundan fazla hizipçilik ve kargaşaya rağmen, Türkiye'nin birçok şehrinde olduğu gibi Diyarbakır'da da Demokrat Parti'ye olan destek tam anlamıyla hiçbir zaman kesilmemiştir. Bu durumun en önemli nedeni olarak ise, CHP'nin halkın duygularına hitap edememesi ile Demokratların bu okumayı becerebilme kabiliyetini görmekteyiz. 10 yıllık bu yönetime baktığımızda, tarihi şartlardan kaynaklanan tekamülün doğallığı nedeniyle Diyarbakır'da da bazı ilerlemelerin gerçekleştiğini görüyoruz.

³²⁰ *Ümmid*, 15 Temmuz 1959.

³²¹ *Ümmid*, 5 Kasım 1959.

2 Şubat 1960 tarihinde Diyarbakır Belediyesi meclis azası Adil Teki'nin, belediye meclisinde gerçekleştirdiği konuşma, Diyarbakır Belediyesini 1950 yılından alıp 1960 yılına kadar idare eden Demokrat Parti'nin 10 yıllık icraatlarını kendi ağızlarından anlatılmaları açısından önemlidir. CHP ile DP dönemlerini kıyaslayan Teki konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir:

“Biran için arkadaşlarımın hafızasını 1950 yılının ilk içtimasına götüreceğim ve bence enteresan bir mukayeseyi hatırlatacağım.

Dikkat buyurun, 1950’de belediyeyi 600 bin liralık bir bütçe ile devir almışken bugün riyaset huzurunuzda 11 milyon 500 bin liralık bir bütçe ile gelmiş bulunuyoruz. Bu itibarla kıymetli arkadaşlarıma on sene içerisinde belediyemiz bütçesinin 600 binden 11.5 milyona çıkmasının amme ve memleket hizmetindeki muvaffakiyetlerinin delili değil midir?

Şunu itiraf edeyim ki, bununla öğünmüyoruz. Hizmet ettik de demiyoruz. Çalışmalarımız bu büyük ve tarihi şehre elbette ki az olmuştur. Ben sadece bu rakamın yüksekliğinin ehemmiyetini arzetmek istiyorum.

...Ayrıca kenar mahallelerin sokakları hemen hemen tamamı parkelenmiş, kanalizasyonu kısmen yeniden yapılmış, kısmen de tamir edilmiştir. Yenişehir’de keza, ana caddeler genişletilmiş, önemli bir ihtiyaç olan otobüs durakları da modern tarzda yapılmıştır”³²²

Demokrat Partili Belediyenin bu çalışmaları CHP tarafından da takdirle karşılanırken, bir hafta sonra yapılan başka bir meclis toplantısında konuşan tek CHP’li meclis üyesi Şevket Beysanoğlu, belediyenin çalışmalarını şu cümlelerle takdir etmiştir:

“Bendeniz içinizde yegane muhalif bulunan bir azayım. Başta Belediye Reisi İhsan Koçak olmak üzere, meclis azası arkadaşlarımın çalışmalarını takdirle karşılarım. Kendilerine teşekkür ederim. Çalışkan ve disiplinli belediye Başkanımızın,

³²² Sesleniş, 3 Şubat 1960.

büyüklerimizin yakın alakalarıyla ve meclis azası arkadaşlarımın yardımlarıyla 1960 yılında da başarılı çalışmalar göstereceğine inanıyorum.”³²³

1960 yılı başlarında Demokrat Parti’de bu gelişmeler yaşanırken, CHP il teşkilatı ise istifalarla sarsılmıştır. 11 Mart 1960’da bir basın toplantısı gerçekleştiren DP İl Başkanı Cevdet Hayrullahoğlu, 1018 kişinin CHP’den istifa ederek DP saflarına katıldığını, Çınar’da 3 CHP’li belediye meclis üyesinin kendi saflarına katıldığını ifade ederek, bunları yakında daha geniş ölçekli istifaların takip edeceğini söylemiştir³²⁴.

Çınar’da CHP’den istifa edenler, ilçede CHP teşkilatının dahi bulunmadığı gerçeğini de ortaya çıkarmışlardır. CHP’den istifa eden Çınar Belediye Meclis Azası Kamil Göksu, CHP İl Teşkilatına gönderdiği dilekçesinde bu olayı şu şekilde açıklamaktadır:

“Partinin bugünkü durumunu, benim siyasi düşüncelerime uygun bulmadığımdan ve iktidar partisinin memlekete yaptığı muazzam hizmetle bu vatanın daha müreffeh bir hale geleceğine itimat ettiğimden DP’ye iltihak etmiş bulunuyorum. İlçede CHP teşkilatı olmadığından istifa dilekçemi İl’e gönderiyorum. Gereğinin yapılmasını rica ederim.

Çınar Belediye Meclis Azası ve Yeşil Mahalle CHP Ocak Başkanı Kamil Göksu.”³²⁵

Demokrat Partili Adil Tekin’in partisinin çalışmalarını övmesi, CHP’li Şevket Beysanoğlu’nun bu övgülere destek vermesi ve CHP’nin istifalarla çalkalanmasına rağmen, Demokratlar 1960 yılında da birçok sorunla karşı karşıya gelmiş ve Diyarbakır milletvekili Kamil Tayşı’nın Başbakan Adnan Menderes’e askeri darbeden bir ay önce gönderdiği mektup sorunların ne kadar büyüdüğünü açıkça göstermektedir.

Tayşı, mektubunda Diyarbakır DP il teşkilatının bazı bozukluklarını ifade ederek, başbakanı Diyarbakır konusunda şu şekilde uyarmıştır: *“Diyarbakır DP teşkilatı bugünkü durumu ve idarecileriyle hiçbir seçime girecek durumda değildir. Vatandaş bunlardan münfail bir durumda ve çekingen bir haldedir. Teşkilatı idare edenlerin*

³²³ Sesleniş, 10 Şubat 1960.

³²⁴ Sesleniş, 12 Mart 1960.

³²⁵ Sesleniş, 14 Mart 1960.

şahsiyetinden müteneffirdirler. Canlı misali 21/2/1960'da şehre en yakın muhacir köyü olan Yeni Köy'de yapılan muhtar seçiminde DP'nin 6, CHP'nin 146 rey almasıdır."³²⁶

Bu uyarıdan yaklaşık iki ay sonra bir grup asker ülke yönetimine el koyacaktı. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin ülkeyi gitgide bir baskı rejimine götürdüğü gerekçesiyle ordu içerisinde bir grup subay, 27 Mayıs 1960 sabahı ülke yönetimine bütünüyle el koyduklarını duyurmuşlardır. 37 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi bu hareket ile anayasa ve TBMM'yi feshetmiş, siyasi faaliyetleri askıya alarak; Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes başta olmak üzere birçok Demokrat Partiliyi tutuklatmışlardır.

Darbeden hemen sonra Diyarbakır'da vazifeli Vali ve Belediye Başkanı görevden alınırken, onların yerine 30 Mayıs günü Başvekil Cemal Gürsel Başkanlığında toplanan Milli Birlik Komitesi yenilerini atamıştır. Tuğgeneral Cavid Yenicioğlu, Diyarbakır'a askeri vali tayin edilmiş, Belediye Başkanlığına da şehrin vali muavinlerinden Zekeriya Çelikbilekli getirilmiştir³²⁷.

Yeni vali Tuğgeneral Cavid Yenicioğlu, görevine başlarken gazetelere bir yazıyı göndererek Diyarbakır halkından temennilerini şu şekilde açıklamıştır:

"Aldığım emir gereğince 30 Mayıs 1960 Pazartesi günü saat 13.30'dan itibaren Diyarbakır Askeri Valiliği görevine başlamış bulunuyorum.

Bundan evvelki vazifem icabı, iki seneye yakın bir zamandır sayın Diyarbakırlıların arasında bulunmuş olmakla, kendileriyle birçok vesilelerle tanışmış ve kıymetli yardımlarını görmüştüm. Bu itibarla bugün üzerime almış olduğum oldukça çetin bu vazifenin ifasında, amme hizmetini sükun ve huzur içerisinde kolaylıkla yürütülmesinde bana azami derecede destekleyici olacaklarından emin bulunmaktayım.

Huzur ve sükun içinde yaşamının anahtarı elimizdedir. Bu anahtar her türlü fikir ayrılıklarını bir tarafa bırakarak tam bir kardeşlik duygusu ve karşılıklı sevgi ve

³²⁶ BCA, 030.01.00.00.21.123.6.1.

³²⁷ Tuğgeneral Cavid Yenicioğlu, 1326 yılında Edirne'de doğmuştur. 1931 senesinde harp okulundan mezun olarak ordu saflarına katılan Yenicioğlu, 1938'de Harp Akademisini bitirerek kurmay olmuştur. Yenicioğlu bu görevinden önce; Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı, Erkanı Harbiye Umum Reisliği, Harekat Şube Müdürlükleri, Tahran Ateşemiliterliği, Kore Türk Silahlar Kuvvetler Kumandan Yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. En son vazifesi ise VII. Kolordu Kurmay Başkanlığı idi.

bağlılık içerisinde yaşamaktır. Çıkarılan asılsız haberlere kulak vermemek ve bugün için bazı sebepler dolayısıyla konmuş olan tedbir ve nizamla harfiyen riayet etmektir. Esasen Diyarbakırlı vatandaşlarımızın şu birkaç günlük hava içindeki durumları ve daima gülen yüzleri de bu sükun ve huzurun başlıca delilidir. Hepinizi hürmet ve muhabbetle selamlarım Sayın Diyarbakırlı vatandaşlarım. Askeri Vali Tuğ G. Cavid Yenicioğlu.”³²⁸

Askeri valiliğe Tuğgeneral Cavid Yenicioğlu getirilirken, Mülki Valiliğe ise İçişleri Bakanlığınca Niyazi Akı tayin edilmiştir. Diyarbakır eski valisi Muhlis Babaoğlu ise, Konya valiliğine tayin edilmiştir.³²⁹ Niyazi Akı da Diyarbakırlılara hitaben bir konuşma gerçekleştirmiş ve konuşmasında askeri yönetimi şu sözlerle övmüştür:

“Sevgili Diyarbakırlılar! İnkılap hükümetimiz devlet hazinesinin içinde bulunduğu vahim durumu milletimize açıklamış bulunmaktadır. Bu vatan için her şeyini hatta kanını vermeye her zaman azmetmiş, halkımız ise büyük bir anlayış ve fedakarlıkla hamiyet yarışı içinde bağışlara başlamıştır. Tarihimizin içinde müstesna hizmetler ifa etmiş, Ziya Gökalpları ile Türklüğümüzü yeniden canlandırmada meşale olmuş, Diyarbakır evlatları da bu yarışa iki gündür katılmış bulunmaktadır.

Şanlı ve medarı iftiharımız silahlı kuvvetlerimizin bizleri bir millet halinde yeniden şahlandırdığı bu mesut günlerde, her gün bir çığ gibi büyüyen hizmet nişanelerimizi, fedakar evlatlarımızın bağışlarını, şimdi sizlere arz ederken ordumuza karşı duyduğumuz sarsılmaz sevgi bağlarımızı da gönülden ifade ederim.”³³⁰

1960 darbesiyle beraber diğer birçok yerde olduğu gibi Diyarbakır basını da bulunduğu safları terkederek, Milli Komite saflarına katılmış ve daha önceki yönetimlerin tümünü, CHP-DP diye ayırmadan yerden yere vurmaya başlamışlardır.

Sesleniş gazetesinde yaklaşık bir hafta boyunca çıkan bir yazı dizisinde, CHP ve özellikle DP dönemleri eleştiriliyordu. İlki 24 Ağustosta çıkan yazı dizisinin bazı bölümlerinde, geçmiş iktidarlar şu sözlerle eleştiriliyordu:

³²⁸ Sesleniş, 1 Haziran 1960.

³²⁹ Sesleniş, 9 Haziran 1960.

³³⁰ Sesleniş, 18 Haziran 1960.

“Halk Partisi’ne 27 yıllık iktidarı zamanında gerekli önem ve ilgiyi göstermeyen Diyarbakır ve Diyarbakırlılar bütün ümitlerini DP’ye bağlamışlardı. 27 yıllık iktidar, Diyarbakır’a ne vermişti ki? Hiç!.. Bu şehir sakinleri, işte bunun içindir ki, DP’ye bir can kurtaran simidine sarılır gibi sarılmış, her seçimde ona oy vermiş ve kazandırmış. Her seçimde çok ümitler veriliyordu bu şehir sakinlerine. Vaatler yapılıyordu bu şehrin kalkınmasını, gelişmesini isteyenlere... Seçimler sona erince, her verilen vaatte unutuluyordu.”³³¹

“Demokrat Partinin zulüm ve gözyaşı devri her yerde olduğu gibi Diyarbakır’da da kendini gösteriyordu. Demokrat Partinin önderliğini yapanlar önümüzdeki seçimlerde mutlak milletvekili seçilmek endişelerinden azade kalmak amacıyla uyutmaya çalıştıkları vaatlerden birini yeniden ele almak lüzumunu duydular. Başvekil Menderes Diyarbakır’a gelmeye cesaret edemiyordu. Çünkü çok vaatlerde bulunulmuş, bunlardan en önemsizi bile yerine getirilmemişti.”³³²

Yine aynı gazete Adnan Menderes’in Yassıada’da yargılanma sürecine de değinerek, *“27 Mayıs günü Türk ordusunun asla bükülmez eli onları şöyle kulaklarından tutup Yassıada’ya getirince, bütün iğrenç ve dehşet verici olaylar yarı tatbik sahasındayken kendiliğinden yok oluverdi.”³³³*

Darbeden yaklaşık beş ay sonra 24 Ekim 1960’da Diyarbakır’a bir ziyaret gerçekleştiren devlet ve hükümet başkanı Cemal Gürsel son derece talihsiz ve çirkin bir konuşma gerçekleştirerek, Ziya Gökalp’in kendileri için milli bir peygamber olduğunu ve Kürt diye bir milletin de olmadığını söylemiştir.

24 Ekim günü Gaziantep’ten havayoluyla Diyarbakır’a gelen Cemal Gürsel, doğruca belediyeye geçerek, belediye önüne toplanan Diyarbakırlılara şu talihsiz konuşmayı yapmıştır:

“Diyarbakır’ın mümtaz bir mazhariyeti ve bu mazhariyetiyle övünmek için bir talihi vardır. Yarın doğum yıldönümü yapılacak olan Ziya Gökalp dünya çapında bir

³³¹ Sesleniş, 24 Ağustos 1960.

³³² Sesleniş, 26 Ağustos 1960.

³³³ Sesleniş, 14 Ekim 1960.

mütefekkindir. Türk ulusuna nur tutan, ışık tutan büyük bir insandır. Diyarbakır onunla ne kadar iftihar etse yeridir.

Sözüm Ziya Gökalp'tan başlamaktan elbette bir maksadım vardır. Türk milletine milli bir peygamber olacak kadar büyük bir adamdır. Türklere yol gösteren, hepimizin tabi olması lazım gelen bir mürşittir.

Bol paraları olan bedbahtlar bu memlekette bir Kürtlük davası çıkarmaktadırlar. Bu memlekette ve bütün şarkta Kürt diye bir millet yoktur. Bu bizi parçalamak, lokma lokma yutmak içindir.

Daha evvel bölgeye gelmiştim. Şu anda gördüğüm manzara, bana hususi olarak gösterilen alaka gayretlerinin beyhude olacağını gösteriyor. Aklımızı başımıza almalıyız. Güya sureti haktan görünüp bizi sapıtmak isteyenlere karşı birleşmeliyiz.

Fısıltı ile bizleri yoldan ayartanların yüzlerine tükürünüz. Hayır deyin bu memlekette herkesin aslı Türktür³³⁴.

27 Mayıs darbesinden yaklaşık 6 ay sonra ise (Kasım 1960 tarihinde), Kurucu Meclis anayasa tasarısının hazırlanmasıyla, Diyarbakır'dan Kurucu Meclis'e gidecek bir temsilci seçilmesi istenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Vefik Pirinççioğlu'nun Diyarbakır'ı temsil edecek kişi olmasına karar verilmiştir³³⁵.

³³⁴ Sesleniş, 25 Ekim 1960.

³³⁵ Sesleniş, 31 Aralık 1960.

İKİNCİ BÖLÜM

3. Diyarbakır'da Çıkan Yayın Organlarının Siyasetteki Rolü

3.1. Diyarbakır Basın Tarihi

Kültür ve siyasi tarih açısından son derece önemli bir yeri bulunan Diyarbakır şehrinin, basın tarihi açısından da incelenmesi şehirde yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler hakkında bize önemli bilgiler verecektir. Diyarbakır basını ve siyasetin basına ne ölçüde yansıdığı konusu, Diyarbakır'da yayınlanmış gazete ve dergiler referans alınarak öğrenilebileceken, öncelikle Diyarbakır'daki basın hayatının oldukça eski bir geçmişe sahip olduğunun bilinmesi gerekmektedir.

1870 yılından buyana Diyarbakır'da yayınlanan gazete ve dergilere baktığımızda karşımıza; Bulgarca, Ermenice, Kürtçe ve Türkçe gibi dillerle yayımlanmış çok renkli bir gazete arşivi çıkmaktadır. Diyarbakır'da ilk resmi gazete 3 Ağustos 1869 yılında çıkan "Diyarbakır" gazetesiyken, ilk Türkçe vilayet gazetesinin, Tuna vilayetinde 1865 yılında çıkan TUNA gazetesi olduğu düşünülürse, Diyarbakır gazeteciliğinin ne kadar eski olduğu daha iyi anlaşılacaktır³³⁶. Diyarbakır gazetesi de kendi döneminde yayınlanan diğer gazeteler gibi Ermeni harfleri ile Türkçe sayfalardan oluşmakta idi. Diyarbakır'ın ilk hususi gazetesi ise 1909 yılında yayın hayatına giren PEYMAN gazetesiyle, haftalık olan bu gazetenin 47. Sayısı ile yayınına son verilmiştir.

Cumhuriyetten sonra çekirdeği kurulan basın hayatı, bu çekirdekten aldığı kuvveti devam ettirmiş ve daha da geliştirmiştir. Günlük gazetelerden "Diyarbakır" 1963 yılına kadar çıkmaya devam ederken, bunun yanında 24 gazete ve 22 dergi daha basın hayatına karışmıştır. Fakat, çeşitlilik açısından zengin, dönemine göre etkili bir basın hayatının bulunduğu Diyarbakır'da yayınlanan gazeteler ne yazık ki, Anadolu'nun diğer kentlerindeki benzerleri gibi ekonomik sıkıntılar yüzünden gelişmemiştir³³⁷. Çeşitli isimler altında çıkan bu gazete ve dergilerden, 1965 yılı Mart ayında sadece altı gazete ve iki dergi çıkmaya devam etmekteydi. Cumhuriyetten sonra çıkarılan en önemli dergi

³³⁶ Şevket Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, No 3, İstanbul, 1963, s. 227.

³³⁷ Mehmet Mercan, *Anadolu'da Gazetecilik ve Diyarbakır Basını*, Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Diyarbakır 1998, s. 33.

ise, Diyarbakır Halk Evi tarafından 1938 yılında yayınlanmasına başlanan “Karacadağ”dır. Folklor, ekonomi, tarih, Etnoğrafya ve mahalli sosyal meselelere yer verilen bu dergi, araştırmacılar için önemli bir kaynaktır³³⁸.

Diyarbakır basınının bir başka önemli tarafı da, çevre basını için hazırlayıcı bir fonksiyonunun olmasıdır. Örneğin 1927 yılında çıkan Halk Sesi adlı gazetenin önce Diyarbakır’da yayınlandığı halde daha sonra, Mardin ve Urfa’da “Ulus Sesi” adı altında çıkması, yine 1936 yılında Diyarbakır’da yayınlanan Yeni Yurt gazetesinin 1938’de Van’da yayınlanması bu fonksiyonu doğrulamaktadır³³⁹.

Gerek yayınların çokluğu gerekse yayınlanan dergi ve gazetelerde yer alan konuların mahalli ve çevre meseleleriyle ilgili olması, Diyarbakır’da cumhuriyetten sonra da basın hayatının canlı kaldığını ve beslenme kaynaklarına sahip olduğunu göstermektedir. Cumhuriyetten sonra yayınlanan gazeteleri gösteren aşağıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Diyarbakır basını hem şehrin hem de çevresinin siyasi hayatında önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

3.2. Şehirde Yayın Yapan Gazete ve Dergiler

3.2.1. Diyarbekir

Haftada bir defa yayınlanan şehrin ilk gazetesi, 3 Ağustos 1869 yılında yayın hayatına başlıyor. Diyarbekir Vilayet Matbaası’nda tab olunan gazete, 5. Sayısından itibaren Perşembe günleri çıkmaya başlıyor. Gazetede imzalı olarak yayınlanan ilkyazı 53 numaralı sayıdadır. 21 numaralı sayıda bildirildiğine göre, gazetenin Ermeni harfleriyle Türkçe olarak yayınlanan iki sayfası mevcuttur. Vilayet dâhilinde Ermenice nüshalardan dört beş yüz kadar sarf edildiği belirtiliyor. Mardin ve Siirt’te halkın ekserisinin Arapça konuşmasından dolayı, Arapça bir nüshanın çıkarılması da daha sonra gerekli görülmüştür³⁴⁰.

Gazetelerin diğer etnik unsurların harfleriyle; fakat Türkçe yayınlanmalarını Avram Galanti şu şekilde açıklamaktadır: “Arabi harfler Kuran’ın yazısı olduğundan Kuran’ın

³³⁸ Rıfki Arslan, *Diyarbakır ve Çevresinde Şehirleşme Hareketleri*, Ziya Gökalp Derneği yayınları, No 3, Ankara, 1979, s. 74.

³³⁹ Rıfki Arslan, a.g.e., s. 74.

³⁴⁰ Trabzon ve Konya’da yayınlanan gazetelerde de Rum harfleri ile Türkçe sayfalar bulunmaktaydı.

Gayri Müslimlerin ellerinde bulunmasına cevaz verilmediği gibi, mukaddes addolunan bu yazının dahi Gayri Müslimler tarafından istimal edilmesine cevaz verilmez idi”. Bu sebeple Ermeniler, Rumlar ve Süryaniler Türkçe konuştukları halde; Ermeni, Yunan ve Süryani harflerini kullanmak zorunda bırakılmışlardır³⁴¹.

Daha sonra bir gazeteyi üç lisanda çıkarmaktansa ayrı ayrı 3 gazete çıkaran gazete yönetimi, Ermenice yayınlanan gazetenin satılmaması nedeniyle basımını durdurmaya karar veriyor. Gazetenin 150. Sayısında durdurma kararıyla ilgili şu şekilde bir açıklama yapılıyor: “*Şimdiye kadar matbaamızda bir Türki ve diğeri Ermenice haftada iki gazete çıkarılmakta ise de Ermenice çıkarılan gazetenin sürümü olmayıp bu yolda ihtiyar olunan masraf beyhude gitmekte ve Hıristiyanlar dahi Türkçesini okuyup Ermenice gazete almamakta olduğundan, Ermenice gazete bundan böyle çıkarılmayacaktır*”³⁴²

Diyarbakır Gazetesi gerek şehrin ve bölgenin olaylarını tetkik etmek, gerekse yayınlandığı zamanki Türkiye gazetelerinden yaptığı iktibaslar sebebiyle Osmanlı imparatorluk vukuatını incelemek isteyenler için önemli bir kaynaktır. Gazetenin diğer önemli bir özelliği ise Ziya Gökalp’in ilk yazılarının bu gazetede yayınlanmış olmasıdır. 1931 yılına kadar resmi vilayet gazetesi olarak yayınlanmış olan Diyarbakır, 1931 yılında sahibini 1937 yılında ise ismini “Diyarbakır” olarak değiştirirken, 2 Eylül 1963 tarihine kadar yayın hayatını devam ettiriyor³⁴³. Tam 94 yıl aralıksız yayın hayatına devam eden Diyarbakır Gazetesi, sahibi ve başyazarı Tahsin Cahit Çubukçu’nun 1962 yılında ölümü üzerine, veraset yoluyla yeğenlerine geçti. Diyarbakır dışında yaşayan yeğenlerinin mesleğin yabancıları olmaları nedeniyle gazete fazla ömürlü olamadı. Ve ne acıdır ki, bir asırlık gazete 2 Eylül 1963 günü çıkan son sayısı ile yayın hayatına veda etti³⁴⁴.

3.2.2. Halkın Dili

4 Ağustos 1950 yılında yayın hayatına başlayan Haftalık siyasi gazete. 10 sayı çıktıktan sonra kapanmıştır.

³⁴¹ Orhan Tütengil, *Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz*, Gazetecilik Enstitüsü Yayını, N.5, İstanbul, 1966, s. 53.

³⁴² Orhan Tütengil, a.g.e., s. 8.

³⁴³ Rıfki Arslan, a.g.e, s. 73.

³⁴⁴ Mehmet Mercan, a.g.e., s. 42.

3.2.3. İç Oğuz

Türk Milliyetçiler Derneği Diyarbakır Şubesi tarafından, 15 günde bir çıkarılan milli, ilmi, edebi gazete. 20 Kasım 1951’de yayın hayatına giren gazetenin sadece ilk sayısı çıkmış, daha sonra aynı isimde iki aylık bir dergi olarak yayın hayatına devam etmiştir.

3.2.4. Yeni Şark

1 Nisan 1951 yılında yayın hayatına başlayan gazete, 380. Sayısından itibaren, “Demokrasiye Güven” ismini almıştır³⁴⁵.

3.2.5. Şark Postası

Günaşırı çıkan siyasi müstakil gazete, 7 Ağustos 1952 tarihinde, doğunun biran önce kalkınmasını sağlamak gayesiyle yayın hayatına başlamıştır.

3.2.6. Dicle

19 Mayıs 1953 yılında yayın hayatına başlayan müstakil günlük siyasi gazete. Yazı İşleri Müdürü ve mesul müdürü Eyüp Fidan. Sloganı: “Daima hak ve hürriyete doğru”

3.2.7. Sesleniş

Salı ve Cuma günleri çıkan müstakil siyasi gazete, 30 Haziran 1953 yılında yayın hayatına başlıyor. Sahibi ve Başyazarı İzzet Yıldız, Yazı İşleri Müdürü Çetin Kaya’dır. Slogan: “Hakikatin nurlu yolunda”

3.2.8. Ümmid

Günaşırı çıkan siyasi gazete, 8 Ekim 1953 tarihinde yayın hayatına başlamış, Ekim 1964 tarihinde kapatılmıştır. Slogan: “Hakka tapar hakkı ararız”

3.2.9. Yeni Yurt

Pazardan maada çıkan siyasi müstakil gazete 11 Kasım 1953 yılında yayın hayatına başlamıştır. Yayın hayatı hala devam etmektedir.

³⁴⁵ Yeni Şark, 5 Mayıs 1953

3.2.10. Demokrat Şark

29 Ocak 1954 yılında yayın hayatına başlayan, Pazardan maada hergün çıkan siyasi demokrat gazete.

3.2.11. Gökalp

16 Ağustos 1954 yılında yayın hayatına başlayan, günlük siyasi gazete.

3.2.12. Demokrat Kale

16 Aralık 1955 yılında yayın hayatına başlayan, günlük siyasi gazete. Gazete Demokrat Parti'ye yakınlığıyla bilinmektedir. Demokrat Partililerin de desteğiyle kısa bir süre dahi de olsa Diyarbakır'ın en güçlü, ekonomik durumu en iyi olan gazetelerinden biri haline gelmiştir. Fakat 27 Mayıs 1960 darbesiyle beraber kendisine yapılan yardımlar da kesilince, Demokrat Kale Gazetesi de zayıflamaya başlamıştır.

Sesleniş gazetesi, Demokrat Kale'nin bu durumuna sayfalarında dikkat çekerek, *“Vilayetin müsamahası ile yıllarca meslektaşlarından fazla ve kaçak ilan almak suretiyle semiren ve geçen yıl 6 sayfa çıkmaya başlayan Demokrat Kale gazetesi 27 Mayıs devriminden bu yana bu imkânlarını kaybettiğinden, üç günden beri gazetesini kendi tabiri ile (tek yaprakcık) çıkarmaya başlamıştır.”* İfadelerini kullanmıştır³⁴⁶.

3.2.13. Ziya Gökalp

Kasım 1957 tarihinde yayın hayatına başlayan, günlük siyasi gazete. Sahibi; İlhan Baturay - Yazı İşleri Müdürü; Nejat Baturay, Hüsnü Pamukçu

3.2.14. Yeni Şark Postası

16 Ağustos 1960 tarihinden itibaren, Pazar hariç her gün çıkan siyasi gazete.

3.2.15. Yeni Diyarbakır Sesi

Pazar hariç her gün çıkan siyasi gazete.

³⁴⁶ Sesleniş, 5 Ağustos 1960.

3.2.16. Kara Amid Dergisi

1 Nisan 1953 yılından yayın hayatına başlamıştır. 15 günde bir çıkan; ilim, fikir, sanat, edebiyat dergisi.

3.2.17. Halk Gazetesi

Diyarbakır Gazetesi başyazarlarından Hüseyin Cahit Yalçın'ın baş yazıları ve Ratip Tahir Burak'ın idaresinde 5 Mayıs 1956 tarihinden itibaren yayına başlamıştır.

Diyarbakır basın hayatı incelenecek olursa, kısa sayılabilecek bir dönem içerisinde, bir yandan yeni gazete ve dergiler çıkarken, bir yandan da bazılarının sessiz sedasız ortadan çekildikleri ya da isim değiştirerek çıkmaya başladıkları da görülecektir.

1950 yılına gelindiğinde kentte yalnızca Diyarbakır Gazetesi'nin yayını sürdürdüğünü görüyoruz. Sonra 1 Nisan 1951 tarihinde Yeni Şark Gazetesi çıktı. Bunu Şark Postası ve diğerleri izledi. İstanbul ve Ankara gazeteleri ise 1940 ve 1950'li yıllarda ulaşım olanakları kısıtlı olduğu için trenle 3-4 günde bölgeye ulaşabiliyordu³⁴⁷. İstanbul ve Ankara gazeteleri özellikle CHP'lilerce yoğun bir şekilde talep edilmekte; fakat gerek ulaşım sorunları, gerekse hava koşulları nedeniyle birçok kez şehre zamanında ulaşamamakta, bu durum ise şikayetler neden olmaktaydı. Halk Partisi Umumi Müfettişi Abidin Özmen Diyarbakır'dan birçok kez Genel Sekreterliğe gönderdiği telgraflarda bu durumdan şikayet etmekteydi³⁴⁸.

Lice ilçesine bağlı Hani Bucağı Halkevi Başkanlığı da bu durumdan şikayet ederek, CHP İl Başkanlığını bu konu hakkında bilgilendirmiş, İl Başkanı T. Cahit Çubukçu ise Genel Sekreterliğe gönderdiği mektupta, Halkevine gönderilmekte olan Ulus gazetesinin 4 aydan beri kesildiğinden bahsederek, gazetenin eskisi gibi gönderilmesini talep etmiştir³⁴⁹.

³⁴⁷ Mehmet Mercan, a.g.e., s. 43.

³⁴⁸ BCA, 490.01.1242.134.3.42.

³⁴⁹ BCA, 490.01.1242.134.3.10.

Ulus Gazetesi Ankara Müdürü ise gecikmelerin nedenini ve bunun önüne geçmek için aldıkları önlemleri şu şekilde açıklamıştır: *“Diyarbakır bayiimize uçakla gönderilen gazetelerin, havalanın bozukluğu yüzünden uçakların gayri muntazam seferler yapması dolayısıyla dört beş günlüğü bir arada ve posta ile giden gazetelerden daha geç vasıl olduklarını gören mezkur bayiimiz bu durum karşısında daima Ulus okuyucularını da kaçırmamak için gazetelerin muntazam giden posta ile gönderilmesini talep etmesi üzerine, 10 Şubat 1950 tarihinden itibaren gazetelerin posta ile sevkine başlanılmıştır”*³⁵⁰.

1950 ve 1960 yılları arasında ise, Diyarbakır’da kendini hissettiren bir yayın bolluğuyla karşılaşmaktayız. 1950 ile 1960 yılları arasında Diyarbakır’da 15 gazete ile 2 derginin hala yayın hayatına devam ettiğini görmekteyiz.

Basının gittikçe önem kazanması ve basın-yayın işleriyle uğraşan kişilerin günden güne artması, gazetecilerin teşkilatlanması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Bu amaçla şehirdeki gazeteciler arasında birlik ve beraberliği temin ve meslek ahlakını korumak için 1954 yılında Diyarbakır Gazeteciler Cemiyeti teşekkül ettirilmiştir.

Cemiyetin 21 Kasım 1954 günü saat 10.00’da Diyarbakır Tüccar Kulübü’nde kongresi yapılmış ve kongreye Diyarbakır’da intişar eden bütün gazetelerin sahip ve mensupları iştirak etmişlerdir. Kongre başkanlığına Diyarbakır Gazetesi sahip ve başmuharriri Tahsin Cahit Çubukçu seçilirken, başkanlık divanı teşekkül ettikten sonra, okunan tüzük ve belirlenen 1600 liralık bütçenin ardından, beş kişilik idare heyeti seçimi yapılmıştır.

Yapılan seçim sonunda, Diyarbakır gazetesi sahip ve başmuharriri T. Cahit Çubukçu, Şark Postası gazetesi mesul müdür ve baş muharriri Avukat Şevket Beysanoğlu, Şark Postası gazetesi yazarlarından Nejat Cemiloğlu, Gökalp gazetesi sahibi Necat Baturay ve Demokrasiye Güven gazetesi sahibi Sabri Şenci idare heyetine seçilen kişiler olmuşlardır. Denetleme Kurulu’na da istişari oyla Noter Zihni Taşkiran, Mehmet Dinç ve Feyzi Veznedaroğlu seçilmişlerdir³⁵¹.

³⁵⁰ BCA, 490.01.1242.134.3.3.

³⁵¹ Diyarbakır, 22 Kasım 1954.

Cemiyet basın hayatını ilgilendiren sorunların çözüme kavuşması için üzerine düşen görevleri yerine getirmeye çalışmıştır. 29 Nisan 1956 tarihinde gerçekleştirilen Diyarbakır Gazeteciler Cemiyeti Umumi Toplantısı'nda Diyarbakır basının birtakım sorunları bazı şahıslar ve Diyarbakır Valisi tarafından dile getirilmiştir.

Toplantıda konuşan Avukat edip Altunakar, bazı muhabirlerin Diyarbakır havadislerini tahkik etmeden yanlış olarak, İstanbul gazetelerine aksettirdiklerini, bundan dolayı bazı sorunların yaşandığını ve muhabirlerin bundan böyle daha dikkatli olmaları temennisinde bulunmuştur.

Daha sonra konuşan Diyarbakır Valisi Fahrettin Akkutlu da, Diyarbakır havadislerinin yanlış ve hatta tahrif edilerek İstanbul gazetelerine aksettirilmesi yüzünden, Diyarbakır için kötüleyici yazıların yazılmakta olduğunu, herhangi bir havadis yazılırken, ait olduğu makamlardan veya havadisın çıktığı yerlerden iyice anlayıp doğruluğuna kanaat getirildikten sonra, yazılmasının daha muvafık olacağını söylemiştir³⁵². Cemiyet de bu sorunun çözüme kavuşturulması için çalışmalara başlayarak, gazeteciler arasında meslek ahlakının oturması için çalışmalara başlayacağı sözünü vermiştir.

1955-1960 dönemi Diyarbakır basının en canlı en hareketli dönemidir. Bu yıllarda Diyarbakır ve çevresinde hız kazanan yol kesme, dağa çıkma, büyük arazi ve aşiret kavgaları yanında, Irak ve Suriye sınırlarında meydana gelen çatışmalar, Barzani güçleri ve Hükümet güçleri arasında süren savaş nedeniyle Irak sınırından Türkiye'ye sık sık olan ilticalara ilişkin haberler, yalnız Türk basınının değil Dünya basınının da ilgisini çekince, Diyarbakır kısa süre içinde Türk ve dünya basınının ilgi odağı haline gelmiştir. Ulaşım ve iletişim kolaylığının yanında konaklama olanaklarının bölge illerine göre daha fazla olması nedeniyle dışarıdan gelen basın mensupları Diyarbakır'ı kendilerine üs olarak seçiyorlardı. Artık bölgenin herhangi bir yerinde meydana gelen bir olayı izlemek için yola çıkan yerli ve yabancı basın mensupları, doğrudan Diyarbakır'a geliyor, buradan Van'a, Hakkari'ye, Siirt'e, Bitlis'e, Muş'a, Mardin'e geçerek olayları izliyorlardı. Bu dönemde Diyarbakır'da görev yapmış olan bazı ünlü gazeteciler arasında; Assosiet Pres'ten Firuz Makulu, dünyaca ünlü foto muhabirlerinden Ara

³⁵² Diyarbakır, 30 Nisan 1956.

Güler, Milliyet'ten İlhami Soysal, Yılmaz Çetiner, Cumhuriyet'ten Yaşar Kemal gibi tanıdık şahsiyetlerde bulunuyordu³⁵³.

Diyarbakır'da ya da bölgede meydana gelen herhangi bir önemli olay nedeniyle uçakla kente akın eden gazeteciler yakın kent ve ilçelere gününbirlik gidip dönüyor, Diyarbakır'da konaklıyor, Diyarbakır'da çalışıyorlardı. Bu özelliği Diyarbakır'ı 1960'lı yıllara kadar bir basın merkezi konumuna getirdi. Büyük gazete ve ajanslar peş peşe Diyarbakır'da büroler açmaya başladılar.

Gazetelerin sayısının artması ve basının Diyarbakır'daki öneminin fazlaşmasıyla beraber Diyarbakır Belediyesi de bu gelişmeler karşısında bir haber bürosu kurma kararı almıştır. Büroda ilçe idare heyeti ve belediye meclis azası Emin Kaya vazifelendirilmiştir. Haber bürosunu yönetmekle vazifelendirilen Emin Kaya, belediye faaliyetleriyle ilgili haberleri basına daha kolay bir şekilde ulaştırmakla görevlendirilmiştir³⁵⁴.

Basında yaşanan bu gelişmelere rağmen gazeteciliğin profesyonel anlamda yapılmadığını da söyleyebiliriz. Şehirde yayın yapan gazeteler birçok kez kulaktan duyma veya sadece dedikodu niteliğindeki duyumları bile haberleştirip sayfalarına taşıyarak gazetecilik ilkelerini göz önünde bulundurmamışlardır. Örneğin Ocak 1960 yılında Ulus ile Demokrasiye Güven Gazeteleri, "DP'den 650 Kişi İstifa Ederek CHP'ye Geçti" başlıklı haberleri gazetelerine yerleştirmişlerdir. Fakat daha sonra DP İl Başkanı Cevdet Hayrulloğlu düzenlediği bir basın toplantısıyla bu haberlerin tamamen yalan olduğunu ifade etmiştir³⁵⁵.

Öte yandan, 1955 yılında Başbakan Adnan Menderes'i grup halinde ziyaret eden Diyarbakır milletvekilleri, şehrin kalkınmasına ait bazı temennilerde bulunmuşlar ve bu temenniler sonrası şehirde gazetelerin yanı sıra işitsel medyanın ortaya çıkması için de bazı girişimlerde bulunmuşlardır.

Diyarbakır milletvekillerinin isteklerini dikkate alan Menderes, başta Diyarbakır'da bir radyo istasyonu olmak üzere, şehir elektrik hatlarının derhal ıslahı ve bir yüksekokul

³⁵³ Mehmet Mercan, a.g.e., s. 61.

³⁵⁴ *Sesleniş*, 30 Ocak 1960.

³⁵⁵ *Sesleniş*, 22 Ocak 1960.

kurulmasını uygun görmüş ve bu işlerin kısa bir zamanda başarılması için Devlet Bakanı Mükerrer Sarol'u vazifelendirmiştir³⁵⁶.

Bu vazifelendirme sonrası, Diyarbakır'da bir radyo istasyonu kurulması kararı 10 Şubat 1959 günü ve 4/11296 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nda yer aldığı, hatta ihale edilip müteahhit firma ile sözleşme imzalandığı halde bu karardan 31 Mayıs 1961 gün ve 5/1260 sayılı yeni bir kararname ile vazgeçildi. Böylece DP'li Adnan Menderes Hükümeti'nce alınmış olan, Diyarbakır'da bir radyo istasyonu kurulması kararı, askeri ihtilal döneminde Milli Birlik Komitesi'nce iptal edilmiş oldu. Ancak radyo kurulması fikri 1963 yılında tekrar gündeme geldi ve bu kez ekim ayında Toprak Mahsulleri Ofisi vericisinden 300 W gücünde ve kısa dalgadan "Diyarbakır Radyosu" adına yayınlar başlatıldı. Böylece temeli atılan Diyarbakır il radyosu kısa süre içerisinde gelişerek bölgesel oldu³⁵⁷.

Öte yandan Diyarbakır'da yayın yapan gazete ve dergilerin yerel haber vermelerinin dışında; bölgeyi, Türkiye'yi ve dünyayı ilgilendiren haberlere de önem verdiklerini görmekteyiz. Aşağıda vereceğimiz bazı haber başlıkları, yerel yayın yapan Diyarbakır gazetelerinin uluslar arası gündeme olan ilgilerini de gösterecektir.

Şark Postası, 9 Aralık 1952: Eisenhower'ın Kore İntibaları.

Diyarbakır, 5 Nisan 1954: İnönü Malatya'ya Geliyor.

Diyarbakır, 6 Nisan 1954: DP İstanbul'da Aday Arıyor ve Bulamıyor.

Diyarbakır, 16 Kasım 1954: Mısır Yine Karıştı, General Necip Azledildi ve Nezaret Altına Alındı.

Ziya Gökalp, 13 Haziran 1958: Kıbrıs Türksüz Türk Kıbrıssız Olamaz.

Ziya Gökalp, 23 Ocak 1958: Fransa Tunus Meselesini Ciddiyetle Ele Aldı.

³⁵⁶ *Diyarbakır*, 21 Mayıs 1955.

³⁵⁷ Mehmet Mercan, a.g.e., s. 63.

3.3. Çok Partili Hayatta Siyaset ve Basın Arasındaki İlişki

Çok partili siyasi hayatla beraber Diyarbakır'da birçok parti teşkilatlanmaya başlarken, gündemin yoğunlaşması ve basına olan ihtiyaç nedeniyle birçok yeni gazete ve dergi de bu dönemde yayın hayatına girmiştir. Özellikle siyasetin medyaya olan yoğun ihtiyacı, var olan gazeteler ile partiler arasında gönüllü bir ilişkinin kurulmasına neden olmuş ve şehirde yayın yapan bütün gazeteler mutlaka bir parti ile dirsek temasına girerek, o partinin sözcülüğünü yapmaya başlamıştır.

Bu dönemde, Diyarbakır'da siyaset ve basın arasındaki ilişki, siyasetin medyayı açık bir şekilde yönlendirmesi şeklinde tezahür ederken, siyasal sistemin de medyaya olan bağımlılığı ve siyasilerin meşruiyetlerini sağlamada, sistemin işleminde, medyaya olan gereksinimleri açık bir şekilde görülecektir. Bu bölümde tek tek gazeteler üzerinden giderek siyasetin basına ne yönde etki ettiğini, gazeteler arasındaki hizipçiliği ve basının diğer toplumsal ve siyasal olaylara nasıl baktığını anlamaya çalışacağız.

3.3.1. Yeni Şark Gazetesi

Demokrat Parti'ye yakınlığıyla bilinen Yeni Şark Gazetesi, DP iktidarının Diyarbakır'daki savunuculuğunu üstlenen gazete olmuştur. DP'liler için kamuoyu oluşturmaya çalışan gazete, aşağıda alıntı yaptığımız bir yazıdan da anlaşılacağı üzere, pek çok yazısında tarafını açık bir şekilde belli etmiştir.

“Küçük bir devlet sayılan Türkiye bu gün D.P. iktidarının isabetli kararları sayesinde büyük dünya devletlerinin safında yer almış ve kahraman ordumuz Birleşmiş Milletlerin bütün orduları içinde bir meşale gibi parlamaktadır. Öyle bir gün gelecek ki, bu günkü iktidarın ileriye görüş kuvvetini takdir ederek hakikati hakka teslim edeceklerdir”³⁵⁸.

Yeni Şark Gazetesi'nin, 1951 yılına dek CHP Diyarbakır il başkanlığı görevini yürüten ve Diyarbakır Gazetesi'nin sahibi olan Tahsin Cahit Çubukçu hakkında yazmış olduğu “Cevap ver Tahsin Cahit Çubukçu” başlıklı haberi gazetelerin yaptıkları parti hizipçiliğini göstermesi açısından da önemlidir. İşte o yazı:

³⁵⁸ Sabri Şenci, *Yeni Şark*, 18 Ekim 1951.

“Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin her türlü cinayetlerine kalben ve fiilen katılan ve nihayet geçenlerde malum sebeple istifa eden T. Cahit Çubukçu gazetesinde seri halinde yazdığı makalelerinde memleketin cidden bakımsız bırakıldığını ifade ediyor. Bütün memleket muvacehesinde şunu hatırlatmak isteriz ki, malum CHP devrinin katmerli ve sükseye düşkün bir kahramanı idi.

Gazatesini parti emirlerine tahsis ederek CHP yardakçılığının antikasını ifa ederdi. T Cahit Çubukçu mazisinin bilinmediğine hükmedip böyle alını açık ve cesaretle konuşabiliyorsa çok aldanyor”³⁵⁹.

Öte yandan gazetenin, bölgenin hassasiyetlerini dikkate almaksızın aşırı milliyetçi söylemlere sahip olduğu da yazılarından anlaşılmaktadır. Gazetenin sağ üst köşesinde yer alan “Tanrı Türkü Korusun” yazısı ve resmi bayramlarda halk sözcüğü yerine Türk ibaresini sıklıkla kullanması, Yeni Şark’ın milliyetçi bir söylem benimsediğini göstermektedir. Örneğin 29 Ekim 1923 Cumhuriyet Bayramı’nda, “*Büyük Türk Milleti Bayramın Kutlu Olsun*” manşetli ve “*Bu mutlu gün, istiklalinin büyük cihana resmen ilan edildiği gündür. Türk evlatlarının icab ettiği gün nelere muktedir olabileceğini bugün bir daha teyid etti. Yaşasın Büyük Türk Milleti ve onun bahadır evlatları*”³⁶⁰ spotlu bir haber yayınlarak iddiamızın haklılığını ortaya koymaktadır.

3.3.2. Şark Postası

Şark Postası da Demokrat Parti saflarında yer alan gazeteler arasında bulunmaktadır. Bu yandaşlık gazetede çıkan yazılar incelenirse rahatça anlaşılacaktır.

Bu gazetede köşe yazarlığı yapan Sezai Demiray, “İmar Planımız ve Biz” başlık yazısında Demokrat Parti öncesini eleştirerek, Demokrat Parti’nin 2 yıllık iktidarının Diyarbakır’a yansımalarını, “*Bu güne kadar devlet eliyle Diyarbakır’da büyük bir iş yapılmamıştır. Yapılanlar ise Diyarbakır’ın veçhesini değiştirecek kıymette değildir. İki sene içindeki şahsi teşebbüsler ise, son elli yıllık Diyarbakır veçhesini bir anda değiştirmiştir*”³⁶¹. cümleleriyle övmektedir.

³⁵⁹ Yeni Şark, 22 Ekim 1951.

³⁶⁰ Yeni Şark, 29 Ekim 1951.

³⁶¹ Şark Postası, 16 Aralık 1952.

Aynı gazetenin 8 Ocak 1953 sayısında Belediyemiz Çalışıyor mu? Başlıklı yazısında ise, “Diyarbakır son yıllarda her yönden muazzam gelişmeler kaydetmektedir. Bu arada belediyenin çalışmadığını sanmak hakkı teslim etmemek olur”³⁶² diyerek Demokrat Parti taraftarlığını belli ediyordu.

3.3.3. Diyarbakır Gazetesi

Cumhuriyet Halk Partisi’ne olan yakınlığıyla bilinen Diyarbakır gazetesi, partinin sözcülük görevini üstlenerek, parti adına şehirde kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Hatta gazetenin sahibi Tahsin Cahit Çubukçu bir dönem CHP İl Başkanlığı görevinde de bulunmuş ve CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği birçok mektupla partiye olan bağlılığını ve fanatikliğini açıkça bildirmiştir.

T. Cahit Çubukçu’nun 1943 yılında Diyarbakır Gazetesi adına CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği aşağıdaki mektup parti ve gazete arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

“...Sayın büyüğüm, ben yüce partimin havası, ruhu ve kültürü içinde yetişmiş ve onda var olmuş bir memleket ve parti çocuğuyum. On beş seneye yakın bir zamandan beri, onun emrinde, onun yolunda çalışır ve onun davası uğruna aldığım vazifeleri ifa ederken, gene ondan aldığım terbiye ve iman ile daima dürüst, daima fedakar, daima temiz bir vakar ve açık bir nasiye sahibi olarak kaldım... Tek gayem, milli idealin ve memleket sevgisinin ebedi timsali Milli Şefimizin ve partimizin emrinde bulunmak, tek aşkımdır; her ne suretle olursa olsun bu yolda durmadan çalışmaktır. Bu itibarla bu devre mebus olamayışından müteessir değilim. Milli şefime ve partime bağlılığım aynı kuvvet ve aynı hararetle devam ediyor ve edecektir... Şimdi burada bir ortağımla beraber matbaa ve gazete işiyle meşgul oluyorum. Gazetemiz iki sayfa ve küçük bir hacimde çıkıyor. On iki seneden beri muntazaman çıkan ve partinin sadık bir organı olan bu gazeteyi, maalesef sermayem olmadığı için istediğimi şekilde büyütemiyorum. Şimdilik bu gazeteyle, partiye karşı vazifemi büyük bir hassasiyetle yapmaya ve pek mütevazı geliriyle geçinmeye çalışıyorum”³⁶³.

³⁶² Şark Postası, 8 Ocak 1952.

³⁶³ BCA, 1318.377.1.68.69.

Diyarbakır gazetesinin CHP'ye olan yakınlığı ve parti tarafından nasıl kullanılmak istendiği, Halk Partisi Diyarbakır Bölgesi Müfettişi ve Konya mebusu Sadi Irmak'ın 1944 yılında Genel Sekreterliğe gönderdiği bir mektupla şu şekilde dile getirilmektedir.

“Bu gazetenin bölgemizin ihtiyaçlarına uygun bir olgunluğa ulaştırılması ve günlük olarak çıkarılması faydalı olacaktır. Bay Çubukçu bu işi üzerine alabileceğini buna mukabil kağıt ve asgari bin aboneye ihtiyacı olacağını söylemektedir. Abone temini buraca mümkün görülmektedir. Kendisine partimiz kağıtça yardım ederse, yeni kurulmakta olan Diyarbakır Parti Şubemizin ilk ve esaslı faaliyeti olarak bu gazeteyi muhitin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde sokmak mümkün ve faydalı olacaktır”³⁶⁴.

Birinci Genel Müfettiş Avni Doğan ise, 6 Ağustos 1945 yılında CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği bir mektupta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün evvelki yıl gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında, partinin organı olarak Diyarbakır gazetesinin müfettişlik bölgesine şamil, büyük bir gazete haline getirilmesini istediğini ifade ederek, Diyarbakır gazetesine verdikleri önemin nedenine de aşağıdaki ifadelerle değinmiştir:

“Ayrı bir hususiyet arzeden bu havalinin, görüş ve anlayış tarzına uyarak çıkaracağımız gazete, hem parti prensiplerimizi geliştirmek yolunda elimizde esaslı bir organ olacak, hem de müfettişlik bölgesine dahil her ile bir sütun ayırarak, oradaki hareket ve faaliyetleri desteklemek bakımından özel bir teşvik vasıtamız haline gelecektir. Ayrıca dünyanın bugünkü gidiş ve oluşlarını, devletimizin kendi zaviyesinden görerek ve daimi denetimimiz altında, halka aksettirmenin ne kadar büyük faydalar sağlayacağı da malumdur”³⁶⁵.

Müfettişlerin ısrarlı istekleri ve CHP Diyarbakır İl Teşkilat'ının bir gazeteye olan ihtiyacı nedeniyle Halk Partisi Genel Merkezi, Diyarbakır gazetesine yönelik yardımları yapmaya karar veriyor ve bu karar sonrasında ilk olarak 1948 yılında gazetenin ihtiyacı olan bir tonluk kağıt Diyarbakır'a gönderiliyor. Gönderilen kağıtlar sonrasında gazete

³⁶⁴ BCA, 1318.377.1.64.

³⁶⁵ BCA, 1318.377.1.62.

sahibi T. Cahit Çubukçu da partiye olan şükranını bildirerek gazetesinin partinin çıkarları için çalışacağını ifade ediyor³⁶⁶.

Diyarbakır Gazetesi'nin CHP taraftarlığı sahibi Cahit Çubukçu'nun söylemlerinin yanı sıra, Sabri Kaçmaz isimli köşe yazarının, "*CHP Daima Şerefli*dir" başlıklı yazısında kendini iyice belli ederken, Kaçmaz CHP'nin 27 yıllık icraatlarını ve Atatürk'ün inkılaplarını anlattığı yazısında, DP'lilere de göndermelerde bulunuyor. CH Partisi'nin yirmi yedi yıl millete zulüm yaptığından, memleketi kötü idare ettiğinden yurdu harabeye çevirdiğinden bazı gafiller bahsedip dururlar, diyen Kaçmaz cümlelerini şu şekilde sürdürüyor:

*"Atatürk'ün CH Partisi başkanlığı ile başlayan bu yirmi yedi yıllık devir içinde sanki: Bu memleketi düşman istilasından kurtaran DP imiş. Yunanlıların, Fransızların, İngilizlerin yakıp yıktıkları vatan köşelerini imar eden sanki Demokrat Parti imiş. Yurt içinde demiryollarını, hava meydanlarını, Ankara ve İstanbul üniversitelerini, mevcut fabrikalarını, mekteplerini, milli bankalarını, kurumlarını meydana getiren DP imiş. Köylüyü derebeylerinin zulmünden, eşkıyaların ve milletin sırtından geçinen kabadayılardan kurtaran DP imiş. Bir yığın inkılapları ve onlar sayesinde bu günkü aydın kitlesini meydana getiren DP imiş. İşte 27 yılın tarihi bunlarla doludur. Eğer bunlar bir parti için yüz karası ise CHP bu yüz karasını asırlarca taşıyın"*³⁶⁷.

Diyarbakır Gazetesi CHP lehine ve DP aleyhine olacak her hadiseyi sayfasına yansıtırken, Hani'de meydana gelen, ve ilçe belediye başkanı Hasan Bora'nın CHP il idare kurulunun ilçeyi ziyareti sırasında, CHP ocağı binasında asılı duran CHP bayrağını köylülere işaretle "*Gördüğünüz bu bayrak gavur bayrağıdır. Müslüman olan bunu asmaz*" demiş olduğunu iddia ederek haberleşti³⁶⁸, gazetenin CHP lehine kamuoyu oluşturduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte Diyarbakır gazetesinin de milliyetçi bir söyleme sahip olduğunu görmekteyiz. Nisan 1954 yılında DP'li olmasına rağmen Diyarbakır Belediye Başkanı

³⁶⁶ BCA, 1318.377.1.47.

³⁶⁷ Diyarbakır, 18 Mart 1954.

³⁶⁸ Diyarbakır, 14 Nisan 1954.

Nuri Onur'un şu sözlerini sayfalarına yansıtan gazetenin, bu sözlere destek vermesi milliyetçi söylemin hangi boyutta olduğunu göstermektedir.

*“Osmanlıların idaresine girmeden çok evvel Doğu Türklerinin merkezi olan Diyarbakır'ın, Milli Camiaya sadakatinden şüphe etmek yalnız benim değil, hiçbir Türkün hayalinden geçmez. Maksadım mütarekeden beri Kürtçülük cereyanını ihdasa çalışan ve muhtelif tarihlerde bunun fiili delillerini vermiş olan belli ve sayılı bir zümre ile mücadele etmekte olduğumu, mümtaz ve muhterem bir misafirin sofrasında bile tecaviüz ve hakarete uğradığımı haber vermek, müşterek tehlike karşısında parti farkı gözetmeksizin bütün münevverleri birlik ve uyanık bulunmaya ve bana yardım etmeye davet etmekteyim”*³⁶⁹.

Yine Mart 1956'da Ziya Gökalp'in doğduğu evin müze ve kütüphane olarak açılması münasebetiyle, *“Büyük Türkçü Ziya Gökalp'i Anarken”* başlıklı bir yazı yazan Diyarbakır gazetesi başyazarı Cahit Çubukçu, Ziya Gökalp'in Türklük için yaptıklarını öven şu yazıyı kaleme alması da gazetenin Türk milliyetçiliği yapmasından kaynaklanmaktadır.

*“Ziya Gökalp'in tek gayesi Türk cemiyeti idi. Tarihte büyük medeniyetler yaratmış, teşkilatlı devletler kurmuş olan Türk milletini, yabancı kültür ve tesirleri resmen ve fiilen davet eden Osmanlı İmparatorluğunun gayri milli politikasından ve tazyikinden kurtarmak ve onu kendi benliği, meziyet ve kıymetleriyle baş başa getirip yükseltmek isteyen Ziya Gökalp, hayatı boyunca kendini ilme ve ilmini bu maksada hasretmiştir”*³⁷⁰.

Mayıs 1956 yılına geldiğimizde basın ve siyaset arasındaki karmaşık ilişkiyi gözler önüne seren önemli bir gelişme yaşanmıştır. Yıllarca CHP İl Başkanlığı görevinde bulunan ve sürekli DP aleyhinde yazılar yazan Diyarbakır gazetesi başyazarı ve sahibi Tahsin Cahit Çubukçu ile Demokrasiye Güven gazetesinin sahibi Sabri Şenci'nin de aralarında bulunduğu 25 kişinin DP'ye iltihak ettikleri bildirilmiştir³⁷¹.

³⁶⁹ Diyarbakır, 6 Nisan 1954.

³⁷⁰ Diyarbakır, 23 Mart 1956.

³⁷¹ Diyarbakır, 22 Mayıs 1956.

Tahsin Cahit Çubukçu ile Sabri Şenci'nin DP'ye geçmelerinden hemen sonra, Diyarbakır Gazeteciler Cemiyeti idare heyetinde yapılan vazife taksimi sonrasında, cemiyetin başkanlığına T. Cahit Çubukçu, ikinci başkanlığa da Sabri Şenci getirilmiştir³⁷².

CHP'ye yakınlığıyla bilinen Diyarbakır Gazetesi başyazarı T. Cahit Çubukçu 1956'da gerçekleşen DP Urfa Kapı Semt Ocağı kongresinde, DP'ye geçiş sebebini açıklamıştır. Çubukçu, bu partiye vicdani kanaatin sesine ve memleket realitesinden aldığı ilhama uyarak girdiğini ve DP iktidarının çok iyi ellerde olduğunu ifade etmiştir³⁷³.

3.3.4. Ziya Gökalp Gazetesi

Gazete Demokrat Partiye Yakınlığıyla bilinmekte ve sayfalarında Demokrat Parti politikalarını destekleyen yazılara sürekli yer vermektedir. 8 Eylül 1958 tarihli sayısında "Memlekete Eser Üstüne Eser Yığılıyor" başlıklı manşetinde, Demokrat Parti'nin vazifelerini tam olarak yapmakta ve başarmakta olduğunu belirterek yazının son kısmında, "*Ne mutlu Demokrat Partiye sahip olan memlekete; ne mutlu bu partinin mensubu olanlara*" şeklinde partizanca bir cümle kullanmıştır³⁷⁴.

Demokrat Parti taraftarlığıyla bilinen "Ziya Gökalp" gazetesi aynı zamanda tam bir CHP düşmanlığı da sergilemiş, haber ve köşe yazılarında sık sık DP ve CHP dönemlerini kıyaslayarak, CHP'yi yerden yere vurmaya çalışmıştır.

Gazetenin 15 Ekim 1958 tarihli ve "İnkar Hastalığı" başlıklı bir köşe yazısında kullanılan şu cümleler gazetenin tarafgirliğini ve CHP karşıtlığını açıkça göstermektedir:

"İstikbalin tarihçileri ve tetkikçileri bugünün CHP muhalefetini tetkik ettikleri vakit, bu partide inkarcılığın bir hastalık haline gelmiş bulunduğunu ve bu hastalık yüziündendir ki, Türk Demokrasisinin tekamülünün yavaş ilerlediğini tespit edeceklerdir.

³⁷² Diyarbakır, 23 Mayıs 1956.

³⁷³ Diyarbakır, 4 Haziran 1956.

³⁷⁴ Ziya Gökalp, 8 Eylül 1958.

Bugün Halk Partisi idarecilerine göre, Demokrat Parti iktidarını sarsabilmek için her çareye başvurmak lazımdır. Yalan mı? Evet; yalan eğer Demokrat Parti iktidarını sarsabiliyorsa, Halk Partisi için meşru bir silahtır.

Hile mi, tahrif mi, haksız isnatlar mı? Bunlara da evet!.. Demokrat Parti iktidarının aleyhine hareketler ve kanaatler usule getirilebilen her gayret isabetlidir”³⁷⁵.

3.3.5. Gayret Gazetesi

Sait Önen’in sahibi olduğu ve mesul müdürlüğünü Avukat Selahattin Cizrelioğlu’nun yaptığı Gayret Gazetesi Hürriyet Partisi’ne yakınlığıyla bilinmektedir. Gayret gazetesi diğer gazeteler gibi desteklediği partiyi açıkça methetmeyerek, daha dikkatli davranarak taraftarı olduğu Hürriyet Partisi’ne destek vermeye çalışmıştır. Şehirde faaliyet gösteren partileri taraftarlık anlayışıyla yerden yere vurmaya kalkışmayan Gayret gazetesinin Hürriyet Partisi’ne olan yakınlığını ise, bu partinin haberlerine daha çok yer vermesinden anlıyoruz.

Gazete partiler ve gazeteler arasındaki karalama politikasına girmemeye özen gösterirken basın hayatının sorunlarını elden geldiğince dile getirmeye de dikkat etmiştir.

Örneğin Ekim 1958 tarihinde Belediye Meclisinin aldığı bir kararı, Diyarbakır’da yayın yapan gazeteler tarafından basına indirilmek istenen bir darbe diye yorumlarken, “*Belediyemizin Garip Bir Kararı*” başlıklı manşeti gazetenin bu karara tepkisini ve duyarlılığını göstermesi açısından önemlidir. İşte o yazı:

“Şehrimiz belediyesinin başka hiçbir işi yokmuş gibi garip bir kararla şehrimiz basınuna arkadan bir darbe istemiştir. Belediye tarafından alınan bir kararla bundan böyle belediyeden çıkacak resmi ilanlar mevcut gazeteler arasında açık eksiltmeye çıkarılmış ve bu teklif şehrimizde yayın yapan 13 gazeteden 12’si tarafından reddedilmiştir. Maalesef bir meslektaşımız teklifi vererek belediyeye bu mevzuda birleşmiştir.

³⁷⁵ Ziya Gökalp, 15 Ekim 1958.

Resmi ilanların tevzii vekiller heyetinin kararı ile mahallin mülkiye amirleri tarafından hiçbir içtihat farkı gözetmeksizin mevcut gazeteler arasında tevzi edilmesi uygun görüldüğü ve bununla ilgili bir resmi ilanlar kararnamesi de neşredildiği halde, belediyenin bunu hiçe saymaya yeltenmesi karşısında bir şey söylemeye dilimiz varmıyor.

Kararı şiddetle protesto eder, belediyenin Diyarbakır basınına indirmek istediği bu arkadan darbe ile ilgili olarak alakalıların ne gibi tedbirler aldıklarını merak ediyoruz”³⁷⁶.

3.3.6. Dicle Gazetesi

Diğer birçok gazetede olduğu gibi bu gazete de Demokrat Partiye yakınlığıyla bilinmektedir. 26 Temmuz 1957 tarihli sayısında, gazetenin Yılmaz Öztürk isimli köşe yazarının "DP'de Hizipleşme" başlıklı yazısında, "*Demokrat Parti'de yine hizipleşme varmış... olsun ne olacak...*

Bazı kimseler bunun partiyi yıkmaya kadar götürebileceğini söylüyorlar... Laf... Bundan önceki hizipleşmeler neticesinde Demokrat Parti'ye ne olduki bu defasında olsun. Hizipleşmenin neticesini merakla bekleyenlere bir vecizeyle cevap verelim:

Mücadele-i efkardan barika-i hakikat,

Mücadele-i hizipten Liste-i Demokrat doğar." diyerek Demokrat Parti'ye yakınlıklarını göstermektedirler.

Fakat gazete yönetimi belli bir süre sonra Demokrat Parti'ye yakınlık siyasetinden vazgeçerek tam bir Demokrat Parti muhalifliğine girişmiştir. Örneğin 21 Ekim 1957 tarihli gazetenin "CHP'nin Açık Hava Mitingi Heyecanlı Geçti" manşetiyle verilen haberde, CHP'lilerin düzenledikleri bu mitingde yapılan konuşmaların, birkaç gün önce Diyarbakır'a gelen ve sözde kanunsuz olarak belediye alanında hakaretlerle dolu konuşmalarda bulunan Celal Bayar'la, Celal Yardımcı'ya cevap verildiğini ifade etmektedir³⁷⁷.

³⁷⁶ Gayret, 31 Ekim 1958.

³⁷⁷ Dicle, 21 Ekim 1957.

Bununla birlikte gazetenin yazılarında Atatürkçü düşünceye yakınlığı da gözlenebilmektedir. Örneğin 29 Temmuz 1957 tarihli gazete sayfalarına taşıdıkları "*Sayın Valimize Bir Teklif*" başlıklı manşetli haberinde şu cümlelere yer verilmiştir:

"Bilindiği gibi büyük insan, büyük kurtarıcı atamızın, şehrimizin herhangi bir yerinde elan bir büyük büstü veya heykeli yoktur... Yıllardan beri kendini hissettiren bu büyük eksiklik için zaman zaman harekete geçilmiş, gerekli organizasyon yapılmadığından istenen netice elde edilememiştir.

her müsbet harekete daima önder olan sayın valimiz Fahrettin Akkut'lunun bu hususta da kıymetli gayret ve müzaharetlerini esirgemeyeceğinden eminiz. Bu suretle esasen halkımız üzerinde müsbet tesirleri olan valimiz nesilden nesile geçecek olan bu eseriyle unutulmayacak bir hatıra değeri kazanacaktır"³⁷⁸.

3.3.7. Ümmid

Abdüssettar H. Avşar'ın sahibi, Atilla Eren'in ise mesul müdürü olduğu gazete, Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne yakınlığıyla bilinmektedir. Gazetenin CMP'ye olan yakınlığı sık sık bu partiyle ilgili verilen haberlerden anlaşılmaktadır.

3.3.8. Sesleniş

Gazete Demokrat Parti'ye yakınlığıyla bilinmektedir. Hatta gazete sahibi İzzet Yıldız, Demokrat Parti il teşkilatının propaganda gezilerine katılacak kadar DP'ye yakındır. Örneğin Diyarbakır'ın Çınar kazasında Mart 1960'da gerçekleşen belediye seçimlerinde, ilçeye giden DP'li heyetin içinde yer almış ve burada önemli konuşmalar gerçekleştirmiştir³⁷⁹:

Sesleniş Gazetesi'nin 5 Mart 1960 tarihli sayısında çıkan, "Diktatörlük ve Anarşi" başlıklı köşe yazısında Demokrat Parti'nin faaliyetleri şu şekilde savunuluyordu:

"Demokrat Parti, millet tarafından iktidara getirilmiş bir parti olarak türk demokrasisinin korunması davasında daima müteyakkız buluncaktır.

³⁷⁸ Dicle, 21 Ekim 1957.

³⁷⁹ Sesleniş, 12 Mart 1960.

Demokrat Parti, iktidarda oldukça ve millet tarafından iktidarda bırakıldıkça, bu memlekette artık diktatörlüğe avdet asla mümkün olamayacaktır. Diğer taraftan Demokrat Parti iktidarı, anarşiye de engel olacak ve işte bu suretle, Türk demokrasisine tekamül kapılarını açacaktır.

Demek ki, memlekette tekrar diktatörlük kurmak isteyenler veya memleketteki demokrasiyi anarşiye sürüklemeye çalışanlar, Demokrat Parti'nin iktidarda bulunmasını arzu etmeyeceklerdir. Ve bunun içindir ki, diktatörlük hasretiyle yanıp tutuşanlar ve anarşi çıkartmak için didinenler şimdi kendi aralarında birleşmişlerdir ve Demokrat Parti iktidarına karşı hep birlikte çullanmaktadırlar.

Eğer Demokrat Parti bütün teşkilatı ile tam bir mücadele ve tesanüd ruhunda karar kılmaya muvaffak olabilirse, taraftarlarını ve üyelerini daha da arttıracak ve böylece milletin daha büyük itimad ve müzaheretini kazanabilecektir”³⁸⁰.

Bu uzun makaleye yer vermemizin sebebi gazetenin Demokrat Parti'ye yönelik fanatikliğini açık bir şekilde görülmesidir. Çünkü aynı gazete bu yazının üstünden henüz bir ay dahi geçmemişken bu kez Demokrat Partiyi yerden yere vuracaktı.

5 Mart 1960'da Demokrat Parti hakkında bu cümleleri yazan gazete, 27 Mayıs 1960'da askerın darbe yaparak hükümeti ele geçirmesinden sonra, darbeyi coşkuyla karşılamış ve sayfalarında ordunun bu hareketini yücelten şu haberlere yer vermiştir.

27 Mayıs 1960 günkü sayısında, “*Şanlı Ordumuz Hükümeti Ele Aldı; Menderes Kütahya Yolunda Yakalandı; Türk Ordusu Tarihi Bir İmtihan Daha Verdi, Halk Yeni İdareyi Anlayışla Karşıladi; Türk Silahlı Kuvvetleri Başkumandanı ve Milli Komisyon Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel, Yurtta Sulh Cihanda Sulh Bayrağımızdır dedi; Dünya Ajans ve Basını, Kansız Devrimi Takdirle Karşıladi; Kapatılan Gazeteler, Neşriyat Yapabilecek”³⁸¹.*

28 Mayıs 1960 günkü sayısında, “*Bütün Yurtta Bir Bayram Havası Var; Ankara'da Halk, Orduya Sevgi Tezahüratlarında Bulundu; Şehrimizdeki Basın Mensupları Dün Emniyete Davet Edildiler ve Emniyetçe Bazı Yasaklar Gazetecilere Okutularak İmza*

³⁸⁰ Sesleniş, 5 Mart 1960.

³⁸¹ Sesleniş, 27 Mayıs 1960.

Ettirildi; Şehrimizde de Halk, Ordumuza Güven ve Sevgisini Bir Kere Daha Gösterdi”³⁸².

30 Mayıs 1960 tarihli sayısında, “*Geçici Hükümet Kuruldu, Yeni Kabinedeki Üyeler Tarafsız Kimselerden İbaret, Anayasa Ön Projesi Hazırlayan Komisyon Üyelerinden Biri, Radyoda Bir Konuşma Yaparak Önceki Rejimin Acı Bir Tablosunu Çizdi*”³⁸³.

Aynı gazete 1 Haziran’da ise, “*19 Mayıs 1919 günü olduğu gibi ufukta yeni bir güneş daha doğuyordu. Bu defa Mayısın 27’si. Bu ikinci büyük Atatürk kimdi? Bu Türk Silahlı Kuvvetleri ve Kara Kuvvetleri Kumandanı Sayın Orgeneral Cemal Gürsel’di. Büyük kurtarıcı Atatürk nasıl düşmanlarımızı mahvetmişse, Sayın Orgeneral Cemal Gürsel de tam zamanında yetişerek, belki de çok vahim hadiselerin olabileceği kuvvetle muhtemel korkunç hadiselerden bizleri kurtararak, hürriyetimize kastetmek isteyen elleri parçalamış, darmadağın etmişti. Kanlı bir kardeş kavgasının önüne geçmişti. Zalimlere dur diyebilmişti*”³⁸⁴ ifadelerini kullanarak darbeyi öven haberlere yer vermiştir.

Gazete orduyu övmekle kalmamış, Demokrat Parti’ye karşıda en ağır hakaret ve iddiaları içeren haberleri yayınlamıştır. Örneğin 6 Haziran’da verilen, “Halk Toplanan Parayı İstiyor” başlıklı haberde DP’ye yönelik, “*Geçen aylarda DP’li idarecilerin bazı milli bankaların ileri gelenleri ile işbirliği yaparak muhtemel seçimlerde kullanılmak üzere birçok tacir ve sanayicilerden para topladıkları ve bu yolda DP teşkilatına milyonlarca lira sağladıkları bilinmektedir. Bu kampanya sırasında kendilerinden zorla ve çeşitli tehditlerle para alındığını ileri süren bazı tacirle, bu paraların kendilerine iadesi için Milli Birlik Komitesi’ne müracaat etmeyi kararlaştırmışlardır. Tacirlerin elinde bu konu ile ilgili birçok vesikanın bulunduğu bilinmektedir*”³⁸⁵ şeklinde ağır iddialar sarf edilmiştir.

Haberde yer alan iddiaların herhangi bir kaynak belirtilmeden verilmesi ve bahsi geçen tüccarlarla ilgili somut bir bilginin yer almaması ayrıca dikkat çeken bir konudur.

³⁸² Sesleniş, 28 Mayıs 1960.

³⁸³ Sesleniş, 30 Mayıs 1960.

³⁸⁴ Sesleniş, 6 Haziran 1960.

³⁸⁵ Sesleniş, 6 Haziran 1960.

Darbenin gerçekleşmesinden tam iki ay sonra 27 Temmuz 1960'da Sesleniş Gazetesi'nden çıkan bir köşe yazısında ise Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarı şu sözlerle betimleniyordu:

“27 Mayıs inkılabının bütün memlekette yarattığı sevinç, huzur ve memnuniyet havası elan devam etmektedir. 10 yıldan beri memleketi bir çiftlik idaresinden daha kötü şartlar ve usullerle çekip çeviren, lüzumsuz ve daimi bir terör havası estiren, anayasayı ihlal eden, insan haklarını rafa kaldıran, söz ve fikir hürriyetine, hür basına zincir vurmaya kalkışan, hakim teminatını hiçe sayan, üniversite muhtariyetini zedeleyen, akıl ve hayale gelmeyecek yolsuzluk, rüşvet, israf ve suiistimalleri mubah addeden böyle bir idareye Türk Silahlı Kuvvetlerimizin paydos demesi milleti mutlak bir felaketten kurtarmıştır.

Sabık ve sakıt Demokrat Parti iktidarının bu memleketin sinesinde açtığı siyasi, içtimai, iktisadi ve ahlaki yaraların tedavi ve giderilmesi hiçte kolay olmayacaktır. Bu efkârı umumiyeye bilinen çok açık bir hakikattir”³⁸⁶.

Sesleniş Gazetesi'nin bu tavrı yapılan darbe nedeniyle bir nebze kadar anlaşılabilir; fakat darbe öncesinde Demokrat Partiyi yere göğe sığdıramayan gazetenin darbe sonrası, hele de eski yöneticileri iş başındayken bu ölçekte hakaretler yağdırması önemli bir sorundur. Sesleniş gazetesinin bu tutumu aslında basının sürekli gücün ve güçlünün yanında olma karakterini göstermesi açısından önemlidir.

Öte yandan darbe yönetimi işbaşına gelir gelmez basına verdiği önemi ve basın ne derece güçlü olduğunu anladığını da göstermiştir. Darbe sonrası Diyarbakır'a yeni atanan mülki vali Niyazi Akı basına verdiği değeri şu cümlelerle açıklamıştır:

“Basın bugün 4. Kuvvettir. Halkın ihtiyaçlarını, seslerini ilgililere; ilgililerin de seslerini, düşüncelerini halka duyuran basındır. İdare amirlerinden, benden her zaman her istediğiniz de bilgi alabilirsiniz. Beğenilsin beğenilmesin her husus, her şey yazılabilecektir. Sizlerden ricam, tekzibe imkan vermemenizdir. Tekzip bir gazete için

³⁸⁶ Sesleniş, 27 Temmuz 1960.

*iyi bir Şey değildir. Bunun için de sizlere her türlü imkanlar hazır bulunmaktadır.
Bizlerden sorun, tetkik edin, inceleyin³⁸⁷.*

³⁸⁷ *Sesleniş*, 16 Haziran 1960.

4. SONUÇ

Osmanlı'nın son dönemleri (XVII. YY) ve Türkiye devletinin kuruluş yıllarından itibaren ki ilk 40 yılı kapsayan dönem; batılılaşma, modernleşme, cumhuriyete geçiş, tek partili baskıcı bir demokrasi, çok partili hayata geçiş ve askeri darbe dönemi olarak kısaca ifade edebileceğimiz değişken süreçlerin yaşandığı bir dönem olmuştur.

18. yüzyıl sahnesinin açılmasıyla, Osmanlı Devleti'nin geleneksel kurumlarını diriltmek yerine Batı'ya yönelme eğiliminde olduğunu görüyoruz. 19. yüzyıla geldiğimizde ise, bu dönemin Osmanlı Devleti için bir anlamda reformlar ve yenilikler dönemi olduğunu görürüz. 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun anayasal idareye doğru ilerleme sağladığı yüzyılken, bu döneme, yaptığı reformlar ve yenilikçi hareketleriyle II. Mahmut damga vurmuştur.

20 Yüzyılla beraber Osmanlı devleti çok partili siyasal hayata geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla da siyasî parti mücadelelerinin getirebileceği olumsuzluklar göz önüne alınarak, çok partili siyasî hayat tatil edilmiş, İttihat ve Terakki tek parti olarak hakimiyetini 1918 yılı sonuna kadar devam ettirmiştir.

Osmanlı'nın Birinci Cihan Harbi'nden yenik ayrılmasıyla beraber 600 yıllık bir devlet olan Osmanlı yıkılmış ve milli mücadele sonrası Türkiye Cumhuriyeti ismiyle yeni bir devlet kurulmuştur.

Yeni süreçte en köklü ve en radikal değişimler, 1923-1960 yılları arasında kalan yıllarda meydana gelmiştir. Bu dönem cumhuriyetin ilanı ile birlikte tek parti yönetiminin iktidarda bulunduğu (1946'ya kadar) dönem ile çok partili hayat yıllarını kapsamaktadır.

Mustafa Kemal'in hayatta olduğu 1938 yılına kadar, biri bağımsız diğeri ise güdümlü olmak üzere iki önemli siyasi parti kurulmuş; fakat Atatürk döneminde bir türlü çok partili siyasal hayata geçilememiştir. Mustafa Kemal'in ölümüyle beraber 26 Aralık 1938 tarihindeki CHP kongresinde Atatürk'e "Ebedi Şef", yaşamı boyunca başkanı

olarak kalacağı ilan edilen İnönü'ye de Milli Şef denildi. 25 Ocak 1939'da İnönü'nün isteğiyle istifa eden Celal Bayar'ın yerine Refik Saydam getirildi. Resmi daireler, posta pulları, kağıt ve metal paralardaki Atatürk resimlerinin yerini, İnönü'nün resimleri aldı.

1938'den sonra devam eden tek parti devri önce 1946'da çok partili hayata geçiş ve DP'nin meclise girmesiyle yara almış, daha sonra 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde CHP'nin büyük bir yenilgi almasıyla 27 yıllık tek parti iktidarı son bulmuştur. DP'nin iktidarda bulunduğu 10 yıllık dönemde ise, uzun süreli iktidarın getirdiği aşırı kendine güven ve güç, DP iktidarının son dönemlerinde zorlaşmasına yol açmıştır.

Öte yandan, asıl konumuz olan Diyarbakır ili özelinde de, demokrasi pratiğinin değerlendirmesini yaptığımız bu tez çalışmasında; 1946'dan itibaren 1960'a kadar geçen süre içerisinde şehirde siyasal, yaşantı incelenmiş ve demokrasiye geçiş sürecinin bölge siyaseti üzerinde yarattığı tesirler ele alınmıştır.

Diyarbakır, Yavuz Sultan Selim'in şehri ele geçirmesine kadar; Şeyhoğulları, Hamdaniler, Mervaniler, İnaloğulları, Nisanoğulları, Artuklular, Eyyubiler ve Akkoyunlulara ya başkentlik etmiş ya da stratejik askeri üs işlevini görmüştür.

Cumhuriyet devrinde, Diyarbakır'ın idari bakımdan önem kazanmasına sebep olan en önemli etken 1928 tarihinde kurulan Birinci Genel Müfettişliktir. Genel Müfettişlik idari hudutları Bitlis, Elazığ, Mardin, Siirt, Urfa, Van ve Hakkari illerini içine alıyor, bu da geniş bir alanı kaplıyordu. Cumhuriyet devrinde Diyarbakır, Türkiye'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi tek parti yönetimi altındaydı.

Demokrat Parti'nin kurulmasına dek, Diyarbakır ve çevre illerde örgütlenmeyen CHP'nin Milli Şef'i İsmet İnönü, bu bölgelerden toprak ağaları, şeyhler ve aşiret reislerini doğrudan milletvekili olarak atayabilmiştir. Bu bölgelerde her birinin 20-25 yıl milletvekilliği yaptığı toprak ağaları dahi bulunmaktadır.

27 yıllık tek parti iktidarının Diyarbakır halkını ne kadar yıpratıp bezdirdiğini, DP'nin iktidarda kaldığı 10 yıl içerisinde, şehir halkının DP'ye olan desteğinden

görebilmekteyiz. Bununla birlikte DP'lilerin şehirdeki sosyolojik tabakayı iyi analiz edip, birçok şeyh ve toprak ağasına partisinde yer vermesi ve din öğesini güçlü bir şekilde kullanması Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi Diyarbakır'da da oyların bu partiye akmasını sağlamıştır.

Aslında Diyarbakır'da iki partinin yapmış olduğu çalışmalar ve kullanmış oldukları dil göz önüne alınırsa, DP'nin buradan birinci parti olarak çıkmış olması fazla şaşılacak bir durum olarak görülmeyecektir. DP'nin Diyarbakır ve ilçelerinde en fazla oy getirecek konulardan olan dini konuları sürekli gündeme getirmesi, şeyh ve feodal güçlere partisinde yer vermiş olması ile CHP'nin halka rağmen çalışmalar gerçekleştirip zümrelere bölünmesi, Halk Partisi'nin hüsrana uğramasındaki en temel sebeptir.

Çok partili siyasi hayatla beraber Diyarbakır'da birçok parti teşkilatlanmaya başlarken, gündemin yoğunlaşması ve basına olan ihtiyaç nedeniyle birçok yeni gazete ve dergi de bu dönemde yayın hayatına girmiştir. Özellikle siyasetin medyaya olan yoğun ihtiyacı, var olan gazeteler ile partiler arasında gönüllü bir ilişkinin kurulmasına neden olmuş ve şehirde yayın yapan bütün gazeteler mutlaka bir parti ile dirsek temasına girerek, o partinin sözcülüğünü yapmaya başlamıştır.

Bu dönemde, Diyarbakır'da siyaset ve basın arasındaki ilişki, siyasetin medyayı açık bir şekilde yönlendirmesi şeklinde tezahür ederken, siyasal sistemin de medyaya olan bağımlılığı ve siyasilerin meşruiyetlerini sağlamada, sistemin işleminde, medyaya olan gereksinimleri açık bir şekilde görülecektir.

5. KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BCA, 490.01.832.283.
BCA, 490.01.152.607.1-151.
BCA, 490.01.152.607.1-149.
BCA, 490.01.152.607.1-111.
BCA, 490.01.439.1819.2.23.
BCA, 490.01.439.1819.2.20.
BCA, 490.01.152.608.1-16,17.
BCA, 490.01.152.609.1-87.
BCA, 490.01.152.609.1-244.
BCA, 490.01.152.608.1-6.
BCA, 490.01.152.607.1-52.
BCA, 490.01.439.1819.2.18.
BCA, 490.01.439.1819.2.19.
BCA, 490.01.439.1819.2.13.
BCA, 490.01.439.1819.2.2.
BCA, 490.01.439.1819.2.6.
BCA, 490.01.439.1819.2.14.
BCA, 490.01.152.609.1-163.
BCA, 490.01.152.608.1-39.
BCA, 030.01.66.409.2.1
BCA, 470.1924.1-127.
BCA, 470.1924.1-113.
BCA, 470.1924.1-104.
BCA, 470.1924.1.94.
BCA, 470.1924.1.64.
BCA, 152.607.1-161.
BCA, 490.01.152.607.1-33.
BCA, 470.1924.1.36.
BCA, 490.01.152.607.1-67.
BCA, 490.01.152.609.1-118.
BCA, 365.1537.1-73.
BCA, 365.1537.1-68.
BCA, 365.1537.1-30, 31.
BCA, 365.1537.1.28.
BCA, 490.01.152.609.1-96.
BCA, 365.1537.1-19.
BCA, 365.1537.1-20.
BCA, 365.1537.1-17.
BCA, 365.1537.1-4.

BCA, 365.1537.1-9.
 BCA, 490.01.152.607.1-19.
 BCA, 490.01.152.607.1.14.
 BCA, 490.01.578.2299.4.
 BCA, 490.01.152.609.1.24.
 BCA, 030.18.01.02.142.25-15.
 BCA, 030.01.00.00.21.123.6.1.
 BCA, 490.01.1242.134.3.42.
 BCA, 490.01.1242.134.3.10.
 BCA, 490.01.1242.134.3.3.
 BCA, 1318.377.1.68.69.
 BCA, 1318.377.1.64.
 BCA, 1318.377.1.62.
 BCA, 1318.377.1.47.

Gazeteler

Yeni Şark

Şark Postası

Diyarbakır

Gayret

Dicle

Ümmid

Sesleniş

Ziya Gökalp

KİTAPLAR

Ağaoğlu, Samet, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul 1967.

Ağaoğlu, Samet, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, 1972. Basım Yeri Yok

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006.

Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, C. I-II, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1997.

Albayrak, Mustafa, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

Aras, İlhami, *Adım Şeyh Sait*, İlke Yayıncılık, İstanbul 1992.

Arslan, Rıfki, *Diyarbakır ve Çevresinde Şehirleşme Hareketleri*, Ziya Gökalp Derneği yayınları, No 3, Ankara 1979.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal, 1922-1928*, C.III, İstanbul 1983.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

Baykara, Tuncer, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2009.

Bayrak, Mehmet, *Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm*, Özge Yayınları, Postfach 1999.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Beysanoğlu, Şevket, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, Diyarbakır Ticaret Sanayi Odası Yayını No.3, İstanbul 1963.

....., *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi Cumhuriyet Dönemi*, C. III, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 2001.

Binnark, İsmet, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM- VII. Dönem (8 Mart 1943 – 5 Ağustos 1946), C. I, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2009.

Birand, Mehmet Ali, Can Dünder, Bülent Çaplı, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap İstanbul 2007.

Diyarbakır İl Yıllığı 1967. Basım Tarihi ve Yeri Yok.

Erdeha, Kamil, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1975.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

Erten, Taylan, Mehmet Daşer, *Diyarbakır'da Ekonomik ve Sosyal Durum*, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları. Basım Tarihi ve Yeri Yok.

Göldaş, İsmail, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul 1991.

Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa 2007.

Gözübüyük, Şeref, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 1997.

Güngör, Erol, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.

..... *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.

Heper, Metin, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2006.

Kahraman, Ahmet, *Kürt İsyanları, Tedip ve Tenkil*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, AFA Yayınları, İstanbul 1996.

Kılıç, Mehmet, *Cumhuriyet Yolunun Kilometre Taşları*, Okan Üniversitesi Yayınları No:1, 1999.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Hareketleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Kurtcephe, İsrail, Aydın Beden, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Alp Yayınevi, Ankara 2007.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2009.

..... *Demokrasi’nin Türkiye Serüveni*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Lord Kinnross, *Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994.

Mango, Andrew, *Atatürk Modern Türkiye’nin Kurucusu*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2006.

Mardin, Şerif, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*, Derleyen: Mümtazer Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Mercan, Mehmet, *Anadolu’da Gazetecilik ve Diyarbakır Basını*, Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Diyarbakır 1998.

Özdağ, Ümit, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2006.

Özkaya, Yücel, *Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Ankara 1981.

Peköz, Mustafa, *Türkiye’de Sistem Partileri I, 1923’ten 2004’e CHP’nin İdeolojik Politik Tarihi*, Gün Yayıncılık, İstanbul 2004.

Tanör, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2003.

Tosun, Ramazan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi -Kuruluş Dönemi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları No:73, Kayseri 1994.

Tökin, F. Hüsrev, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Yayınları. Basım Tarihi ve Yeri Yok.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiyede Siyasî Partiler, 1859-1952*, İstanbul 1952.

TÜSİAD Dünya Tarihi, 1839-1939, Ed: Ahmet Kuyaş, İstanbul 2006.

Tütengil, Orhan, *Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz*, Gazetecilik Enstitüsü Yayını, N.5, İstanbul 1966.

Ünal, Tahsin, *1700’den 1958’e Kadar Türk Siyasi Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1958.

Yürük, Hüseyin, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, Cilt.I, Alternatif Yayınevi, İstanbul 2009.

MAKALELER

Akşin, Sina, “Siyasal Tarih”, *Türkiye Tarihi C.III, Osmanlı Devleti 1600-1908*, Ed: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 73-188.

Arslan, Rıfki, “Diyarbakır’ın Şehirleşmesinde İdari ve Sosyal Bazı Nedenler”, *KARA – AMİD Kültür ve Edebiyat Dergisi*, sayı 13, Haziran 1979, 57-80.

....., “Diyarbakır Tarihi Kentsel Kesiminde Toplumsal-Ekonomik ve Mekansal Yapı Özellikleri”, *Ziya Gökalp Dergisi*, sayı 61, Mart 1991. 58-86.

Aslan, Seyfettin, Abdullah Yılmaz, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, Sayı 1, 287-297.

....., Geçmişten Günümüze Türkiye’de Baskı Grupları, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 85-100.

Bektaş, Arsev, “Türk Siyasal Demokrasisi, Sorunlar ve Nedenleri”, *Cumhuriyet Siyasal Değerlendirme*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, 841-847.

Beysanoğlu, Şevket, “Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Diyarbakır ve Diyarbakırlılar”, *Kara Amid Dergisi*, Atatürk Yılında Diyarbakır Özel Sayısı, 65-91.

Bulut, Sedef, “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2009, Sayı: 19, 73-90.

Çavuşoğlu, Hüseyin, “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, Sayı:2, 265-278.

Çolak, Filiz, “İzmir’de 21 Temmuz 1946 Seçimleri ve Demokrat Parti”, *Cumhuriyet Siyasal Değerlendirme*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, 1013-1024.

Dayı, Sinever Esin, “Prof. Dr. Fahrettin Kırzıoğlu’nun Hayat Hikayesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Fahrettin Kırzıoğlu Özel Sayısı, sayı 28, Erzurum 2005, 1-7.

Erdoğan, Mustafa, “Türkiye’de Siyasal Sistem ve Demokrasi”, *Cumhuriyet Siyasal Değerlendirme*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, 801-817.

Güner, Zekai “Atatürk-Cumhuriyet Ve Demokrasi”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2006, s. 41-51.

Güneş, Günver, “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 39 (2006) 117-148.

Haytoğlu, Ercan, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, *PAÜ. Eğitim Fak. Dergisi*, 1997, Sayı 3, 46-55.

....., “Geçmişte Kapatılan Bir Parti ve Düşündürdükleri”, *Cumhuriyet Siyasal Değerlendirme*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, 1005-1012.

İnan, Süleyman, "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Editörler: Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, 117-144.

Koçak, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi, Cilt.IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Ed: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 85-173.

Koçlar, Bekir, “Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet-Muhalefet İlişkisi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.16, 2002, 754-764.

Özhan, Hacı Ali, “Cumhuriyet Tarihi Boyunca Siyasi Partilerimiz”, *Cumhuriyet Siyasal Değerlendirme*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, 1025-1038.

Özüerman, Tülay, “Türkiye’de Siyasal Partilerin Kurumsallaşması”, *Cumhuriyet Siyasal Değerlendirme*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, 965-978.

Sencer, Muzaffer, “Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler” *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt: 17, Sayı: 3.

Tunçay, Mete, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, *Türkiye Tarihi C.IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Ed: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 27-81.

....., “Siyasal Tarih (1950-1960)”, *Türkiye Tarihi, C.IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Ed: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 177-187.

Yurdaydın, Hüseyin G. “Düşünce ve Bilim Tarihi”, *Türkiye Tarihi C.III, Osmanlı Devleti 1600-1908*, Ed: Sina Akşin, Cem Yayınevi. 249-317.

İnternet Kaynakları

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1950&p_il_kodu=21 Erişim Tarihi: 27.11.2011.

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_parti_iller?p_secim_yili=1954&p_parti=12. Erişim tarihi 27.11.2011.

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevresi_partiler?p_secim_yili=1957&p_il_kodu=21 Erişim Tarihi: 27.11.2011.

6. ÖZET

Türkiye’de Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren başlayan batılılaşma ve demokratikleşme çabaları, imparatorluğun son bulup yeni bir devletin kurulmasına dek devam etmiştir. Yeni devletin cumhuriyeti ilan etmesiyle birlikte, 1923’ten 1946’ya kadar olan dönemde iki kez çok partili sisteme geçiş denemesi yapılmış; fakat bu iki denemede de bazı sebeplerden dolayı başarısız olunmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında, sosyo-ekonomik bunalımlardan çıkma çabası ile Sovyet Rusya tehdidinden kaçıp demokrasi yanlısı Batılı yönetimlerin yanında yer alma gerekliliği, zorunlu bir şekilde çok partili sisteme geçilmesini sağlamıştır.

DP tecrübesi ile 1946 yılında başlayan çok partili hayat, tez boyunca Diyarbakır özelinde incelenmiş ve bu sürecin Diyarbakır’da yarattığı siyasi-toplumsal olaylar ele alınmıştır. DP’nin iktidarda bulunduğu 10 yıllık süreçte, Diyarbakır halkının DP’ye teveccüh ettiğini görmekte beraber; tezimizde bu teveccühün temel sebebinin CHP’nin tek parti dönemindeki kötü uygulamaları ile DP’nin bölgeyi sosyolojik olarak iyi analiz etmesinden kaynaklandığını göreceğiz.

Diyarbakır’da DP, CHP ve diğer partiler arasında yaşanan siyasi çekişme ve hizipleşmelerin, en fazla sirayet ettiği alan olan gazete ve gazeteciler de, bu hizipleşmelere ciddi anlamda katkı sunmuş ve dahil olmuşlardır. Gazete ve Gazeteciler arasındaki parti fanatizminin de anlatıldığı tez de şehirdeki basın hayatını da siyasete etkileri bakımından incelenmiştir.

ABSTRACT

In Turkey, Starting from the last periods of the Ottoman Westernization and democratization efforts continued until to the establishment of a new State. With foundation of new Republic from 1923 until 1946 it was attempted twice to switch system to multiparty, but both of these attemption failed because of some reasons. Afterwards of World War II, with an ongoing socio-economic affect, escaping from threat coming from Soviet Russia and the necessity of being with Western Governments, the multi-party system was accepted.

Multi-party life that started in 1946 with the experience of Democrat Party(DP) studied in this thesis especially around Diyarbakir district and the effect of this duration on Diyarbakır's socio- political events is studied on in this thesis. During 10-year period of DP we saw turning of people of Diyarbakır toward DP. However,in this thesis I am trying to prove that the reasons of this turning toward of DP are bad practices of Republician People Party(CHP) during one party system and DP's sociological and good analysis of region.

The political disputes and the cliques between DP, CHP and other parties in Diyarbakır were too much at this time; and the newspaper and journalists also included seriously in these disputes and cliques.